

СЪДЪРЖАНИЕ

СТАТИИ

СЪЗДАВАНЕТО НА СИСТЕМА ЗА БЕЗПЛАТНА АДВОКАТСКА ПОМОЩ ПО ГРАЖДАНСКИ И АДМИНИСТРАТИВНИ ДЕЛА - ЕДНА НЕОБХОДИМОСТ ЗА ЕФЕКТИВНОТО УПРАЖНЯВАНЕ НА ГАРАНТИРАНИ ОСНОВНИ ПРАВА	5
<i>Кина Чутуркова и Анна Гаврилова-Анчева</i>	

ПРАВНА ПОМОЩ ЗА 800 МИЛИОНА ЕВРОПЕЙЦИ - ИНИЦИАТИВИТЕ НА СЪВЕТА НА ЕВРОПА	24
<i>Джанлука Еспозито</i>	

СЪДЕБНА ПРАКТИКА

ПРЕДПОСТАВКИТЕ ЗА ПРЕДОСТАВЯНЕ НА БЕЗПЛАТНА АДВОКАТСКА ЗАЩИТА ПО НАКАЗАТЕЛНИ ДЕЛА В ПРАКТИКАТА НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪД ПО ПРАВАТА НА ЧОВЕКА И ОПРЕДЕЛЕНИ АСПЕКТИ ОТ БЪЛГАРСКАТА НАЦИОНАЛНА ПРАКТИКА	34
<i>Георги Митрев</i>	

КОМИТЕТ ПО ПРАВАТА НА ЧОВЕКА НА ООН	
Къри с/у Ямайка - становище от 29.03.1994 г.	45
Кели с/у Ямайка - становище от 17.07.1996 г.	51

ЕВРОПЕЙСКИ СЪД ПО ПРАВАТА НА ЧОВЕКА	
Бенам с/у Обединеното Кралство - решение от 01.06.1996 г.	59
Андронику и Константину с/у Кипър - решение от 09.10.1997 г.	65
Дауд с/у Португалия - решение от 21.04.1998 г.	72
Магий с/у Обединеното Кралство - решение от 06.06.2000 г.	77
Биба с/у Гърция - решение от 26.09.2000 г.	83
Р.Д. с/у Полша - решение от 18.12.2001 г.	87
Магальяш Перейра с/у Португалия - решение от 16.02.2002 г.	92

НЕПРАВИТЕЛСТВЕНИ ОРГАНИЗАЦИИ	98
---	----

СЪБИТИЯ И ПРОЕКТИ	105
--------------------------------	-----

ПУБЛИКАЦИИ	121
-------------------------	-----

TABLE OF CONTENTS

ARTICLES

THE ESTABLISHMENT OF A LEGAL AID SYSTEM IN CIVIL AND ADMINISTRATIVE JUDICIAL PROCEEDINGS - A NECESSITY FOR THE EFFECTIVE ENJOYMENT OF GUARANTEED FUNDAMENTAL RIGHTS <i>Kina Chuturkova and Anna Gavrilova-Ancheva</i>	5
LEGAL AID FOR 800 MILLION EUROPEANS: THE COUNCIL OF EUROPE EFFORTS <i>Gianluca Esposito</i>	24

JURISPRUDENCE

THE PREREQUISITES FOR THE PROVISION OF LEGAL AID IN CRIMINAL CASES ACCORDING TO THE CASE-LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AND SOME ASPECTS OF BULGARIAN NATIONAL PRACTICE <i>Georgi Mitrev</i>	34
UN HUMAN RIGHTS COMMITTEE <i>Currie v. Jamaica</i> - views adopted on 29/03/1994	45
<i>Kelly v. Jamaica</i> - views adopted on 17/07/1996	51
EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS <i>Benham v. the United Kingdom</i> - judgment of 01/06/1996	59
<i>Andronicou and Constantinou v. Cyprus</i> - judgment of 09/10/1997	65
<i>Daud v. Portugal</i> - judgment of 21/04/1998	72
<i>Magee v. the United Kingdom</i> - judgment of 06/06/2000	77
<i>Biba v. Greece</i> - judgment of 26/09/2000	83
<i>R.D. v. Poland</i> - judgment of 18/12/2001	87
<i>Magalhaes Pereira v. Portugal</i> - judgment of 16/02/2002	92
NGOs	98
EVENTS AND PROJECTS	105
PUBLICATIONS	121

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Анна Гаврилова-Анчева - отговорен редактор
Диляна Гитева
Димитър Гочев
Екатерина Трендафилова
Калина Бозева
Кина Чутуркова
Красимир Кънев
Христо Кючуков

EDITORIAL BOARD

Anna Gavrilova-Ancheva - Editor-in-Chief
Dilyana Giteva
Dimitar Gotchev
Ekaterina Trendafilova
Kalina Bozeva
Kina Chuturkova
Krassimir Kanev
Hristo Kiuchukov

Застъпниците от авторите становища не съвпадат непременно с тези на редакционната колегия.

Редакцията приема статии и коментари с нужното ниво на компетентност, академичен подход към проблемите и конструктивен и толерантен стил, както и актуална информация за събития, проекти, организации и публикации в областта на правата на човека.

Материалите не трябва да са публикувани в други български издания и се представят по възможност както на хартиен, така и на електронен носител.

Желателно е статиите да бъдат придружени от кратко резюме на английски език (15-20 реда).

Редакцията си запазва правото за чисто редакционни и други несъществени промени в текста.

Списаниемо може да бъде намерено и на интернет страницата на *Фондация Български адвокати за правата на човека* на адрес **www.blhr.org**.

ПРАВАТА НА ЧОВЕКА 2/2002

Достъпът до адвокатска защита и правото на справедлив процес

© Фондация Български адвокати за правата на човека

София, 2002

СТАТИИ

СЪЗДАВАНЕТО НА СИСТЕМА ЗА БЕЗПЛАТНА АДВОКАТСКА ПОМОЩ ПО ГРАЖДАНСКИ И АДМИНИСТРАТИВНИ ДЕЛА - ЕДНА НЕОБХОДИМОСТ ЗА ЕФЕКТИВНОТО УПРАЖНЯВАНЕ НА ГАРАНТИРАНИ ОСНОВНИ ПРАВА

*Кина Чутуркова**
*Анна Гаврилова-Анчева**

I. Безплатната адвокатска помощ в светлината на конституционното право на защита и на правото на справедлив процес по Европейската конвенция за правата на човека

Правото на защита, закрепено в член 56 от Конституцията, "има всеобщ, универсален характер" - подчертава Конституционният съд на Република България, като тълкува този текст. "При наличието на правен интерес то включва в себе си субективното право като гарантирана от закона възможност за действие, както и правото да бъде защитен всеки застрашен законен интерес."¹

Няма съмнение, че правата или законните интереси на индивида биха били понятие, лишено от съдържание, ако не могат да бъдат защитени, "когато са нарушени или застрашени". Безспорно е също така, че защитата им трябва да бъде ефективна, а не чисто формална. "Наличието на действителна възможност за упражняване на правото на защита е условие за ефективността на това право и може да бъде определено като конститутивен (и конституционен) елемент на последното ..."² "То има широко съдържание, но преди всичко то предполага задължение за държавата чрез законодателството и прилагането на законите да обезпечи ефективна възможност за гражданите да защитят нарушените си или застрашените си права пред съдебни органи или администрацията. Съществен елемент от общото право на защита представлява правото на гражданите да защитават правата си с помощта на защитник. [То] ... придобива особено значение тогава, когато за гражданина е необходимо при защитата му познаване на законите, съдебната практика, правната теория и съдебните и административните процедури."³

Така Конституционният съд е подчертал важноста на правото на адвокатска защита като елемент от гаранцията по чл. 56 от Конституцията. Едва ли мо-

*Съдия, председател на V-то гражданско отделение на ВКС

*Адвокат, *Български адвокати за правата на човека*

¹ Решение № 3 от 17.05.1994 г. по конст. дело № 1/94 г. на КС на РБ

² Решение № 2 от 30.03.2000 г. по конст. дело № 2/2000 г. на КС на РБ

³ Решение № 9 от 14.04.1998 г. по конст. дело № 6/98 г. на КС на РБ

же да се спори, че то трябва да бъде осигурено и на онези, които нямат средства да заплатят на адвокат. Това изисква да им се предоставя безплатна помощ в случаите, когато съвет или представителство от адвокат са необходими за ефективното упражняване на правото на защита.

В определени хипотези безплатната адвокатска защита е необходима и за реалното ползване от правото на справедлив процес, което България се е ангажирала да осигури по силата на международни договори, съставляващи част от вътрешното ни право. Тук ще разгледаме само чл. 6, т. 1 от Европейската конвенция за правата на човека (ЕКПЧ), така, както е тълкуван в практиката на създадените с нея органи⁴. Той съдържа гаранции при обвинение в извършване на престъпление, а също и при спор относно "граждански права и задължения". Чл. 6, т. 3, б. "с" изрично предвижда предоставяне на безплатна адвокатска защита на обвиняемите, когато не разполагат със средства и интересите на правосъдието го изискват. За производствата относно "граждански права и задължения" отсъства подобна нарочна разпоредба. Необходимостта от такава защита при определени условия се извлича от чл. 6, т. 1 и по-специално от правото на ефективен достъп до правосъдие, което е елемент от гаранцията за справедлив процес.⁵

Несъмнено, създаването на съответни органи и процедури и осигуряването на тяхното ефикасно функциониране са първите и задължителни стъпки в изпълнение на ангажимента на държавата да гарантира на всекиго достъп до правосъдие и защита. Необходимо е също така процесуалните права на гражданите да бъдат нормативно закрепени и уредени. Това обаче не е достатъчно. Трябва да се осигури и действителен, практически достъп до правосъдие. Европейският съд по правата на човека многократно е подчертавал, че една "фактическа спънка може да бъде в разрез с Конвенцията също толкова, колкото и правна пречка".⁶ Поради това в практиката му различни фактически препятствия пред ефективния достъп до правосъдие - например високи разноски за производството, неоправдани пречки за сдобиване или запознаване с доказателства или за представянето им - са били приемани за накърняващи правото по чл. 6, т. 1 от ЕКПЧ. Фактическа спънка от този род е и липсата на достатъчно средства за заплащане на адвокатска помощ, ако тя е необходима за реалния достъп до съд в едно производство относно "граждански права и задължения".

На понятието "произнасяне по спор относно граждански права и задължения" по този договор се придава автономен смисъл и класификацията по вът-

⁴ Без да се спираме на чл. 14 от Международния пакт за граждански и политически права, в който също е закрепено правото на справедлив процес при обвинение в престъпление и при "оспорване на правата и задълженията ... в граждански процес".

⁵ Европейският съд по правата на човека приема в решението си по делото Голдър (Golder v. the United Kingdom, A-18, 21.02.1975), че чл. 6, т. 1 "включва в себе си "правото на съд", от което правото на достъп, т.е. правото да се инициира производство пред съдилищата в гражданскоправни случаи, съставлява един аспект. Към това се прибавят гаранциите, предвидени в чл. 6, т. 1 както по отношение на организацията и състава на съда, така и по отношение на провеждането на производството." Намерено е нарушение на чл. 6, т. 1, тъй като жалбоподателят, който изтърпявал наказание лишаване от свобода, бил възпрепятстван от затворническата администрация да се посъветва с адвокат във връзка с намерението си да заведе дело срещу служител в затвора.

⁶ Например в споменатото решение по делото Голдър и в решението си по делото Ейри - вж. по-долу бел. 8.

решното право (като частно- или публичноправна, гражданска или административна материя) има само относително значение. Органите по Европейската конвенция са го тълкували детайлно в практиката си. Преценката винаги се прави конкретно, но са утвърдени някои основни положения. Понятието "граждански права и задължения" в чл. 6, т. 1 не е непременно тъждествено с права и задължения от частноправен характер. Не е от решаващо значение дали спорът е между частни лица или между гражданин и държавен орган, включително когато последният действа именно упражнявайки власт, нито дали производството се развива пред съд или пред друг орган с правораздавателни функции. Гаранцията за справедлив процес в този текст е приложима не само в производства, които имат за непосредствена цел произнасяне по спор относно граждански права и задължения, но и в производства, чийто изход има пряко въздействие върху такива права и задължения.⁷

Разбирането, че чл. 6, т. 1 от Конвенцията изисква предоставянето на безплатна адвокатска защита в определени хипотези, е изразено за първи път в решението на Европейския съд по делото *Eйри срещу Ирландия*⁸. Г-жа Ейри се е оплакала, че в нарушение на чл. 6, т. 1 е била лишена от възможност да заведе дело, за да бъде освободена по съдебен ред от задължението за съжителстване със съпруга си, който упражнявал физически тормоз върху нея и децата им. Искът бил подсъден на т. нар. Висш съд. Не съществувало задължение за процесуално представителство от адвокат, но поради сложността на процедурата страните обикновено ползвали адвокатска защита. Жалбоподателката била в лошо материално положение, а вътрешното законодателство не предвиждало безплатна правна помощ по граждански дела. В решението на Европейския съд се подчертава:

"В определени случаи възможността за явяване пред съда лично, дори без помощта на адвокат, ще задоволи изискванията на чл. 6, т. 1. Може да има случаи, когато такава възможност осигурява адекватен достъп дори до Висшия съд. В действителност, много зависи от конкретните обстоятелства. Освен това, докато чл. 6, т. 1 гарантира на страните по един спор реално право на достъп до съдилищата за произнасяне по техните "граждански права и задължения", той оставя на държавата свободен избор на средствата за постигането на тази цел. Установяването на система за безплатна правна помощ ... съставлява един от тези начини, но има и други, като например опростяване на процедурата."

Гаранцията на чл. 6, т. 1 "следователно не означава, че държавата трябва да осигурява безплатна правна помощ за всеки спор относно "гражданско право". Съдът е съгласен, че да се твърди съществуването на задължение с толкова голям обхват, би било в разрез с факта, че Конвенцията не съдържа разпоредба за правна помощ при такива спорове, тъй като чл. 6, т. 3, б."с" се отнася само за наказателни производства. Но, независимо че липсва сходна раз-

⁷ Наред с други, решенията по делата Кьониг (Konig v. FRG, A-27, 28.06.1978), Фелдбруге (Feldbrugge v. the Netherlands, A-99, 29.05.1986), Рингайзен (Ringelsen v. Austria, A-13, 16.07.1971), Лео Конт, Ван Льовен и Де Мейере (Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium, A-43, 23.06.1981), Винтерверп (Winterwerp v. the Netherlands, A-33, 24.10.1979), Спорунг и Лонрот (Sporrung and Lonroth v. Sweden, A-52, 23.09.1982).

⁸ Airey v. Ireland, A-32, 9.10.1979

поредба за граждански съдебни производства, чл. 6, т. 1 може понякога да задължи държавата да осигури помощ от адвокат, когато такава помощ е наложителна за един реален достъп до съд, било защото представителството от адвокат е задължително, както е по вътрешното право на някои от договарящите държави при различни видове съдебни спорове, било поради сложността на производството или на случая."

При преценката дали без помощта на адвокат г-жа Ейри би била в състояние да защити адекватно своята теза, Съдът приема за сигурно, че тя би била в неблагоприятно положение, ако съпругът ѝ се представлява от адвокат, а тя не. Отделно от това, той смята за нереалистично да се предположи, че в съдебен спор от този характер тя би могла да води делото си сама, въпреки помощта, която съдията оказвал на действащи лично страни. Висшият съд бил най-малко достъпният, поради много високите хонорари за представителство пред него и поради комплицираната процедура за сезирането му. Съдът отчита също сложността на доказването и на правните въпроси, които се поставят в такива производства, необходимостта от представяне на експертно заключение и от намиране и разпит на свидетели, както и нормалната емоционална ангажираност, която е пречка при защитата на тезата. По тези причини той заключава, че възможността да се защитава лично не осигурява на жалбоподателката реален достъп до съд.

Органите по Конвенцията са изхождали от даденото в това решение тълкуване и в по-нататъшната си практика. Тя е показателна (включително и когато оплакванията са приети за недопустими или не е намерено нарушение на чл. 6, т. 1) за значението, което се отдава на този аспект на реалния достъп до съд, и за щателното и комплексно изследване дали той е бил осигурен в конкретните обстоятелства. Тя допълва и развива изводите по делото *Eyri* и дава възможност да се обобщят критериите, приложими при преценката.

Така в решението си по допустимостта на жалбата по делото *X срещу Обединеното кралство* Европейската комисия по правата на човека приема, че установяването на система за подбор на случаите, в които да се предостави безплатна помощ, в зависимост от изгледите за успех на претенцията, не противоречи на чл. 6, т. 1. Трябва обаче да са налице гаранции срещу произволност на преценката⁹.

⁹ X v. UK, 21 DR 95/1980: "Очевидно е, че когато за осигуряване на достъп до правосъдие една държава избере създаването на система за безплатна правна помощ, такава система може да функционира ефикасно, като се имат предвид ограничените разполагаеми ресурси, само чрез установяване на механизъм за подбор в кои случаи да се предостави помощ. Такива ограничения за предоставянето на безплатна правна помощ, съществуващи в повечето държави-страни по Конвенцията, често изискват участие в разходите или пък проектираното водене на дело да има разумни изгледи за успех. По мнение на Комисията, чл. 6, т. 1 не изисква безплатна правна помощ да се предоставя във всеки случай и без оглед на естеството на претенцията и подкрепящите я доказателства." Отказ на помощ поради липса на разумни изгледи за успех "нормално няма да съставлява отказ на достъп до съд, освен ако се установи, че решението на [компетентния] орган е произволно". За да се приеме жалбата за явно необоснована, в решението се отчита, че в случая Комисията по правна помощ, съставена от опитни юристи, е счела проектирания иск за лишен от такива изгледи. Тя се е произнесла след надлежно разглеждане на съществуващите доказателства и преценката ѝ по никакъв начин не може да бъде определена като произволна, макар и да се е различавала от мнението на адвокат, изготвено с отпусната на жалбоподателя безплатна правна помощ за съвет. При това, нищо не е пречело на жалбоподателя да предяви иска сам, включително като потърси помощ по друг начин.

В същия смисъл относно подбора е и решението по допустимостта по делото *Уеб срещу Обединеното кралство*¹⁰. То е интересно и с детайлното разграничение, което Комисията прави с делото *Ейри*, за да приеме, че в случая отказът за предоставяне на безплатна правна помощ не е лишил жалбоподателя от реален достъп до правосъдие (с оглед на предмета на спора, процедурата пред компетентния съд и осигурения като цяло справедлив процес)¹¹.

По делото *Мънро срещу Обединеното кралство*¹² също се прави разграничение със случая на г-жа *Ейри*, макар и производството отново да е пред Висшия съд и Европейската комисия да се съгласява, че е нереалистично да се очаква жалбоподателят да се защити сам по иска за клевета, който желаел да предяви срещу бившия си работодател, след като бил уволнен.¹³

Докато цитираните по-горе случаи се отнасят за отказ на безплатна правна помощ при наличие на система за предоставянето ѝ по граждански дела, в по-новата практика на Съда има няколко примера за произнасяне по оплаквания, свързани с липсата на подобна система.

По делото *Андрицику и Константину срещу Кипър*¹⁴ Съдът не намира, че това е лишило жалбоподателите от достъп до правосъдие в нарушение на чл. 6, т. 1, тъй като властите са им предложили *ad hoc* помощ за завеждане на иск за вреди срещу държавата, но те са я отказали. Друга жалба срещу Кипър (делото *Хараламбос Николас*)¹⁵ Съдът обявява за недопустима, защото жалбоподателят е бил защитаван доброволно от адвокат без заплащане. След оттеглянето на този адвокат не се е опитал отново да си осигури защита по същия начин, а причината за отхвърляне на иска му е била, че никой не се е явил пред съда да го поддържа, което жалбоподателят е можел да стори и лично, без проце-

¹⁰ Webb v. UK 33 DR 133/1983

¹¹ Предметът на иска за установяване на бащинство, по който той е бил ответник, не се отличава с правна сложност и е разбираем за лаик. Безспорната емоционална ангажираност, обусловена от дълбоко личния характер на въпросите и произтичащото задължение за издръжка, не е решаващ фактор, като се има предвид особеното значение, отдадено от Съда по делото *Ейри*, на сложността на процедурата пред Висшия съд (докато в случая компетентен е бил най-нискокостепенният съд, а второстепенният съд, за производството пред който е поискана правна помощ, е бил властен да направи свои собствени фактически констатации и да приеме и вземе предвид нови доказателства, както и е станало). Относно оплакването за неравенство поради факта, че другата страна е била представлявана, Комисията приема, че чл. 6, т. 1 от Конвенцията не създава абсолютно задължение за предоставяне на безплатна правна помощ на непредставяваната страна в такива случаи, но при всички положения изисква процесът, взет като цяло, да е справедлив. В тази връзка тя изтъква отговорността на съда да осигури справедливостта на процеса, особено в случаите, когато едната страна е представявана, а другата - не. Намира, че на жалбоподателя е била предоставена пълна възможност да защити тезата си и всички доказателства са били подробно обсъдени и преценени.

¹² Munro v. UK, 52 DR 158/1987

¹³ Комисията все пак отчита разликата между предмета на делото му - защита на личната репутация - и предмета на иска в случая на г-жа *Ейри*, свързан с правните взаимоотношения между съпрузите и с възможни сериозни последици за децата им. Взема предвид и следните обстоятелства: делата за клевета са по необходимост рискови и е изключително трудно да се предвиди изходът им; поради естеството на този иск, с него може лесно да се злоупотреби; в предшестващото производство относно законността на уволнението съдът, макар и да не се е занимавал специално с твърдението му за клевета, все пак по същество е разгледал същите въпроси. Поради това приема, че в случая отсъствието на безплатна правна помощ по искове за клевета не е лишила жалбоподателя от достъп до съд в нарушение на чл. 6, т. 1.

¹⁴ Andrinicou and Constantinou v. Cyprus, Reports 1997-VI, 09.10.1997

¹⁵ Charalambos Nicholas v. Cyprus, 37371/97, 14.03.2000

суален представител. Няма данни искът му да е бил отхвърлен поради липсата на система за безплатна правна помощ. Ето защо Съдът приема, че той няма качеството на жертва на нарушение по смисъла на чл. 34 от Конвенцията.

По делото *Фокнър срещу Обединеното кралство*¹⁶ жалбоподателят се е оплакал, наред с друго, че не е могъл да предяви иск за вреди срещу властите, поради липсата на система за безплатна правна помощ по граждански дела на о-в Гърнзи и невъзможността му в конкретните обстоятелства да си осигури адвокатска защита по какъвто и да е начин. Процедурата пред Кралския съд, на който би бил подсъден искът, изисквала задължителното участие на адвокат, макар и само в подготвянето на документите, но според жалбоподателя сложността на делото във всички случаи не му позволявала да се защитава сам по-късно в процеса. След като Комисията е констатирала нарушение на чл. 6, т. 1 от Конвенцията, страните са постигнали споразумение¹⁷.

Практиката на създадените с ЕКПЧ органи позволява да се формулират следните стандарти:

1. Държавата е задължена да осигури ефективен достъп до съд, като е свободна да избира средствата за това. Установяването на система за безплатна правна помощ е един от начините, но не е единственият. В някои случаи възможността заинтересуваният да се защитава лично, съчетана с опростяване на процедурата, ще задоволи това изискване на чл. 6, т. 1.

2. Държавата нарушава задължението си по чл. 6, т. 1 за гарантиране на реален достъп до правосъдие, ако не осигурява такава помощ при:

– задължителност на процесуалното представителство

– неефективност на възможността за лична защита, поради сложност на делото (материалноправна, процедурна или свързана с необходимите доказателства) или поради определена специфика на предмета на спора, както и поради ползване на адвокатска защита от другата страна, ако се отразява на справедливостта на процеса като цяло.

3. При решаване на въпроса дали да се предостави безплатна правна помощ, отчитането на изгледите на заинтересувания за успех не противоречи на Конвенцията, стига преценката да не е произволна.

Следва да се отбележи и това, че в повечето държави-страни по ЕКПЧ функционират системи за безплатна правна помощ по граждански и административни дела, макар и различаващи се в критериите и механизмите за отпускането ѝ. Следователно може да се говори за единство на правните им системи в това отношение, а съществуването на такова единство в дадена материя е обстоятелство, на което Европейският съд последователно е отдавал значение в практиката си.

¹⁶ *Faulkner v. the United Kingdom*, 30308/96, 30.11.1999

¹⁷ Държавата-ответник се задължава да предприеме стъпки за "изготвяне на необходимото законодателство и след това за въвеждане на система за безплатна правна помощ по граждански дела, която да осигури съобразяването на Гърнзи с изискванията на Европейската конвенция за правата на човека".

II. За нуждата от създаване на система за безплатна адвокатска защита по граждански и административни дела с оглед на българското законодателство

Съгласно чл. 122, ал. 2 от Конституцията, редът за упражняване на правото на защита във всички стадии на процеса се определя със закон. Като се имат предвид относимите разпоредби на Гражданския процесуален кодекс, Закона за административното производство и Закона за Върховния административен съд, по-нататък ще бъде обсъден въпросът доколко законодателството и съдебната практика осигуряват ефективна защита и реален достъп до правосъдие, при отсъствието на система за безплатна правна помощ по граждански и административни дела.

1. По граждански дела

Като цяло процедурите, уредени от ГПК, не са особено усложнени и по принцип всеки би могъл и сам да се защитава пред съда. В нито едно съдебно производство законът не поставя като задължително изискване за валидност на процесуалните действия извършването им от страните с участие на адвокат. Представителството от адвокат е задължително само в изрично посочени хипотези, като чл. 16, ал. 6 ГПК (противоречие между представляван и представител) или чл. 50, ал. 2 ГПК (при производство срещу ответник с неизвестно местожителство и адрес). Наред с това служебното начало в гражданския процес, макар и значително ограничено след реформата на ГПК¹⁸, изисква от съда да проверява допустимостта на предявеното пред него искане и редовността на молбата, с която е сезиран (чл.100 ГПК), като при установени пропуски той следва да даде указания за поправянето им. Ако констатира, че делото не е подсъдно нему, той е задължен да го изпрати на надлежния съд (чл. 93, ал. 1 ГПК). Съдът служебно движи процеса след надлежното му образуване, без да е необходимо страната да се обръща към него с молба за всяко конкретно следващо действие (например чл. 102 ГПК). Освен това той е длъжен в рамките на изложените от страните и доказани от тях фактически твърдения, като съобрази предявеното пред него искане, сам да определи приложимия материален закон, без да е обвързан от сочените правни квалификации - чл. 4, ал. 1 и чл. 188, ал. 2 ГПК. Особено съществено изискване, свързано със сърцевината на процеса - доказването на фактите - е задължението на съда още в първото съдебно заседание да направи устен доклад (чл. 108 ГПК). В това заседание с оглед и на допълнителните обяснения на страните съдът се произнася по допускането на доказателства, като именно в този момент (а не едва с решението си, каквато порочна практика често се среща) той следва да разпредели доказателствената тежест, защото тя е свързана с приложимия материален закон. Така процесът, ако случат не е с особена правна и/или фактическа сложност, би могъл да протече в значителна степен неформално и леко за страните, без да е наложително да ползват квалифицирана правна защита.

¹⁸ ДВ бр. 124 от 1997 г.

Въпреки изложеното, след реформата от 1997 г., с която се акцентира върху диспозитивността на процеса и се засили състезателното начало, съдът вече няма задължение да напътва страните при упражняване на техните процесуални права (отменена ал. 3 на чл. 4 ГПК), нито служебно да дири истината, като дава указания за кои обстоятелства страните не сочат доказателства (отменена ал. 3 на чл. 109), и по свой почин да попълва делото с факти и доказателства. Като премахна тези задължения, законодателят целеше в по-голяма степен да осигури безпристрастността на съда, но за съжаление практиката на съдилищата показва, че в стремежа си да водят процеса без да взимат страна и по никакъв начин да не изразяват предварително становище по спорните въпроси, съдиите понякога забравят за друг основен принцип в процеса - за равенството на страните. Ако едната страна се явява лично, а другата е с адвокат, то по какъв начин съдът ще им осигури равни възможности за упражняване на предоставените им права, както разпорежда чл. 4, ал. 2, изр. 1 ГПК, освен ако не напъти този, който се защитава сам, особено когато предметът на делото е сложен. Често се забравя и за принципа за дирене на истината, впрочем прогласен и в Конституцията - чл. 121, ал. 2. Несъмнено основният закон има предвид не формалната, а обективната истина, защото справедлив е този процес, окончателният съдебен акт по който е основан на правилно установено фактическо положение и в който се разкриват действителните права и отношения между страните. Ето защо и при сега действащата уредба съдът е задължен да насочва процеса към пълно изясняване на спора и само когато се убеди, че делото е напълно разяснено, да пристъпи към постановяване на съдебния си акт - чл. 186 ГПК. В тази връзка той разполага с възможности, като например да назначи служебно вещо лице, когато изясняването на възникнали по делото въпроси изисква специални познания из областта на науката, изкуството, занаятите и др., в какъвто смисъл е разпоредбата на чл. 157, ал. 1 ГПК, а за съдебната практика са особено ценни указанията на т. 10 от тълкувателно решение N 1 по гр. д. N 1 / 2000 г. на ОСГК на ВКС. Съдилищата обаче не винаги проявяват нужната активност, а когато страната поради липса на юридическа подготовка и опит не знае кога и по какви въпроси да поиска изслушване на експертиза, налице е опасност делото да остане неизяснено от фактическа страна.

Наред с изложеното, в някои случаи страните се нуждаят от квалифицирана правна защита, защото за редица процесуални действия, за които съдът не е задължен да следи, те трябва да спазят предвидени в закона преклузивни срокове, пропускането на които би било фатално за успешния за тях изход на делото. Така оспорването на документ, който не е бил приложен към исковата молба, а се представя в съдебно заседание, следва да се направи в същото заседание - чл. 154, ал. 1 ГПК и, ако страната се защитава сама, а новите документи са много или по съдържание сложни, тя трудно би могла да се ориентира и да предприеме правилните процесуални стъпки. С фатален срок е обвързано и предявяването на искане за възлагане на неподеляем имот - то може да се направи само в първото по делото съдебно заседание след допускане на делбата - чл. 288, ал. 5 ГПК. Тези примери само илюстрират как детайлното познаване на материалния и на процесуалния закон е често от решаващо значение, особено по дела с голяма фактическа и/или правна сложност.

С изменението на функциите на втората инстанция след въвеждането на въззивно обжалване, за страните се осигури втора по ред инстанция по същество, в която могат не само да искат поправяне на допуснати порочни действия на първата инстанция, но и да коригират пропуските в собствената си защита, включително и да посочат нови доказателства. Практиката по прилагането на новите процесуални разпоредби беше колеблива и противоречива, но с приемането на тълкувателно решение N 1 по гр. д. N 1 / 2000 г. на ОСГК на ВКС се дадоха подробни указания как следва да се прилага новата процедура: относно новите по смисъла на чл. 205, ал. 1 (изм.) ГПК доказателства - кога следва и могат да бъдат посочени (т. 5, т. 6 и т. 7 от решението), както и относно доказателствата при повторно разглеждане на делото от въззивен съд след връщането му от касационната инстанция (т. 11); относно правомощията на въззивния съд и липсата на обвързаност от сочените във въззивната жалба оплаквания (т. 4); относно другите средства за защита на страните в процеса (т. 6). Указанията в цитираното решение имат голямо значение за уеднаквяване на съдебната практика, но биха били твърде сложна и неясна материя за гражданина, който не притежава правни познания. Ако трябва да се защитава лично, той трудно би избягнал грешки и пропуски в защитата си.

Сложно за гражданин без правна подготовка е и въведеното с реформата от 1997 г. касационно производство. Триинстанционното разглеждане на споровете включва като последна инстанция касационната, т.е. инстанцията по правото, а не по фактите. Касационното производство започва по касационна жалба, за която законът предвижда като условие за редовност да съдържа точно и мотивирано изложение на касационните основания за неправилност на обжалвания съдебен акт. Ако в жалбата се изразява само недоволство от решението или ако се прави общо позоваване на противоречия с материалния закон или с процесуалните правила, без да се сочат конкретни нарушения, съдът е длъжен да остави жалбата без движение и да даде указание на касатора да я поправи в 7-дневен срок, като при неизпълнение на указанията ще я върне. Освен това, касационният съд дължи служебна проверка на обжалвания съдебен акт само относно това, дали той не е нищожен или недопустим, а относно правилността касационният контрол е ограничен само в рамките на формулираните в касационната жалба конкретни касационни основания. Следователно изходът на касационното обжалване на неправилен съдебен акт зависи до голяма степен от прецизното изготвяне на касационната жалба, а ако касаторът се защитава сам и не разполага с правни знания, рискува да пропусне важни касационни основания и оттам - крайният изход на исковото производство да бъде неизгоден за него. И в тази комплицирана процесуална материя практически ценни са указанията на тълкувателно решение N 1 по гр. д. N 1 / 2001 г. на ОСГК на ВКС, което се отнася до спорните и противоречиво разрешавани въпроси от касационното производство. И за тях обаче напълно важи казаното по-горе относно тълкувателното решение по въпросите на въззивното обжалване.

От изложеното дотук става ясно, че някои съдебни процедури са сложни сами по себе си и изискват сериозна правна подготовка за успешна защита на страните. В същото време конкретни спорове могат да протекат с различни усложнения, а решаването им да изиска много време и средства за страните.

При случаи обаче, които не се отличават с голяма фактическа и/или правна сложност, и при правилно упражняване на функциите на съда, гражданският процес би могъл да протече и по-леко, а страните биха могли да се защитават и сами. Освен това за подобни изрично изброени случаи ГПК бе допълнен през 1999 г. с глава 12а "Бързо производство", с която се осигури възможност такива спорове да се разрешават за много по-кратко време. Предвидените за бързите производства размяна на книжа и допускане на доказателствата преди внасяне на делото в открито съдебно заседание улесняват срочното приключване на много дела, които не са сложни, но като брой не са малко и излишно отнемаха от времето на съда, което той би отделил на по-komplицирани и с по-значими интереси спорове.

2. В административните съдебни производства

С оглед на даденото от Европейския съд по правата на човека тълкуване на чл. 6, т. 1 от Конвенцията, въпросът за осигуряване на реален достъп до правосъдие, включително чрез предоставяне на безплатна правна помощ, се поставя и в административния процес, когато производството е свързано с произнасяне относно граждански права и задължения или изходът му е решаващ за такива права и задължения. Подобни производства не са малко, като се има предвид широкото и автономно значение, което се придава на това понятие. Европейският съд приема в практиката си, че ако става дума за акт с решаващо значение за спор относно граждански права и задължения, то или компетентният да го издаде орган трябва да осигурява всички гаранции на чл. 6, т. 1 от Конвенцията, или актът трябва да подлежи на контрол от друг орган, който притежава всички характеристики на "независим и непристрастен съд", осигурява тези гаранции и разполага с пълни правомощия да се произнесе както по правните, така и по фактическите аспекти на делото¹⁹.

В нашата правна доктрина административният процес се разглежда като единен²⁰, с отчитане на особеностите на отделните включени в него производства и фази. При издаване на индивидуален административен акт и обжалването му по административен ред, поради естеството на правоотношенията и на органа, пред който се осъществява производството, не могат да бъдат осигурени гаранциите за справедлив процес, присъщи на съдебните производства. С оглед упражняването на правото на защита трябва да се отбележи, че там законът провежда чрез редица свои разпоредби принципите на инициативност и отговорност на администрацията и налага задължение за служебно издирване на относимите факти и доказателства.

Тук ще съсредоточим вниманието си върху някои аспекти на съдебния административен процес, който е и главната гаранция за законосъобразност на действията на администрацията и за осъществяване на правото на защита на гражданите. Поради субсидиарното приложение на ГПК (чл. 45 ЗАП и чл. 11 ЗВАС), голямата част от казаното по-горе за гражданския процес се отнася и

¹⁹ Албер и Льо Конт (Albert and Le Compte v. Belgium, A- 58, 10.02.1983)

²⁰ Д. Костов, Д. Хрусанов, Административен процес на РБ, Сиби, 2001 г., стр. 17-31

за него. Все пак той има особености, свързани със специфичния му предмет, обуславящи и съществуващите специални процесуални правила. Те разкриват едно засилено служебно начало в производството по обжалване на административни актове, което се изтъква и в правната доктрина, и в съдебната практика.²¹ Изключително важна е възможността съдът да постанови събиране на доказателства, които смята за необходими, и без да има направено искане, както и да събира допълнителни данни и обяснения от значение за правилното решаване на делото (чл. 24 ЗВАС), а също така и задължението му да изследва служебно всички въпроси по чл. 43, ал. 3 от ЗАП и правомощието му да обяви нищожността на административния акт, макар и в жалбата да се твърди само унищожаемост.

На плоскостта на реалните достъп до съд и защита следва да се изтъкнат като безспорно положителни моменти и двуинстанционният съдебен процес при оспорване на индивидуални административни актове; суспензивният ефект на своевременно подадените жалби срещу такива актове (съответно при допуснато предварително изпълнение - възможността спирането му да се иска от съда - чл. 37, ал. 3 ЗАП); безсрочното право да се иска обявяване нищожността на индивидуалния административен акт; запазването на срока при погрешно изпращане на жалбата или протеста на друг орган (чл. 16 ЗВАС); правото на страните да представят всички допустими по ГПК доказателства в производството по съдебно обжалване на административния акт (чл. 41, ал. 4 ЗАП, чл. 25 ЗВАС) и писмени доказателства в касационното производство (чл. 38 ЗВАС).

В производството по обжалване на административни актове, както и във въззивното производство по граждански дела, жалбоподателят е до голяма степен улеснен в доказването на твърденията си. Макар и чл. 17, т. 3 ЗВАС да предвижда задължение за посочване в жалбата на доказателства, които я подкрепят, а чл. 38 ЗАП и чл. 18, т. 2 ЗВАС - за представяне с нея на писмените доказателства (разполагаемите според чл. 18, т. 2 ЗВАС), в практиката се приема, че непредставянето им с жалбата не я прави нередовна, тъй като те могат да бъдат представени и по-късно²². Съдът приема и доказателства, които не само не са приложени към жалбата, но не са и посочени в нея.

Споменатата разпоредба на чл. 24 ЗВАС относно служебното постановяване да се съберат доказателства и събирането на данни и обяснения в производството по обжалване на административни актове безспорно улеснява защитата на гражданите. В практиката си ВАС приема, че той урежда една възможност, предоставена на преценката на съда, а не негово абсолютно процесуално задължение сам да се погрижи за попълване на делото с доказателства.²³ Неизползването на тази възможност обаче опорочава решението, когато е довело до неизясняване на обстоятелство от важно значение за правилното решаване на

²¹ Така р. № 3829 от 14.06.2000 г. на ВАС по адм. д. № 7413/1999 г., IV о.: "Естеството на производството за административно правосъдие изисква в определени граници да бъде проявявана служебна инициатива." В същия смисъл р. № 5271 от 31.07.2000 г. на ВАС по адм. д. № 490/2000 г., IV о.

²² Арг. чл. 65, ал. 1 ГПК вр. чл. 11 ЗВАС (р. № 2255 от 12.04.2000 г. на ВАС по адм. д. № 653/2000 г., 5-чл. с-в)

²³ Така р. № 470 от 2.02.2000 г. по адм. д. № 6111/99 г., 5-чл. с-в: "Да се приеме обратното би означавало да се допусне съществено нарушение на правилото за приоритет на диспозитивното начало в административното правосъдие". Също и р. № 5561 от 26.11.1998 г. по адм. дело № 3606/98 г.; р. № 210 от 19.01.2000 г. по адм. д. № 5448/1999 г., IV о.

спора (особено при данни за нищожност на обжалвания акт).²⁴ Следва да се отбележи също така, че макар и в ЗАП да няма подобна разпоредба, ВАС е имал случай да приеме, че чл. 24 ЗВАС се прилага и от окръжните съдилища.²⁵

Все пак, от гледна точка на конкретната фактическа или правна сложност на случая или на особености на предмета на делото, и в тези производства важи казаното по-горе относно гражданските дела - при определени обстоятелства гражданите трудно биха осъществили защитата си, без да са подпомагани от адвокат.

В съдебното производство по обжалване на административни актове и особено в касационното производство могат да се поставят обаче и редица принципни въпроси за ефективния достъп до съд без правна помощ, с оглед на критерия сложност на процедурата.

Така чл. 38 ЗАП не задължава жалбоподателя да изложи пороците на обжалвания акт и това е изтъквано в съдебната практика във връзка със задължението на съда служебно да изследва всички въпроси по чл. 43, ал. 3 ЗАП.²⁶ Чл. 17, т. 3 ЗВАС обаче поставя в производството по обжалване на административни актове изискване за посочване в жалбата на основанията за отмяна. В практиката на ВАС жалбите се оставят без движение, ако основанията не са посочени. Разбира се, съдът дава указания на жалбоподателя да отстрани този недостатък, но в по-сложни случаи за него нерядко ще се окаже невъзможно да го стори, без да бъде юридически подпомогнат, особено в краткия седмодневен срок. В същото време в някои случаи в практиката се приема, че не могат допълнително да се навеждат нови основания, непосочени с подаването на жалбата съгласно чл. 17, т. 3 от ЗВАС²⁷. Подобно ограничение трудно се съвместява с разбирането, че в производството по обжалване на административни актове съдът е длъжен да упражни контрола за законосъобразност с оглед на всичките пет изисквания, визирани в чл. 41, ал. 3 ЗАП (съответно чл. 12 ЗВАС), дори и при липсата на направени от жалбоподателя оплаквания. Това разбиране е утвърдено в доктрината²⁸ и съдебната практика.²⁹ Много по-издържано в този смисъл ни се струва становището, че: "[в]ъвеждането на нови основания за незаконосъобразност на административния акт в хода на административното производство са допустими. Съдът би допуснал нарушение на процесуалните правила [са-

²⁴ Така р. № 1333 от 6.03.2000 г. по адм. д. № 7563/1999 г., 5-чл., с-в, р. № 3488 от 9.04.2002 г. по адм. д. № 507/2002 г., 5-чл. с-в, р. № 5211 от 27.07.2000 г. по адм. д. № 6119/99 г., IV о.; р. № 3488 от 9.04.2002 г. по адм. д. № 507/2002 г., 5-чл. с-в.

²⁵ Така р. № 3829 от 14.06.2000 г. по адм. д. № 7413/1999 г., IV о.: "Това, което нормативно е предвидено за Върховния административен съд, когато правораздава като начална инстанция, не може да не се отнася като възможност и за другите съдилища, когато процедурат като такава инстанция." Вж. също и р. № 5271 от 31.07.2000 г. по адм. д. № 490/2000 г., IV о.

²⁶ Напр. р. № 7015 от 21.12.1999 г. на ВАС по адм. д. № 2663/99 г., II о.; **обратно** - р. № 4110 от 26.06.2000 г. на ВАС по адм. д. № 2410/2000 г., II о.

²⁷ Определение № 2493 от 20.04.2000 г. на ВАС по адм. д. № 2257/99 г., I о.

²⁸ Ц. съч., стр. 189. Също и Кино Лазаров, Административен процес, Феня, 2001, стр. 101-102.

²⁹ Така р. № 3987 от 20.06.2000 г. на ВАС по адм. д. № 326/2000 г., IV о.; р. № 7015 от 21.12.1999 г. на ВАС по адм. д. № 2663/99 г., II о.; р. № 7887 от 24.10.2001 г. на ВАС по адм. д. № 6449/2001 г., 5-чл. с-в. **Обратно** - решение № 4110 от 26.06.2000 г. на ВАС по адм. д. № 2410/2000 г., II о. - решаващият съд правилно е разгледал само заявеното оплакване за незаконосъобразност на акта.

мо] при условие, че с тях останалите участници в процеса не са запознати, или не им е дадена възможност да се запознаят.³⁰

Що се отнася до касационното административно производство, и за него е в сила казаното по-горе във връзка с ограничаването на съда в рамките изложените в касационната жалба основания (чл. 39 ЗВАС). В практиката на ВАС се приема, че съдът не е обвързан от правната квалификация, дадена на съответното основание.³¹ В някои решения се приема също така, че той следва да прогласи нищожност на административния акт, дори и да не е наведено такова касационно основание.³² Все пак в голям брой случаи юридически неподготвеният и неподпомогнат жалбоподател е застрашен от непоправимо пропускане на касационно основание.

В заключение, въпреки засиленото служебно начало и другите улесняващи правила в административния процес, в някои хипотези гражданинът не би могъл да упражни ефективно правото си на защита, без съвета и/или представителството на адвокат. Самите колебания в съдебната практика са резултат на трудните правни въпроси, които се поставят, особено след съществената реформа на процеса. В това отношение трябва да се има предвид и фактът, че в съдебните административни производства жалбоподателят е изправен срещу държавен орган, който винаги разполага с компетентна правна помощ и освен това е в несравнимо по-добро положение да се снабди с необходимите за установяване на твърденията си доказателства. Въпреки принципа за равенство на страните в съдебния административен процес и задължението на съда да го осигурява, това може да доведе в някои случаи до накърняване на конституционното право на защита и на изискването за реален достъп до съд по чл. 6, т. 1 от ЕКПЧ, особено като се имат предвид гаранциите за провеждане на решенията на администрацията (като възможността за предварително изпълнение) и обстоятелството, че административните актове често касаят жизненоважни интереси.

В ограничените рамки на това разглеждане не могат да се изчерпят проблемите във връзка с правото на защита и в други производства с евентуално отражение върху граждански права и задължения. Що се отнася до (също неизчерпателно) поставените въпроси в спорния граждански и в съдебния административен процес, налага се изводът, че възможността за лична защита и опростената в някои отношения процедура в много случаи ще се окажат недостатъчни за ефективно осигуряване на конституционното право на защита и на изискванията от чл. 6, т. 1 ЕКПЧ реален достъп до съд.

³⁰ Решение № 2314 от 13.04.2000 г. на ВАС по адм. д. № 7978/99 г., 5-чл. с-в

³¹ Решение № 5231 от 31.07.2000 г. по адм. д. № 928/2000 г., 5-чл. с-в; р. № 5215 от 28.07.2000 г. по адм. д. № 926/2000 г., 5-чл. с-в

³² Така р. № 6428 от 30.11.1999 г. по адм. д. № 6484/99 г., II о.: "Макар и касационната жалба да не съдържа такова оплакване, касационният съд следва служебно да констатира нищожността на административния акт, когато тя следва от установените от инстанцията по същество факти". В същия смисъл р. № 1864 от 28.03.2000 г. по адм. д. № 934/2000 г., II о. - дори и тогава, когато страната изрично сочи, че не желае да бъде прогласявана нищожност; р. № 867 от 17.02.2000 г. по адм. д. № 8126/99 г., II о. **Обратно** - р. № 5313 от 15.10.1999 г. по адм. д. № 3113/99 г., III о., което констатира, че окръжният съд е нарушил задължението си по чл. 43, ал. 3 ЗАП да провери компетентността на органа, но съгласно чл. 39 ЗВАС "[с]лужебното начало, макар и допустимо в производството по административни дела, в случаите на касационно обжалване е неприложимо."

3. Съществуващите възможности за осигуряване на безплатна адвокатска защита

Понастоящем съдът не разполага в това отношение с практическа възможност да се опре на иначе директно приложимите разпоредби на Конституцията и ЕКПЧ.³³ Не е реалистично да се изисква от съдилищата да прилагат разглежданите гаранции при липсата на установени в закона критерии и процедури за преценка както на материалното състояние на заинтересуваните, така и на правните фактори, свързани с действителния достъп до правосъдие при лична защита. Освен това проблемът, разбира се, има и своя важен бюджетен аспект - с оглед както на разполагаемите средства, така и на изискващите се за разходване на които и да е бюджет ясни правомощия и правила.

Съществуват редица правни норми, улесняващи достъпа на материално затруднените лица до съдебен процес в защита на правата им от граждански характер. Съгласно разпоредбата на чл. 63, б. "б" ГПК, такси и разноски по производството по делата не се внасят от лицата, за които е признато от председателя на окръжния съд или от районния съдия въз основа само на подадена от тях декларация за материалното им състояние, че нямат достатъчно средства да ги заплатят. Освобождаването от държавна такса и разноски в такива случаи не е обвързано от преценка за вероятния успех на предявения иск. Наред с това законът предвижда ех lege освобождаване от такси и разноски по производството за случаите, за които законодателят е преценил, че съдебната защита на правата е от особена важност за гражданина, а така също е и обществено оправдана. Такива са случаите по чл. 63, ал. 1, б. "а" ГПК във вр. с чл. 5, б. "в" - "ж" от Закона за държавните такси, когато работници и служители предявяват иски, произтичащи от трудови договори, за членове на ТПК относно възнаграждения за работа в кооперациите, както и по иски за издръжка. Като спестява на материално слабата страна разходи, които тя не би могла да понесе, законът обаче не предвижда по-нататък за нея и безплатно ангажиране на адвокат за съвет, подготовка на защитата и представителство в процеса.

Вярно е, че и Законът за адвокатурата (ЗА) дава възможност адвокатите да оказват безплатна правна помощ на материално затруднени лица - чл. 35, ал. 1, т. 1, както и на лицата, които имат право на издръжка - т. 2. Прилагането обаче на двете възможности за финансови облекчения - по ГПК и по ЗА - не е взаимно обвързано, защото не е предвидено, че в случаите по чл. 63, ал. 1, б. "а" и "б" ГПК задължително се прилага и чл. 35, ал. 1 ЗА. Напротив, текстът на чл. 63, ал. 1 ГПК изрично ограничава приложното поле на облекчението само до таксите и разноските по производството (такива са възнагражденията за вещи лица, разходите за призоваване на свидетели, за извършване на оглед), но не включва и разноските за адвокатска защита. Освен това при съпоставката на двата текста е ясно, че не всички лица, които по силата на закона са освободени от плащане на такси и разноски по производството, могат да се надяват да получат и безплатна адвокатска помощ.

³³ КС на РБ е приел в р. № 3 от 17.V.1994 г. по конст. дело № 1/94 г., че чл. 56 от Конституцията може да действа и "самостоятелно като последна защитна възможност, щом други не са предвидени."

Последната възможност по никакъв начин не е гарантирана от закона. Тя е по-скоро пожелателна. Текстът на чл. 35 ЗА, тълкуван систематически и граматически, не формулира задължение. Подобно задължение би било и мъртва буква – адвокатът не разполага с механизъм да прецени реалистично материалното състояние на търсещия безплатна помощ, не е установен дори и ориентиран праг на материалните възможности, които обуславят нужда от такава помощ, нито е предвидена отговорност за невярно деклариране на относимите обстоятелства пред адвоката. Същото се отнася и за органите на адвокатурата. Липсва регламентация кой, как и по какви критерии следва да извърши преценката дали от адвокатска помощ се нуждае материално затруднено лице и в такъв случай да възникне задължение на определен орган да посочи квалифициран да се ангажира със случая адвокат и да му възложи защитата. Така прилагането на чл. 35, ал. 1 от ЗА - на т. 1 поначало, а на т. 2 на практика, е оставено на добрата воля на адвоката, към когото се е обърнало лицето.

Адвокатският труд, като всеки друг труд, подлежи на заплащане. На предоставянето на безплатна правна помощ на граждани в лошо материално състояние със сигурност може да се погледне като на един човешки и професионален дълг, който много адвокати изпълняват, включително във формата на редовна и организирана с доброволните им усилия дейност. Държавата обаче е тази, която има задължението да осигури разглеждания аспект на правата на защита и реален достъп до съд. Адвокатурата може и следва да участва активно във функционирането на една система за безплатна помощ, но върху нея - а още по-малко върху отделния адвокат, както се получава - не може да се прехвърля това задължение на държавата към лицата под юрисдикцията ѝ. Немислим е принципен, неограничен и нерегламентиран ангажимент на отделния адвокат да съветва и защитава безплатно материално затруднени граждани. Всяка система за безплатна правна помощ предполага наличието на обществени фондове, от които на адвокатите да се заплаща възнаграждение за труда. Чл. 36 от ЗА не може да се приеме като адекватна форма на овъзмездяване за оказаната помощ, нито дори като достатъчен стимул за безплатна работа. Според тази разпоредба само при уважаване на иска съдът с решението определя възнаграждението на адвоката и осъжда другата страна да го заплати (като при това върху адвоката е тежестта да събере вземането си). Не е предвидено каквото и да е заплащане на труда при загубване на делото, което е възможно и след най-добросъвестна защита, нито при даването на съвети без водене на дело, а то често е от голямо значение както за упражняването на процесуални права, така и за избягването на излишни или доброволно разрешими с добър правен съвет и съдействие съдебни спорове - важно съображение при натоварената ни съдебна система. Особено съществено е, че не са обхванати случаите на постигане на съдебна спогодба - много желателно развитие на процеса, при което обаче разносните остават за всяка страна, както са направени.

4. Заключение

Налага се изводът, че съществуващата нормативна уредба не може да се определи като действено средство за осигуряване правната защита и реалния достъп до правосъдие на материално слабия във всички случаи.

Нуждата от създаване на подходяща система за предоставяне на безплатна правна помощ по граждански дела се отчита и е залегнала в стратегията на Министерството на правосъдието. Горното изложение може и цели само да допринесе към аргументирането на тази несъмнена необходимост (включително и по административни дела) и да подчертае нейната неотложност.

III. Каква трябва да бъде системата за безплатна правна помощ (въобще и специално по граждански и административни дела), която да се възприеме в България?

Опитът на държавите, в които са създадени и функционират такива системи, предлага многообразие от разрешения, които може и е добре да се ползват, като се съобразят правната традиция и ограничените финансови ресурси в страната ни.

Най-добре би било системата да обхване всички производства пред съдилищата, изпълнителното производство и производствата пред администрацията, като се възприеме практиката на подбор на случаите, които с оглед очертаните по-горе критерии налагат предоставяне на помощ. По ЕКПЧ България е обвързана да осигури реален достъп до съд по делата, свързани с произнасяне по спор относно граждански права и задължения по смисъла на чл. 6, т. 1, но стремежът трябва да бъде към ефективно осъществяване на по-широката гаранция на чл. 56 от Конституцията и задоволяване на препоръчителните стандарти на международните организации, в които страната ни е член, и тези на Европейския съюз.

Не смятаме за удачно принципното изключване от тази система на определени фази на процеса или категории дела, предвид комплексния характер на факторите, обуславящи необходимост от безплатна правна помощ за гарантиране на реален достъп до съд. Най-добре е преценката да се прави конкретно.

Що се отнася до видовете адвокатска помощ, наред с процесуалното представителство на всяка цена трябва да се обхване и даването на съвет - първоначален за разполагаемите средства за защита, сроковете за използването им и изгледите за успех, а също така и в течение на производството, като алтернатива на отказана поради липса на предвидените предпоставки помощ за процесуално представителство.

Кръгът на лицата, които могат да кандидатстват за безплатна правна помощ трябва да обхване физическите лица - български граждани, а съобразно приложимите конституционни и законови норми и международните обвързаности на страната ни - и чужди граждани и лица без гражданство. Редно би било да се включат и юридическите лица с нестопанска цел, особено регистрираните като извършващи дейност в обществена полза.

Смятаме, че най-подходящо би било администрирането на безплатната правна помощ и на бюджета ѝ да се предостави на система от специални органи (съответна на районирането на съдилищата), ръководена и координирана от национален орган. Такава най-общо е и идеята в стратегията на МП. Тези органи би следвало да са независими от изпълнителната власт, като обективна гаранция срещу повлияване по дела, по които страна са държавата или неин орган.

По-добре е те да бъдат колективни и да включват опитни юристи с познания в различните области на правото. Смятаме за удачно на тях да се предостави само преценката за факторите от правен характер - доколко с оглед сложността на делото и изгледите за успех следва да се отпусне безплатна правна помощ. Що се отнася до преценката за материалното състояние на търсещия помощ, би било разумно тези органи да се произнасят най-много по въпроса дали декларираното или установено с други средства положение на заинтересувания отговаря на нормативно установените условия. Нормално материалното състояние се декларира, но е разумно наред с отговорността за невярна декларация да се предвиди и проверка на относимите обстоятелства, най-малкото при съмнение. Според нас по-подходящо и икономично е тази проверка и установяването на действителното материално състояние да се извършват от органите на социалното подпомагане, тъй като става дума за дейност, за която те разполагат с установени механизми, и която от друга страна би била неприсъща и излишно обременителна за органите, които ще правят правната преценка. Самото материално състояние би трябвало да се определя с оглед на комплекс от фактори - доходи, имущество, задължения за издръжка, наличие на специални разходи примерно за лечение и пр. Прагът, който ще се възприеме, не бива да засяга нормалното съществуване на търсещия помощ. В това отношение могат да се ползват по съответен на целта начин приложимите в сходни случаи критерии - минимална работна заплата, несеквестрируеми права и пр. Нуждата от отпускане на средства за безплатна правна помощ трябва да се преценява при съпоставка с конкретните необходими разходи в случая, като се предвиди и възможност за частичното им поемане от заинтересувания. Конкретният размер на адвокатския хонорар следва да се определя с оглед на сложността и обема на работата, при съобразяване с предвидените минимални предели.

Друга възможност, която би могла да бъде предпочетена, доколкото се окаже по-икономична от създаването на специални органи, е правната преценка да се предостави на председателите (или натоварени от тях заместници) на съдилищата - било от съответната степен в зависимост от фазата на производството, за която се иска помощ, било с оглед улесняване на гражданите на териториално най-удобните им районни съдилища. И сега председателите изпълняват функции от подобен характер. Разбира се, ще трябва да се намери и подходящо разрешение на въпроса за допълнителната сериозна натовареност. При такава система администрирането на бюджета за безплатна правна помощ би могло да се предостави на Висшия съдебен съвет, който и сега изпълнява такава функция по отношение на бюджета на съдебната власт.

И в двата случая би било разумно преценката за нужда от безплатна адвокатска помощ и от поемане на съдебните такси и разноски да се извършва съвместно от един и същи орган.

За гарантиране на законосъобразността на решението на компетентния орган за отказ да се отпусне правна помощ, наред с формулирането на ясни нормативни критерии и установяването на стриктни процедурни правила, е добре да се предвиди и възможност за обжалване.

Процедурата би следвало да е опростена в максималната възможна степен, като за отпускането на различни видове помощ и в зависимост от размера

на сумата е добре да се установят и съответни по-строги или по-облекчени правила. Облекчена процедура ще е наложителна и при спешност на нуждата от правна помощ.

Решенията на органите по предоставяне на помощта следва да бъдат обвързани със задължение за поемане на случая от адвокат. Формата е въпрос на обсъждане с органите на адвокатурата. Разбира се, одобреният за безплатна правна помощ трябва да може да се обърне към адвокат по свой избор, но предвид необходимостта от определяне на точен размер на хонорара във връзка с конкретната преценка за материалните възможности, той трябва да има сигурността, че защитата му ще бъде поета при тези условия - ако не от избора от него, то от друг компетентен в материята адвокат. Според нас подходящо разрешение при действащия ЗА е в системата за правна помощ да се ангажират адвокати, които са се съгласили и задължили да поемат работа по нея и към които одобрените за помощ лица да се насочват от съответния адвокатски съвет, с оглед на специализацията им в съответната материя. Разбира се, следва да бъде гарантирана компетентността им и да бъде упражняван контрол за изпълнението на поетите задължения.

Във всички случаи следва да се предвиди възстановяване на предоставените средства в бюджета за безплатна правна помощ, ако изходът от делото е благоприятен за подпомогнатия и другата страна бъде осъдена за разноски, а в противен случай - само при доказано подобряване на материалното му положение, което му позволява да ги възстанови.

Едновременно с установяването на система за безплатна правна помощ би трябвало да се търсят и пътища за опростяване на процедурата и улесняване на защитата там, където е възможно. Уредба, предвиждаща предварителна размяна на книжа и допускане на доказателствата в закрито заседание, би могла да се въведе и за по-широк кръг дела при съответно по-дълги срокове за размяна на книжата между страните. Би могло да се предвиди по подобие на действащи в други държави системи и въвеждането на процедура, при която съдът да може направо да постановява решение след изтичане на срока за отговор на ответника, ако от последния не постъпи възражение срещу предявения иск, или пък да се регламентира процедура за одобряване от съда в закрито заседание на постигната и подписана от страните спогодба след предварителната размяна на книжата между тях. Така още преди да са влезли в съдебната зала биха могли да приключват много граждански спорове. Това в значителна степен би понижало и разходите по решаването им както за съдебната система, така и за гражданите.

До създаването на система за правна помощ ще бъде изключително важно съдилищата да изпълняват стриктно задълженията си за докладване на делото, отделяне на спорното от безспорното, указване на доказателствената тежест, а в административния процес - и по-широките си задължения и правомощия, като обръщат специално внимание на действителното осигуряване на равенство на страните (чл. 4 ГПК) в случаите, когато едната е представлявана в процеса, а другата - не.

Summary

The Establishment of a Legal Aid System in Civil and Administrative Judicial Proceedings - a Necessity for the Effective Enjoyment of Guaranteed Fundamental Rights

*Kina Chuturkova, Justice in the Bulgarian Supreme Court of Cassation
Anna Gavrilova-Ancheva, Attorney-at-Law, Bulgarian Lawyers
for Human Rights Foundation*

The article makes a brief review of the constitutional guarantee for defense of any violated or threatened right, as well as of the guarantee for effective access to court in the determination of civil rights and obligations under Article 6 (1) of the European Convention on Human Rights - a directly applicable part of Bulgarian law. From this starting point it analyses the relevant procedural provisions of domestic law, as applied in the judicial practice, and considers the question whether these guarantees are secured at present in the absence of a legal aid system in civil and administrative judicial proceedings.

The authors conclude that in some cases the complexity of the procedure and/or of the specific factual and legal issues imposes assistance and/or representation by a lawyer that should be provided for free to people who are unable to pay for them. The legislation in force does not secure such free legal assistance, leaving it to the good will of the individual lawyer. Hence, the establishment of a legal aid system in civil and administrative judicial proceedings is a necessity.

The authors further suggest solutions for the future structure and functioning of a legal aid system to be established, bearing in mind the legal tradition and the limited financial resources of the state. They suggest a parallel simplification of the existing procedures.

ПРАВНА ПОМОЩ ЗА 800 МИЛИОНА ЕВРОПЕЙЦИ - ИНИЦИАТИВИТЕ НА СЪВЕТА НА ЕВРОПА*

*Джанлука Еспозито**

I. Въведение

Правната помощ е област, в която развитието на европейско равнище притежава необходимия потенциал за оказване подкрепа на лица, намиращи се в затруднено материално положение - включително ромите - за да могат да се ползват от ефективните¹ услуги на адвокат, който да ги представлява или съветва безплатно. Във всички случаи осъзнаването от страна на широката общественост на възможностите за използване на правна помощ и за получаване по този начин на достъп до правораздавателната система са от изключително значение. Настоящата статия се спира на:

- теоретичната рамка, определила насоките в развитието на европейско равнище;
- резолюциите и препоръките на Комитета на министрите на Съвета на Европа, отнасящи се до въпросите на правната помощ, включително достъпа до правна помощ за чужденци;
- стъпките в последно време в развитието на трансграничното сътрудничество между държавите-членки в областта на правната помощ.

В заключение се предлагат мерки за улесняване достъпа до правна подкрепа извън националните граници.

II. Теоретичната рамка

Доброто функциониране на съдебната система изобщо и ефективният достъп до правосъдие в частност занимават Съвета на Европа и неговите държави-членки от доста време. С течение на годините и в рамките на междуправителствените дейности на Съвета на Европа в областта на правото тези въпроси са били обект на внимание от разнообразни гледни точки. Много от актовете, прие-

* *Legal aid for 800 million Europeans: the Council of Europe efforts*, Gianluca Esposito. Статията е публикувана в тримесечното списание *Правата на ромите (Roma Rights)*, издавано в Будапеща от Европейския център за правата на ромите (European Roma Rights Center), бр. 1, 2001 г.

* Авторът е администратор, ръководител на секцията Съдебни системи, Отдел по частноправни въпроси, Генерална Дирекция II - Правна, Съвет на Европа, F-67075 Strasbourg Cedex. Изразените в настоящата статия мнения принадлежат на автора и не отразяват непременно становището на Съвета на Европа. Статията се базира до голяма степен на изказването на автора на *Форум, посветен на правното подпомагане на граждани зад граница*, организиран от Службата за инициативи в подкрепа на европейското гражданство (Euro Citizen Action Service - ECAS) и подкрепен от Европейската комисия, състоял се в Париж на 30 октомври 2000 г.

¹ Вж. *Артико срещу Италия*, А.37, 1980 г.

ти от Комитета на министрите, отразяват стремежа за постигане на по-справедливо правосъдие. Някои от препоръчаните в тях мерки касаят установяването на ефикасна система за безплатни правна помощ и съвет. Други са предназначени да облекчат прекалената натовареност на съдилищата, например като се насърчи доброволното уреждане на правни спорове - било извънсъдебно, било преди или в хода на съдебно производство. В случаи, в които воденето на дело е неизбежно, ръководните насоки на Съвета на Европа препоръчват мерки за опростяване на процедурите, когато е възможно, така че действащите в държавите-членки процесуални правила да не пречат ефективното правораздаване. Международните правни актове на Комитета на министрите предлагат и мерки за подобряване функционирането на системите и процедурите за обжалване, най-вече по граждански и търговски дела, при които обикновено се наблюдава по-голямо забавяне, отколкото по наказателни дела.

Комитетът на министрите на Съвета на Европа е оправомощен да приема международни правни актове, като резолюции, препоръки и конвенции. Конвенциите са правно задължителни, докато резолюциите и препоръките не са правно задължителни, но имат значително политическо и правно въздействие, тъй като отразяват посоката, която правителствата на държавите-членки трябва да поемат, например за подобряване на законодателството в определена област.

На своята 23-та конференция, проведена в Лондон през юни 2000 г., европейските министри на правосъдието постигнаха съгласие, че "високите съдебни разноски не бива да пречат достъпа до правосъдие" и потвърдиха "необходимостта всички лица да разполагат с ефективен достъп до правосъдие, а държавите да въведат разходоефективни методи за осигуряването му"². Действително трябва да се признае, че принципът на правовата държава (за чието постигане Съветът на Европа работи повече от 50 години) може да бъде осъществен, само ако физическите лица разполагат с ефективна възможност да упражняват на практика правата си, уредени по закон, и да оспорват незаконните правни актове. Съществува постоянна необходимост от усилия за приближаване на правосъдието до хората и от подобряване ефективността и начина на функциониране на съдебните производства, като в същото време се вземат предвид особеностите на всяка правораздавателна система.

На практика безплатната правна помощ - съществена за осигуряването на равен достъп до правосъдие за всички - означава нещо повече от това държавите да заплащат на адвокати, за да оказват помощ на живеещи в бедност хора. Тя обхваща пет основни области:

- осигуряване на информация и правен съвет в условия, време и място, подходящи за молителите, като особено внимание се обръща на стремежа клиентите да разбират какво им казва техният адвокат;
- защита на обвиняеми по наказателни дела;
- подготвяне на дела, които не са наказателни, и представителство на клиенти. "Не-наказателните" дела обхващат не само гражданските, но и

² Вж. Резолюция № 1 за правораздаването през XXI век, приета от европейските министри на правосъдието на тяхната 23-та конференция, проведена в Лондон на 8 и 9 юни 2000 г.

административните и други, включително такива, в които адвокатите представляват лица като деца и младежи, страдащите от заболявания, лишени от свобода и търсещите убежище, които са неспособни да упражняват сами признатите им по закон права;

- оказване на подкрепа в отношенията с държавните органи, когато възникне правен въпрос;
- осигуряване на съвет и помощ по отношение приваждането в изпълнение или оспорване на изпълнението на съдебни решения, присъди или извънсъдебни споразумения, включително молби за отлагане изпълнението на присъди или помилване.

Що се отнася до възможността за получаване на безплатна правна помощ, положението в страните варира значително. В някои европейски държави правната помощ стана прекалено скъпа и поради това правителствата не могат да покриват разходите за осигуряването ѝ. В много държави се предприемат реформи за намаляване разходите за безплатна правна помощ и ограничаване на "щедростта" при предоставянето ѝ. В други държави, въпреки че съществуват системи за безплатна правна помощ, на практика те са неефективни и не осигуряват действителен достъп до правосъдие. В някои държави пък не съществуват такива системи и те трябва да бъдат изградени. В такива държави са налице повече или по-малко сериозни икономически проблеми, които затрудняват създаването им. И накрая има държави, установили системи за безплатна правна помощ, напълно финансирани от доброволни плащания, идващи от други държави.

Съветът на Европа е разработил подробни юриспруденция, принципи и правила в областта на достъпа до правосъдие и правната помощ, които трябва да послужат за отправна точка на националните законодатели, когато се занимават с този въпрос. Осъществяваните в момента от Съвета на Европа дейности в областта на правосъдието и върховенството на закона показват, че в повечето европейски държави основните пречки пред достъпа до правосъдие са едни и същи: сложност, продължителност на производството и високи разходи. Всеки от посочените аспекти влияе върху останалите. Сложността на производствата и забавянето, което често е последица от нея, може в действителност доведе до увеличаване на разходите.

Въпреки че настоящата статия няма да разглежда Европейската конвенция за правата на човека и практиката по приложението ѝ³, трябва да се подчертае уникалната ѝ стойност за облекчаване достъпа до правосъдие и за закрилата на основните права на всяко лице под юрисдикцията на държава-членка на Съвета на Европа в неговото ежедневие. Конвенцията е крайъгълен камък в международното право и несъмнено е международният правен акт, който е най-пригоден да гарантира действителен достъп до правосъдие на хората в Европа.

³ Вж. Garland, Gloria Jean, "An Obstructed Path: Roma and Access to Justice", в същия брой на *Roma Rights* [1, 2001], на стр. 30.

III. Резолюции и препоръки на Комитета на министрите, имащи отношение към въпросите на безплатната правна помощ

A. Безплатната правна помощ във всяка от страните

1. Безплатна правна помощ за гражданите на съответната страна

Икономическите затруднения са една от основните пречки за адекватния и ефективен достъп до правосъдие. Поради това държавите трябва да се стремят да ги премахнат, за да облекчат този достъп. Все пак необходимостта държавите да намалят разходите за правосъдието, като в същото време поддържат неговата ефикасност, трябва да се отчита при всяко обсъждане на въпроса за безплатната правна помощ.

Основополагащият принцип при предоставяне на правна помощ в европейските страни следва да бъде, че осигуряването на безплатни правна помощ и правен съвет не трябва да се счита за благотворително деяние в полза на бедните, а по-скоро за задължение на общността като цяло към лица в икономически неблагоприятно положение.

Целта на правната помощ и консултациите е в основни линии една и съща във всички страни, а именно да осигурят правни услуги на лица с ограничени средства, с цел да им се даде възможност да упражнят или защитят своите права. Доклад по въпросите на крайната бедност и икономическата и социална несигурност⁴, приет през февруари 1987 г. от френския Икономически и социален съвет, дефинира бедността в цялата ѝ сложност, като се започне от финансовата несигурност, или *précarité*, и се стигне до крайната бедност. Според доклада финансовата несигурност възниква, когато отсъстват една или повече форми на защита, по-специално във връзка със заетостта, които дават възможност на лицата и семействата да поемат своите трудови, семейни и социални задължения и да се ползват от основните си права. Произтичащата от това несигурност варира по обхват, както варират и сериозността и продължителността на нейните последици. Финансовата несигурност може да доведе до крайна бедност, ако засегне няколко сфери на живота, стане постоянна и компрометира възможностите лицата да поемат отново своите отговорности и да възстановят правата си в предвидимо бъдеще.

Резолюция (78)8 за безплатните правна помощ и правни съвети съдържа определени принципи в това отношение, които държавите-членки постепенно трябва да прилагат. Резолюцията изтъква, че "никой не бива да бъде пречатван поради икономически причини да потърси или защити правото си пред съд, компетентен да се произнесе по граждански, търговски, административни, социални или данъчни въпроси".

На 8 януари 1993 г. Комитетът на министрите прие Препоръка № R (93)1 относно ефективния достъп до законност и правосъдие за най-бедните. Този

⁴ *Conseil Economique et Social Français, Grande pauvreté et précarité économique et sociale, Avis et Rapports du CES, Rapporteur: J Wresinski, Paris, Direction des journaux officiels, 1987.*

международен акт препоръчва правителствата на държавите-членки "да улеснят достъпа до законност за най-бедните ("правото на закрила от закона)", "да улеснят [техния] ефективен достъп до квазисъдебните способности за разрешаване на спорове" и "да улеснят [техния] ефективен достъп до съдилищата". Към всяка от тези препоръки е приложен неизчерпателен списък с предложенията относно начините, по които правителствата могат да постигнат съответната цел.

Експертният комитет по ефективност на правосъдието към Съвета на Европа (СJ-ЕJ) обръща особено внимание на въпроса за "участниците" в съдопроизводството и по-специално на ролята на адвокатите. В тази връзка комитетът състави текста на Препоръка относно свободата на упражняване на адвокатската професия, приета на 25 октомври 2000 г. от Комитета на министрите⁵. Тази препоръка (№ R (2000)21) съдържа редица разпоредби, отнасящи се до въпросите на безплатната правна помощ.

Тясно свързана с въпроса за свободата на упражняване на адвокатската професия е необходимостта адвокатите да направят услугите си достъпни за всички сектори на обществото и да насърчават каузата на справедливостта като закрилят правата на човека - не само гражданските и политическите, но така също и икономическите, социалните и културните права. Равният достъп до законност за богатите и бедните е от основно значение за поддържането на върховенството на закона. Поради това е необходимо осигуряването на ефективни правни услуги за всички, чиито права и интереси са застрашени, включително лицата, които не могат да си позволят да заплатят за тях. Основното задължение за осигуряване на тези услуги и за гарантиране на качеството им се носи от адвокатската професия и произтича от нейната независимост. Въпреки това държавата (и цялото общество) има задължение да я подпомага при осъществяването на тази отговорност.

Предоставянето на правни услуги на бедните и на намиращите се в неравностойно положение включва не само задължение за представляването им в съда, но и необходимост да бъдат образовани и съветвани относно техните права и начините за защитата и упражняването им. Едно от средствата за постигане на тази цел може да бъде например адвокати да участват в организации, работещи сред бедни групи от населението, като информират хората за приложимите закони и процедури, по пътя на които биха могли да защитят и укрепят правата си и при случай да поискат адвокатска помощ.

2. Правна помощ за чужди граждани

В някои страни всички чужди граждани имат право да се ползват от правна помощ на същите основания като техните собствени, без оглед на гражданството или местожителството им. В други държави пребиваващите обичайно в тях чужди граждани имат право да се ползват от правна помощ на същите основания като техните собствени, а останалите - само ако това право е признато по силата на международни договори. В трета категория страни чуждите граждани

⁵ Вж. също Wawrzyniak, N. and G. Esposito, "The independence of lawyers: an essential condition for the protection and promotion of Human Rights and the Rule of Law", в Human Rights and UK Practice Review, 2000.

имат право на такава помощ единствено на основата на взаимност, гарантирана по силата на конвенция, законодателен акт или *de facto*. Накрая, в четвърта категория страни се изисква наличието на взаимност, предвидена в международни конвенции.

Наистина е от значение да се обръща особено внимание на чуждите граждани, които пребивават трайно в страната, тъй като те вземат участие в стопанския, обществения и културния живот по местопребиваването си и справедливостта изисква да бъдат в състояние да упражняват признатите им по закон права и да се ползват от безплатна правна помощ, когато са в затруднено финансово положение.

Съветът на Европа е приел необходимостта от осигуряване на равно третиране при предоставянето на правна помощ на гражданите на държави-членки на Съвета на Европа и на други лица, обичайно пребиваващи в тях. Резолюция (76)5 за безплатната правна помощ по граждански, търговски и административни дела препоръчва правителствата на държавите-членки: "да предоставят, при същите условия като за техните граждани, правна помощ по граждански, търговски и административни дела, независимо от естеството на съда, който е компетентен да се произнесе по спора:

- а. на физическите лица, които са граждани на която и да е държава-членка;
- б. на всички останали физически лица, чието обичайно местожителство е на територията на държавата, където се провежда производството".

Б. Безплатна правна помощ зад граница

Европейското споразумение за предаване на молби за правна помощ⁶

Разбира се, понякога европейският гражданин се сблъсква с правни проблеми в страна, където не пребивава трайно - примерно докато пътува или понеже член от семейството му живее там, или по други причини. Например ром, който пътува с внуците си от Австрия, претърпява пътно-транспортно произшествие в Италия, децата са наранени и той трябва да заплати много пари за медицински грижи. В такива случаи при завръщането си в Австрия лицето може да подаде пред компетентния австрийски орган (по принцип *ad hoc* служба към Министерството на правосъдието) молбата си за отпускане на безплатна правна помощ с оглед предявяване в Италия на иск за обезщетение за вреди. Това е възможно понеже и Италия, и Австрия са ратифицирали Европейското споразумение за предаване на молби за правна помощ, според което всяко лице с обичайно местожителство на територията на една от договарящите страни, желаещо да кандидатства за безплатна правна помощ по граждански, търговски или административни дела на територията на друга договаряща страна, може да подаде своята молба в държавата, където е обичайното му местожителство.

⁶ Споразумението е ратифицирано от България със закон, обн. в ДВ, бр. 33 от 19.04.1996 г. (б. ред.).

Споразумението представлява правнозадължителен текст за държавите, които са го ратифицирали.

Открито за подписване от държавите-членки на Съвета на Европа на 27 януари 1977 г., Европейското споразумение за предаване на молби за правна помощ (ETS 092) е предназначено да подпомага хората да получат правна помощ в чужбина по граждански, търговски или административни дела. От Споразумението могат да се ползват лица, които отговарят на изискванията за ползване на безплатна правна помощ и живеят обичайно в една от изброените по-долу страни, за да кандидатстват за правна помощ в друга от тези страни.

Към декември 2000 г. Споразумението се прилага в следните държави: Австрия, Белгия, България, Чешка република, Дания, Естония, Финландия, Франция, Гърция, Ирландия, Италия, Литва, Люксембург, Холандия, Норвегия, Полша, Португалия, Испания, Швеция, Швейцария, Турция, Обединеното кралство и Азербайджан. Германия е подписала, но все още не е ратифицирала Споразумението.⁷

Правната помощ може да приема различни форми, като например осигуряване безплатно или евтино на правен съвет или процесуално представителство от адвокат, частично или пълно освобождаване от други разноски, като съдебни такси, или пряка финансова помощ за покриване на разноски като адвокатски хонорар, съдебни такси и пр. С увеличаване броя на пътуващите и на споровете, прилагането на подобно споразумение придобива жизненоважно значение. Ето някои примери за случаи, в които то може да бъде използвано: при възникване на инцидент, докато лицето е в чужбина на почивка; когато лицето закупи дефектни или опасни стоки в чужбина; или когато разделена двойка живее в различни страни и спори по повод родителските права, както и при спор относно имуществените отношения в брачни производства, когато съпрузите живеят в различни държави. Във всички тези и в други случаи правният съвет или съдебното производство могат да се окажат необходими. Споразумението предоставя на намиращите се в лошо материално положение достъп до правосъдие дори в случаите на спорове в чужбина.

С него изброените по-горе страни са се договорили да си сътрудничат. Те са посочили предаващи и приемащи органи, чиято задача е да предприемат действия по молби за правна помощ, подадени в някоя от тях или отправени до някоя от тях. Тези органи са посредници, които обработват молбите за правна помощ, подпомагат превода на необходимите документи, предоставят съвети, осигуряват адвокати и пр.

Молбата за правна помощ в чужбина трябва да се подаде пред органа на страната по местожителството на кандидата, на официалната бланка, която този орган ще му предостави. Той трябва да може да осигури на кандидатите и цялата необходима за подаване на молбата информация и да ги подпомогне при решаването на евентуални затруднения. Всяка страна има свои собствени условия за предоставянето на правна помощ и те се прилагат по същия начин спрямо кандидатстващите за такава помощ от чужбина по силата на Споразумението. Основно негово достойнство е, че улеснява лица с ниски доходи да получат

⁷ Към 14 юли 2002 г. Споразумението е в сила и за Албания и Латвия (б. ред.).

правна помощ в ратифицирала го държава, различна от тази, на чиято територия е обичайното им местожителство.

В съответствие с чл. 7 от Споразумението централните органи на държавите-съдоговорителки трябва взаимно да си осигуряват информация за състоянието на законодателството им в областта на правната помощ. За тази цел е създаден Многостранният комитет по Европейското споразумение за предаване на молби за правна помощ (Т-ТА). Ролята му е да разглежда проблемите, свързани с прилагане на Споразумението, с оглед подобряване сътрудничеството между договарящите страни.

На срещата си на 11 септември 2000 г. Комитетът прие окончателния текст на проект за допълнителен протокол към Споразумението, посветен на въпроси като подобряване сътрудничеството между договарящите страни, улесняване на комуникацията между адвокатите и кандидатите, ефикасност на процедурата и недискриминация между гражданите на държавите и останалите лица по отношение прилагането на Споразумението. Този протокол трябва да стане окончателен и да бъде открит за подписване от Комитета на министрите на Съвета на Европа през 2001 г.⁸

Повече информация относно централните органи, натоварени да прилагат Споразумението в договарящите се държави, може да се получи на адрес EURODOC, Directorate General II - Legal Affairs, Council of Europe, F-67075 Strasbourg Cedex, France.

IV. Някои предложения за мерки, улесняващи достъпа до правна помощ зад граница

Ефективният достъп до правосъдие е едно от основните условия за изграждането на правова държава. Правна система, която напълно зачита правата на лицата, би била безполезна, ако не е достъпна за всички и не работи ефикасно. Държавите трябва да подсиgurят спазването на практика на правата на лицата в процеса на правораздаване.

Поради това мерки, насочени към улесняване на достъпа до правна помощ на хората, без оглед на държавните граници, могат само да бъдат приветствани. Въпреки това трябва да се има предвид, че правната помощ не означава единствено държавите да заплащат на адвокати, които да предоставят услуги на лица в затруднено положение. Съвкупността от актове на Съвета на Европа, споменати по-горе, както и юриспруденцията на Европейския съд по правата на човека, съставляват значителна и солидна основа за подобряване на начина, по който се предоставя правна помощ зад граница. За постигане на тази цел могат да се предвидят, наред с другото, следните действия:

- постепенното прилагане на Резолуции (76)5 и (78)8, Препоръки № R(93)1 и № R(000)21, както и на Европейското споразумение за предаване на молби за правна помощ (ETS 092). Това ще доведе и до 1) недискриминация между гражданите на държавата и останалите лица по отношение

⁸ Протоколът е открит за подписване на 4 октомври 2001 г. Към 14 юли 2002 г. е подписан от 17 държави, две от които (Естония и Швеция) са го ратифицирали, и ще влезе в сила на 1 септември т.г. България не го е подписала (б. ред.).

предоставянето на правна помощ и (2) ползването на процедура за кандидатстване за правна помощ в чужбина;

- изграждане на правни центрове в различни градове, които да осигуряват на хора в нужда правна помощ и съвет по отнасянето на споровете до съда;
- създаването на хонорарна таблица, диференцираща различни типове работа в областта на правната помощ. Правната информация и съветите трябва да се считат за услуги с по-малка стойност от съдебната работа и да се заплащат по-ниско⁹;
- Създаването на ефикасни производства за алтернативно разрешаване на спорове, като посредничество, помирение и пр. На адвокатите, които се занимават с дадено дело по реда на безплатната правна помощ, може да се заплати допълнително възнаграждение, ако поставят край на съдебния спор със спогодба;
- установяване на подходящи правила за оттегляне на безплатната правна помощ, ако кандидатите значително са подобрили финансовото си положение;
- изследване на възможностите за алтернативни източници на финансиране на правната помощ и правните съвети, като например застраховката за правни разноски. Темата за правните застраховки е много обширна и заслужава самостоятелен експертен анализ. Някои европейски държави използват застрахователни схеми за финансиране воденето на дела и е важно, че там, където са установени такива схеми, отделяните от държавата суми за обществено финансирана правна помощ са пропорционално много по-ниски. С други думи, между правната помощ и застрахователните схеми за финансиране на правни услуги съществува определена степен на взаимозависимост. Привлекателността на използването на застраховки за правни разходи е по-голяма в страните, които имат фиксирани съдебни разноски и фиксирани ставки за възнаграждение на адвокатите.

Това са само някои предложения за предприемане на действия, които могат да се разгледат при осигуряване на правна помощ на лица зад граница, за да се държи сметка за интересите на държавите да запазят ефикасно и не прекалено скъпо правораздаване, както и на адвокатските колегии да предоставят ефективно правно съдействие и правни съвети на всички лица, включително на намиращите се в нужда.

В действителност от началото на 2001 г. след препоръките на европейските министри на правосъдието от тяхната 23-та конференция в Лондон през юни 2000 г., Съветът на Европа ще постави началото - въз основа на споменатата съвкупност от актове - на "план за действие, насочен към подпомагане на държавите в процеса на изграждане или реформиране на националните им

⁹ В тази връзка вж. Rules of Procedure of the Benefits Commission for Bosnia and Herzegovina (Процедурни правила на Комисията за социални помощи в Босна и Херцеговина), създадена през 1997 г. от Съвета на Европа и Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа (ОССЕ) (могат да се получат от *The Benefits Commission*, Marsala Tita 30, Sarajevo).

системи за правни съвети и съдействие или за разработване на алтернативи на правните съвети и съдействие". Това ще обхване, наред с другото, преценка на положението в държавите, препоръки за всяка от тях и основани на сътрудничество дейности, предназначени да подпомогнат адекватното изпълнение на тези препоръки.

В интерес на индивидите, на държавите и на цяла Европа е да се улесни възможно най-много достъпът до правно съдействие без оглед на границите, особено в светлината на постигнатото досега високо равнище на социално, икономическо, правно и политическо взаимодействие.

*Превод от английски език: Георги Митрев
юрист, Български хелзинкски комитет*

Summary

Legal Aid for 800 Million Europeans: the Council of Europe Efforts

Gianluca Esposito

The article first sets out the theoretical framework in which the European developments in the field of legal aid have taken shape. It stresses that legal aid signifies more than just the state financing of lawyers for persons living in poverty and outlines five main areas to which it extends.

The author then makes a brief review of the Council of Europe Committee of Ministers Resolutions and Recommendations pertaining to legal aid, including access to legal aid for foreigners. He points out the merits of the European Agreement on the transmission of Applications for Legal Aid that makes it easier for a person on a low income to obtain legal aid in a State which has ratified the Agreement other than the one in which he or she normally resides.

Finally, suggestions for measures to facilitate access to legal assistance across borders are elaborated.

СЪДЕБНА ПРАКТИКА

ПРЕДПОСТАВКИТЕ ЗА ПРЕДОСТАВЯНЕ НА БЕЗПЛАТНА АДВОКАТСКА ЗАЩИТА ПО НАКАЗАТЕЛНИ ДЕЛА В ПРАКТИКАТА НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪД ПО ПРАВАТА НА ЧОВЕКА И ОПРЕДЕЛЕНИ АСПЕКТИ ОТ БЪЛГАРСКАТА НАЦИОНАЛНА ПРАКТИКА

*Георги Митрев**

Според Европейската конвенция за правата на човека (ЕКПЧ) минималните права на всяко лице, срещу което е повдигнато наказателно обвинение¹, включват и правото, ако то не разполага с достатъчно средства да заплати на адвокат, адвокатска помощ да му бъде предоставена безплатно, когато интересите на правосъдието го изискват (чл. 6, т. 3, буква "с")².

Чл. 70 от българския Наказателнопроцесуален кодекс предвижда хипотези на необходима защита в зависимост от възрастта, здравословното състояние, определен размер на предвиденото наказание и пр. С измененията от 1999 г. в него бе добавена разпоредба (новата т. 7 на ал. 1), която подобно чл. 6, т. 3, буква "с" от ЕКПЧ предвижда задължително участие на защитник в наказателното производство, когато обвиняемият не е в състояние да заплати адвокатско възнаграждение, желае да има защитник и интересите на правосъдието изискват това. По този начин в НПК бе изрично уредено едно право на обвиняемия, което и преди това произтичаше от пряката приложимост на ЕКПЧ като част от вътрешното ни право.⁴

* Юрист, координатор на проект "Достъп до правосъдие", финансиран от Европейската комисия и осъществяван в България от Български хелзински комитет.

¹ Европейският съд по правата на човека тълкува понятието "наказателно обвинение" автономно - вж. Енгел срещу Холандия, 1976, Оцтюрк срещу ФРГ, 1984, Х срещу Австрия, 1983, Банденун срещу Франция, 1994 и мн. др.

² Чл. 6, т. 3: "Всяко лице, обвинено в извършването на престъпление, има в частност следните права:.. с) да се защитава лично или да ползва адвокат по свой избор; ако не разполага със средства за заплащане на адвокат, да му бъде предоставена безплатно служебна защита, когато го изискват интересите на правосъдието...".

³ Стефан Павлов, Наказателен процес на Република България, Обща част, Сиби 1996, стр. 223. Акад. Павлов разделя видовете защита, в зависимост от това доколко волята на обвиняемия/подсъдимия обуславя наличието на защитник, на доброволна (когато обвиняемият/подсъдимият упълномощи своя защитник се говори за доброволна защита по съглашение), необходима (при определени изрично записани в закона хипотези волята на обвиняемия/подсъдимия е ирелевантна относно необходимостта да се назначи защитник, тъй като преценката е направена от законодателя) и условно необходима (доколкото обвиняемият/подсъдимият не се е противопоставил изрично на назначаването на защитник). Акад. Павлов отграничава и *доброволна защита по назначение* и, без по-подробно да обсъжда хипотезата, определя, че тя е налице, когато подсъдимият, поради липса на средства, не може да си ангажира защитник и поиска да му се назначи безплатен.

⁴ В този смисъл вж. решение № 479 от 8.1.1996 г. по н. д. № 670/94 г., I н. о., докладчик съдията Никола Филчев и изложената там подробна аргументация. В същото решение се изтъква, че в нашата правна литература се предлага в рамките на чл. 70 НПК да се регламентира и хипотезата, когато обвиняемият не може да си ангажира защитник поради бедност (Е. Трендафилова. Защитникът в наказателния процес на Република България. С., 1992, 48 - 53.).

В страната ни все още не е натрупана съдебна практика по прилагането на чл. 70, ал. 1, т. 7 НПК. Във всички случаи понятието "интересите на правосъдието" в този текст следва да се тълкува в същия смисъл, в който Европейският съд по правата на човека тълкува в практиката си аналогичното понятие в чл. 6, т. 3, буква "с" от ЕКПЧ. Тук не е необходимо да се обсъжда от теоретична гледна точка доколко решенията на Европейския съд съставляват източник на правото. Достатъчно е да се припомни, че евентуално констатирани в тях нарушения от страна на България са основание за възобновяване на наказателното дело, ако са от съществено значение за него⁵. Важно е разпоредбите на ЕКПЧ (и следователно съответстващите им разпоредби на вътрешното законодателство) да се прилагат от националните органи в смисъла, в който са тълкувани в практиката на Европейския съд и в който ги прилага самият той, за да се избегне отговорност на страната ни за тяхното нарушаване.

Настоящият кратък преглед на някои решения на Европейския съд по чл. 6, т. 3, буква "с" има за цел да илюстрира тълкуването и прилагането на този текст. Едновременно с това ще бъдат изложени обобщените данни от проведени от Български хелзинкски комитет през миналата и началото на тази година представителни изследвания⁶ на приключени наказателни дела от общ характер и сред лишени от свобода⁷, които дават представа доколко настоящето състояние на системата за предоставяне на служебна защита в България *de facto*⁸ съответства на изискванията на Европейската конвенция в тази насока.

Предпоставките за предоставяне на безплатна адвокатска защита по чл. 6, т. 3, буква "с" от Европейската конвенция

Съдът е установил редица критерии, въз основа на които преценява наличието на двете предвидени в тази разпоредба предпоставки - лицето да не разполага с достатъчно средства и интересите на правосъдието да налагат безплатното предоставяне на служебна защита.

⁵ Чл. 362, ал. 1, т. 4 НПК.

⁶ Проучването на наказателни дела по предварително подготвен въпросник бе осъществено върху първоначално планирана извадка от 1357 наказателни дела. Тя бе определена въз основа на официални статистически данни относно средната годишна натовареност на съдилищата. Теренът на изследването обхваща 109 от общо 127 съдилища, които гледат наказателни дела от общ характер като първа инстанция. 18 съдилища отпаднаха от извадката поради недостатъчния обем наказателни дела според средногодишната натовареност. Действителният брой попълнени карти по изследването достигна 1891, поради наличието на дела с повече от един подсъдим. Анкетъорите, осъществили проучването, бяха специално подбрани по предварителна обява юристи. Второто изследване, сред задържани и лишени от свобода, обхваща представителна извадка от 1001 лица в 26 от общо 35-те места за лишаване от свобода.

⁷ Вж. подробно резултатите от проведените изследвания в "Достъпът до защита в системата на наказателното правосъдие в България", Красимир Кънев и Георги Митрев, www.bghelsinki.org

⁸ Тъй като *de jure* уредбата е приведена в съответствие с ЕКПЧ, без обаче да е установен механизъм за "практическото и ефективно, а не шлюзорното и теоретично" (вж. Артико срещу Италия, 1980) упражняване на предвиденото право. При тълкуването и прилагането на ЕКПЧ Европейският съд винаги е настоявал върху "практическото осъществяване на нейните цели и задачи" (вж. Голдър срещу Обединеното кралство, 1985).

а) липса на средства за заплащане на адвокат

Тази предпоставка е била предмет на обсъждане по делата много по-рядко. В повечето случаи Съдът просто констатира отсъствието на спор и преминава към разглеждане на втората предпоставка⁹. Когато липсата на достатъчно средства е констатирана от компетентните национални органи, Европейският съд се позовава на тяхната преценка.

Спор относно наличието на средства за заплащане на адвокат е имало например по делото Пакели срещу ФРГ, 1983. Правителството е изтъкнало, че пред окръжния съд, постановил присъда срещу жалбоподателя, той твърдял, че има добър доход във ФРГ. Освен това, нелегалната търговия с наркотици, за която бил осъден, му осигурявала достатъчно доходи. Към момента на производството пред Европейския съд жалбоподателят имал фирма в Турция. Съдът отхвърля възраженията на правителството, като се основава на това, че жалбоподателят е прекарал две години в затвора, а освен това пред федералния съд, действал като касационна инстанция, адвокатът му е направил предложение да представи удостоверение за бедност, което съдът отказал да допусне.

Критериите, които Съдът прилага по отношение липсата на средства, се илюстрират и от решението му по делото Биба срещу Гърция, 2000. Там Съдът отчита факта, че жалбоподателят е нелегален имигрант в страната, до деня на ареста е преживявал от временна неквалифицирана работа, а скромната сума, намерена от полицията у него, е била конфискувана същия ден. Съдът взема предвид и факта, че в самото производство в Страсбург му е била отпусната безплатна правна помощ.

Общо във връзка с тази предпоставка на б, т. 3, б. "с" трябва да се отбележи, че Съдът преценява наличието на достатъчно средства към момента, в който е било необходимо назначаването на служебен защитник, а стандартът на доказване не е прекалено строг.

б) относно интересите на правосъдието

Съдът в много случаи прилага стандартите по б, ал. 3, буква "с" едновременно с тези по чл. 6, ал. 1, като подчертава, че отделните права на обвиняемия по т. 3 са аспекти на общото му право на справедлив процес¹⁰.

Критериите¹¹ за преценка дали интересите на правосъдието налагат назначаването на служебен защитник са: 1) тежестта на нарушението и строгостта на възможното наказание; 2) сложността на делото и 3) личността на подсъдимия.

Съдът изтъква, че държавите-съдоговорителки се радват на значителна свобода в избора на средства, осигуряващи съответствието на правните им

⁹ Каранта срещу Швейцария, 1991; Фам Хоанг срещу Франция, 1992; Бенам срещу Обединеното кралство, 1996; Аертс срещу Белгия, 1998; Пъркс и други срещу Обединеното кралство, 1999

¹⁰ Например Биба срещу Гърция, 2000; Кроасан срещу Германия, 1992; Пъркс и други срещу Обединеното кралство, 1999; Бенам срещу Обединеното кралство, 1996; Кондрън срещу Обединеното кралство, 2000; Магий срещу Обединеното кралство, 2000; Майкъл Едуард Кук срещу Австрия, 2000; Йозеф Принц срещу Австрия, 2000; Елиазер срещу Холандия, 2001; Бренан срещу Обединеното кралство, 2001; Меденика срещу Швейцария, 2001; Гедарт срещу Белгия, 2001; Щрьок срещу Белгия, 2001; Дикме срещу Турция, 2000; Кромбах срещу Франция, 2001; Ван Пелт срещу Франция, 2000

¹¹ Вж. Каранта срещу Швейцария, 1991

системи с чл. 6. Неговата задача е да определи дали избраният от тях метод води до резултати, които са в съответствие с изискванията на Конвенцията¹².

1) *тежест на нарушението и строгост на наказанието*

Важно е да се отбележи, че при преценката дали интересите на правосъдието налагат назначаването на служебен защитник Съдът винаги изследва конкретното съчетание от факти и обстоятелства.

Той приема, че когато предвиденото от закона наказание е лишаване от свобода, интересите на правосъдието налагат процесуално представителство. С оглед назначаването на служебна защита обаче, той изследва и допълнителните критерии - сложността на делото и личността на подсъдимия.

По делата Бенам срещу Обединеното кралство и Пъркс и други срещу Обединеното кралство, предвид автономното понятие за "наказателно обвинение" по чл. 6 от Конвенцията, Съдът намира, че постановяването на задържане за неплащане на общинска такса представлява произнасяне по такова обвинение. Приема, че лишаването от свобода по принцип изисква осигуряване на процесуално представителство. Предвид тежестта на наказанието, което в случая е 3 месеца лишаване от свобода, и при съобразяване с останалите два критерия констатира, че е налице нарушение на правата на съответните жалбоподатели да им бъде предоставена безплатна служебна защита.

По делото Фам Хоанг срещу Франция, с оглед на тежките последици за подсъдимия - оправдан на първа инстанция, но осъден след обжалване, е било необходимо да му бъде назначен служебен защитник пред касационната инстанция.

2) *сложност на делото*

Обикновено се приема, че ако става дума за въззивно или касационно производство, сложността на делото е достатъчно голяма и интересите на правосъдието изискват назначаването на служебен защитник¹³. Вземат се предвид характерът и широтата на правомощията на съответната инстанция и последиците, които нейният акт би могъл да породи за подсъдимия¹⁴. Съобразяват се и останалите два критерия.

Други обстоятелства, които Съдът изследва, са: фактическата и правна сложност на делото, възможността подсъдимият самостоятелно да представи и развие защитната теза, обем на работата в тази насока, наличието на подготовка и правни знания.

Подпомагането от защитник за изготвяне на жалба до съда, без по време на заседанието подсъдимият да е представляван от адвокат или да се яви лично, не удовлетворява интересите на правосъдието. Причините за това са невъзможността да се развият изтъкнатите в жалбата аргументи и съображения, както и да се наведат възражения срещу твърдения на обвинението¹⁵. Липсата на

¹² Пак там

¹³ Биба срещу Гърция, 2000.

¹⁴ Вж. по-долу "Обхват на задължението за осигуряване на служебна защита по фази на наказателния процес съгласно юриспруденцията на ЕСПЧ"

¹⁵ Вж. *mutatis mutandis* Пакели срещу ФРГ, 1983

необходимата правна подготовка за излагане на аргументи по съответствието на националното законодателство с Европейската конвенция може да наложи извод за особена правна сложност на делото, която изисква наличието на защитник¹⁶. Фактичестката сложност се преценява с оглед броя на процесуално-следствените действия на досъдебното производство и наличието или липсата на самопризнания¹⁷. Провеждането на само един разпит на обвиняемия се приема като индикация за липса на фактическа сложност. Сложността на делото се преценява и с оглед правните въпроси, които съответният съд трябва да разгледа¹⁸.

3) личността на подсъдимия

Съдът многократно е отдавал значение на различни особености на личността на подсъдимия. По делото Каранта срещу Швейцария, за да се открие сложността на делото се взема предвид, че подсъдимият е младеж от чуждестранен произход от непривилегировано потекло, без професионално обучение и с дълъг списък предходни осъждания. Вземал е наркотици, от 1983 - ежедневно. Живее с семейството си от социални помощи. Обратно, по делото Мелен срещу Франция, 1993 Съдът отчита професията на подсъдимия, който е адвокат и избира да се защитава сам по време на съдебното производство. Намира, че щом "целенасочено се е отказал от правото да бъде подпомаган от адвокат" е трябвало "да прояви усърдие". Пропускането на срока за обжалване на присъдата поради това, че не му били изпратени навреме мотивите, не е основание за установяване на нарушение на чл. 6.

Във връзка с този критерий по делото Артико срещу Италия Съдът приема, че не е необходимо жалбоподателят да доказва действително увреждане в резултат на твърдяното нарушение на Конвенцията.

Обобщени данни от националната практика с оглед очертания критерий "интереси на правосъдието" във връзка със защитата по наказателни дела¹⁹

От една страна в България 78% от наказателните дела от общ характер приключват на първа инстанция, без по-нататъшно обжалване; 15,7% приключват на втора инстанция; и едва 6,3% приключват на касационна инстанция. От друга страна данните относно наличието изобщо²⁰ на адвокатска защита на досъдебната фаза и пред различните съдебни инстанции ясно показват, че една от причините за слабото използване на инстанционните способности за контрол е ограниченият достъп до защита.

Що се отнася до съотношението между служебната и договорната защита на досъдебното производство и пред трите съдебни инстанции, дяловете на

¹⁶ Фам Хоанг срещу Франция, 1992

¹⁷ Каранта срещу Швейцария, 1991

¹⁸ Фам Хоанг срещу Франция, 1992

¹⁹ Вж. цитираното по-горе изследване на БХК

²⁰ На досъдебното производство адвокат са имали едва 32,1% от обвиняемите, съгласно изследването на БХК на приключени наказателни дела, пред първата съдебна инстанция - 53,5% от подсъдимите, пред въззивната - 62%, пред касационната - 57,6%.

лицата, разполагали със служебен защитник на всеки един от тези стадии на наказателното производство, са съответно 38,5%, 21,1%, 10,9% и 17,6%. Очевидно е, че достъпът до системата на служебна защита е силно ограничен.

Внимание следва да се обърне и на тежестта на обвинението и видовете изход от наказателното производство. Според изследването 40% от всички обвинения са за леки престъпления (за които се предвижда наказание лишаване от свобода по-малко от пет години), а 60% са за тежки престъпления (наказуеми с лишаване от свобода за срок повече от пет години). Съгласно проведените статистически анализ на данните се оказва, че тежестта на повдигнатите обвинения варира според етническата принадлежност, образованието и трудовата заетост на лицата. Използван бе методът на логистичния регресивен анализ за определяне взаимовръзката между променливите, който предостави данни за наличието на непреки дискриминационни практики. При една добре функционираща система за защита би трябвало да има ясна зависимост между обвинението в тежко престъпление и наличието на защитник. От проведените изследвания обаче ясно личи липсата на зависимост между тези два фактора. Ограниченият достъп до защита се илюстрира допълнително и от липсата на зависимост между осъждането на ефективно лишаване от свобода и друго наказание и наличието или отсъствието на защитник на досъдебното и първоинстанционното производство. 61% от осъдените на ефективно лишаване от свобода и 70% от осъдените на друго наказание не са имали адвокат на досъдебното производство. 49,3% от осъдените на ефективно лишаване от свобода и 45,7% от осъдените на друго наказание не са имали адвокат пред първата съдебна инстанция.

Що се отнася до профила на обвиняемите и подсъдимите, от направените изследвания беше констатирано, че 53,4% от обвинените в тежки престъпления са били безработни, а процентът на обвинените в леки престъпления безработни е 38,7%. Делът на имащите постоянна трудова заетост, съответно обвинени в тежки и леки престъпления, е 23,3% и 42,5%. Най-много обвинения за тежки престъпления има спрямо лица с основно образование - 45,6% от всички обвинени в тежки престъпления. Сред обвинените в леки престъпления най-голям е делът на лицата със средно образование - 46,2%, следвани от лицата с основно образование - 37,6%.

Направеният по-горе преглед очертава смущаваща картина на състоянието на достъпа до защита в България. Ограниченото използване на средствата за инстанционен контрол, тежестта на обвиненията, възможността за налагане на лишаване от свобода, без подсъдимите да бъдат представлявани пред съда, при положение че голям процент от тях са слабо образовани и безработни, изясняват необходимостта от промени в уредбата и практиката.

Обхват на задължението за осигуряване на служебна защита по фази на наказателния процес, съгласно юриспруденцията на Европейския съд

В доклада на Европейската комисия по правата на човека по делото Кан срещу Австрия²¹ се казва, че обхватът на член 6, т. 3, буква "с" е по-широк от

²¹ 1985, пар. 54

този на член 6, т. 3, буква "б" и не се ограничава до съображения, отнасящи се до подготовката на процеса, а дава по-широко право на помощ и подкрепа от адвокат в хода на цялото производство.

Съгласно множество решения на Съда гаранциите по член 6, т. 3, буква "с" са приложими към досъдебното производство²². Съдът обаче не установява нарушение, когато евентуални пропуски са поправени в хода на производството²³.

По делото Магий той отбелязва, че правото на адвокатска защита в първоначалната фаза на полицейските разпити може да се ограничава при наличие на оправдателни причини. В светлината на цялото производство обаче трябва да се определи дали с това обвиняемият е бил лишен от справедлив процес. По делото Аверил срещу Обединеното кралство Съдът отдава значение на сериозните и необратими последици, които отказът за достъп до адвокат в началните фази на полицейския разпит може да има за изхода на делото.

Типичният случай на назначаване на служебен защитник е пред първата съдебна инстанция. Поради това той е най-малко спорен. Относно нуждата от служебна защита във въззивното и касационното производство Съдът приема, че тя зависи от особеностите на съответните производства. Трябва да се вземе предвид наказателно производство в неговата цялост, като се отчете ролята на апелативния и касационен съд в него²⁴. Назначаването на служебен защитник за съдебните заседания в производството по обжалване на присъдата не поправя отсъствието на адвокат пред първата инстанция, когато втората инстанция не е компетентна да извърши пълен преглед на фактите и правото по това дело²⁵.

Наличие на служебна защита по фази и стадии на наказателния процес в България, съгласно проведеното изследване

Както беше упоменато по-горе, 78% от наказателните дела от общ характер приключват на първа инстанция, без по-нататъшно обжалване. За периода 1996-1999 г. (преди влизане в сила на т. 7 от чл. 70 НПК) в 67,9% от случаите обвиняемите не са имали адвокат на досъдебното производство. От проведените интервюта сред лишени от свобода, чието досъдебно производство е започнало сред 1 януари 2000 г., делът е 54,7%. Процентът на изключване продължава да е много висок. Това показва, че новата разпоредба на чл. 70 за момента не е разрешила констатираните проблеми.

Същият извод се налага и по повод наличието на правно представителство пред първата инстанция - в 46,5% от прегледаните дела не е имало адвокат. Много висок е делът на обвинените в тежки престъпления, които не са имали адвокат на досъдебното и съдебното производство пред първа инстанция - съответно 63,7 и 46,5%. 61% от осъдените на ефективно лишаване от свобода не са

²² Каранта срещу Швейцария, 1991; Магий срещу Обединеното кралство, 2000; Аверил срещу Обединеното кралство, 6 септември 2000

²³ Имбриоша срещу Швейцария, 1993 - упълномощеният адвокат на обвиняемия не е бил поканен да присъства на разпита му, но след като е подал оплакване, е присъствал на последния разпит.

²⁴ Боунър срещу Обединеното кралство, 1994

²⁵ Каранта срещу Швейцария, 1991

имали адвокат на досъдебното производство, а 49,3% - пред първата съдебна инстанция.

Изисквания по отношение на предоставяната служебна защита съгласно юриспруденцията на ЕСПЧ

По делото Артико срещу Италия Европейският съд изтъква, че простото назначаване на служебен защитник не осигурява ефективна правна помощ, тъй като той може да бъде възпрепятстван да изпълнява задълженията си или просто да не върши работата си. Ако узнаят за това положение, властите трябва или да го заменят, или да вземат мерки да изпълни задълженията си.

Властите са длъжни да се намесят в случай на липса на ефективно представителство, което е недвусмислено изявено в действията на защитника или в достатъчна степен е било доведено до знанието им²⁶. Общият стандарт във връзка с дължимите от държавата действия по предоставяне на служебна защита е формулиран в решението по делото Камазински²⁷. Замяната на назначения служебен защитник с нов по почин на съда, за което са уведомени основният защитник и подсъдимият, не е в нарушение на Конвенцията²⁸. При оплакване до властите относно проблеми между подзащитния и служебния защитник невинаги, когато последният не е бил заменен, Съдът установява нарушение. Ако компетентните органи (най-често съдебният състав по делото) са обърнали внимание на оплакването, проучили са въпроса по задоволителен начин и въз основа на това са взели решение да не заменят адвоката, налице няма да бъде нарушение на Конвенцията²⁹. И обратно, ако властите не обърнат внимание на оплакването, Съдът установява такова нарушение³⁰.

Съдът е формулирал определени граници на свободата на обвиняемия да се разпорежда със собственото си право на защита, като установява права и задължения както на държавата, така и на ползващото се лице³¹. Така например не е несъвместимо с Конвенцията подсъдимият да иска да бъде защитаван от повече от един защитник. Назначаване обаче, влизащо в разрез с желанието на подсъдимия, е несъвместимо с понятието за справедлив съдебен процес, дори като се вземе предвид широтата на възможността за преценка от страна на държавата, ако му липсва съответно и достатъчно оправдание. Такова назначаване по почин на държавата може да бъде оправдано с оглед избягване на пре-

²⁶ Камазински срещу Австрия, 1989. Вж. също Триподи срещу Италия, 1994, пар. 30 и Станфорд срещу Великобритания, 1994.

²⁷ Съдът постановява, че "...държавата не може да бъде отговорна за всички недостатъци от страна на назначения служебен защитник... От независимостта на адвокатската професия спрямо държавата произтича, че воденето на защитата е предмет на уреждане главно между защитника и неговия подзащитен, независимо дали защитникът е назначен в рамките на системата за правна помощ или по договор. ...компетентните национални власти са длъжни съгласно член 6, т. 3, б. "с" да се намесят, единствено когато е налице явно или достатъчно добре сведено до знанието им неизпълнение на задължението на служебния защитник да предоставя ефективно представителство"- пар. 65 от решението.

²⁸ Майкъл Едуард Кук срещу Австрия, 2000

²⁹ Камазински срещу Австрия, 1989

³⁰ Дауд срещу Португалия, 1998, пар. 42.

³¹ Кроасан срещу Германия, 1992 и Майкъл Едуард Кук срещу Австрия, 2000

късване или отлагане на процеса, ако съответства на интересите на правосъдието или има за цел да осигури адекватно представителство на подсъдимия.

Що се отнася до избора на защитник, това право по необходимост е подложено на известни ограничения по отношение на безплатната правна помощ. Доколкото е възможно желанията на подсъдимия трябва да се вземат предвид, но могат и да бъдат отхвърлени, когато са налице достатъчни и съответни основания с оглед интереса на правосъдието³².

Задължението за заплащане на адвокатски хонорари на служебно назначените защитници при осъждане в резултат на производството би било несъвместимо с Конвенцията ако като цяло нарушава справедливостта на процеса³³.

Обобщени данни от националната практика с оглед качеството на предоставяната служебна защита

Наличието на договорен (упълномощен) защитник³⁴ на първоинстанционното производство увеличава шансовете за използване на предоставените по закон инстанционни способности за контрол на невлезлите в сила присъди по наказателни дела в по-голяма степен от наличието на служебен защитник (38,6% от производствата, по които подсъдимият е имал упълномощен защитник на първа инстанция, завършват с акт на първоинстанционния съд, срещу 54, % от имащите служебен защитник). Все пак наличието на служебен защитник още на фазата на досъдебното производство увеличава шансовете за по-пълно използване на инстанционните способности за контрол на присъдата, тъй като в този случай 40,6% от делата, по които има служебен защитник на досъдебното производство, завършват на първа инстанция (срещу 54,7% служебна защита на първата инстанция). Като цяло очертаната тенденция е упълномощените защитници в по-голяма степен да използват предоставените им по закон възможности за оспорване на съдебните актове, проявявайки по-голяма активност.

Във връзка с изхода от наказателното производство, в 77,9% от случаите, при които резултатът е бил различен от лишаване от свобода, подсъдимият е бил защитаван от упълномощен защитник на досъдебното производство, както и в 82% от случаите пред първата инстанция. Това показва, че упълномощените защитници, както на досъдебното производство, така и на това пред първата инстанция, постигат по-благоприятен за клиентите си изход.

Що се отнася до участието и действията на защитниците при предявяване на следствието, макар и като относителен дял служебните защитници да са участвали в по-голяма степен при това ключово процесуално-следствено действие, едва в 9,6% от случаите (за разлика от 26,7% при упълномощените защитници) те са направили искания, бележки и възражения по предявеното дело. Вероятно тази е и причината заключителното постановление на следователя да бъде в 5,1% от случаите за прекратяване при наличие на упълномощен защитник (за разлика от 2% при служебна защита). Подобно може да бъде и обяснението на факта, че в 34,1% от случаите при наличие на упълномощен защитник

³² Кроасан срещу Германия, 1992

³³ Кроасан срещу Германия, 1992, пар. 36

³⁴ Цитираният по-горе доклад на БХК

прокурорът връща делото за ново разследване, при 24% от случаите на служебна защита.

75,7% от упълномощените защитници и 61,4% от служебните са се срещали на досъдебното производство със своите подзащитни. Служебните защитници, освен това, предимно участват само на някои следствени действия на досъдебното производство - в 62,4% от случаите, когато налице е имало служебен защитник. Относно подготовката на съдебните заседания, упълномощените защитници в 61,6% от случаите са се виждали с клиентите си, за да подготвят поведението им в съдебната зала, за разлика от 24,8% от служебните защитници.

Субективната преценка, която лишението от свобода са помолени да направят относно действията на своите защитници на досъдебното и първоинстанционното производство, също ясно показва, че служебните защитници в много по-малка степен предоставят удовлетворителни за клиентите си услуги.³⁵ От направеното сравнение между служебната и договорната защита се налагат няколко извода. Според изхода на производството по-благоприятни за клиента са действията на упълномощения защитник, което е първият и основен индикатор за слабостите в системата на служебната защита в момента. На второ място активността на служебните защитници в ключови фази и стадии от производството не е на необходимото ниво. И накрая, категорична е оценката на потребителите на служебна защита, че същата не отговаря на техните нужди.

* * *

От направения преглед на международната уредба с пряко приложение в Република България и обобщените данни от изследването за функционирането на българската система за правна помощ се налагат определени изводи, сочещи на категоричната необходимост за нейното реформиране.

Най-напред изключително висока е степента на изключване на достъпа до защита, било служебна или договорна, сред обвиняемите и подсъдимите на всички стадии на наказателното производство. Съществуващата в момента система за служебна защита не само че е ограничителна³⁶, но степента на неудовлетвореност сред самите потребители е изключително висока. Въвеждането на

³⁵ Помолени да поставят оценка от 2 до 6 на своите защитници, 56,2 % от ползвалите служебен защитник на досъдебното производство избират слаб 2. На първа инстанция процентът е снижен, но отново остава висок - 39,7 %. И в двата случая делът на слабите оценки на служебния защитник е по-висок от този на упълномощения.

³⁶ Предвид тълкуването в практиката на т.т. 1-6 от чл. 70, ал. 1 НПК. Така в р. № 365/ 18.10.1994 г. по н. д. № 846/1993 г., което не е единственото в този смисъл, се приема, че макар и извършил противоправното деяние като непълнолетен, при навършване на пълнолетие обвиняемият, съответно подсъдимият, не може да се ползва от системата за правна помощ. Широко известно е положението, че в съответствие с т. 3 от чл. 70 се изисква специален минимум на предвиденото по закон лишаване от свобода от 10 години, за да може на обвиняемия, респ. подсъдимия, да бъде назначен служебен защитник (р. № 235 от 23.V.1980 г. по н. д. № 230/80 г., II н. о., р. № 15 от 30.III.1988 г. по н. д. № 1/88 г., II н. о., както и ППВС 6 от 4 май 1978, изменено с ППВС 7/1987). Когато обвиняемият не владее български език, според т. 4 е налице изискване за назначаване на служебен защитник. Съдилищата са имали възможност да тълкуват разпоредбата единствено по повод на чужди граждани, а широко известен е фактът, че представители на малцинствата в България понякога не разбират в достатъчна степен български език

новата т. 7 в чл. 70, целящо да разшири обхвата на предоставяната защита, до момента не е осигурило решение на съществуващия проблем. Необходим е концептуален размисъл върху цялостния подход за осигуряване изпълнението на задълженията на Република България във връзка с правото на защита. Разширяване обхвата и повишаване качеството на служебната защита по наказателни дела са задължителните минимални стъпки в тази насока.

и не биха могли да се ориентират в хода на процеса, поради което и правото им на защита се накърнява. За да се приеме наличие на противоречивите интереси между няколко съподсъдими, е необходимо те да не са действали в условията на независимо извършители.

КОМИТЕТ ПО ПРАВАТА НА ЧОВЕКА НА ООН

Становище съгласно чл. 5, т. 4 от Факултативния протокол към Международния пакт за граждански и политически права¹

*по молба № 377/1989 на Антъни Къри срещу Ямайка
(разгледана на 29 март 1994 г. в рамките на 50-та сесия на Комитета)*

(резюме)

Международен пакт за граждански и политически права - чл. 14, т. 1: право на справедлив процес при обвинение в престъпление; чл. 14, т. 3, б. "в": право на обвиняемия да бъде съден без неоправдано забавяне; чл. 14, т. 5: право на осъдения за престъпление да иска преразглеждане на присъдата от висшестоящ съд, съгласно закона; чл. 2, т. 3: право на ефикасно средство за възстановяване на нарушени права по Пакта; чл. 6: налагане на смъртно наказание само съгласно действащото законодателство и без да се влиза в противоречие с нормите на Пакта.

В производство по конституционна жалба, в което Конституционният съд трябва да се произнесе дали молителят е бил осъден от наказателен съд при нарушаване на гаранциите за справедлив процес, следва да се съблюдава правото на справедливо разглеждане на делото, съгласно чл. 14, т. 1 от Пакта. Упражняването на това право би трябвало да съответства на принципите, прогласени в чл. 14, т. 3, б. "г". Следователно, ако едно осъдено лице иска разглеждане от Конституционния съд на нередовности, констатирани в хода на наказателен процес, и не разполага с достатъчно средства, за да посрещне разноските по тази процедура, държавата трябва да му осигури безплатна правна помощ. В противен случай е налице нарушение на чл. 14, т. 1 и на чл. 2, т. 3 от Пакта.

Фактите, изложени в молбата

1. Молбата е подадена от Антъни Къри, ямайски гражданин, който очаквал екзекуцията си в затвора Сейнт Катрин (Ямайка). Той твърди, че е жертва на нарушение от страна на Ямайка на чл. 14, т. 3, б "в" и т. 5 и на чл. 2, т. 3 от Международния пакт за граждански и политически права.

2.1 Молителят бил обвинен, че на 18 април 1978 г. е убил Езекил Сегрий. Преди убийството двамата се скарали, като Сегрий извадил нож и ранил молителя. По време на процеса адвокатът на последния не поискал медицинска екс-

¹ CCPR/C/50/D/377/1989 (Jurisprudence), 31.03.1994

пертиза, която да установи това нараняване. Свидетелите на обвинението заявили, че не Сегрий е предизвикал кавгата.

2.2. На 8 декември 1978 г. молителят бил осъден на смърт. Той обжалвал присъдата, като посочил, че съдията не е разяснил на журито въпроса за неизбежната отбрана. Апелативният съд на Ямайка не уважил жалбата. Молителят подал молба за разрешение да бъде извършена ревизия от съдебния отдел на т. нар. Личен съвет. Тя била отхвърлена с мотива, че апелативният съд не се е произнесъл в писмена форма. В проведеното заседание защитникът на молителя бил направил алтернативните искания съдебният отдел да разреши ревизия, тъй като липсата на писмено произнасяне на апелативния съд при осъждане на смърт представлява сериозно нарушение на принципите на правосъдието, или пък да отнесе делото пред ямайското правителство, което да се позове на чл. 10 от Закона от 1844 г., за да задължи апелативния съд да изложи изводите си в писмена форма.

2.3. Според въпросния чл. 10 съдебният отдел можел по всяко дело, с което е сезиран, да издаде разпореждане съответният съд да му изпрати копия от събраните писмени доказателства и текста на мотивите към решението си.

2.4. Съдебният отдел не сторил нито едното, нито другото, а се задоволил да отхвърли молбата.

Оплакванията

3.1. Молителят твърди, че е бил лишен от правото си присъдата му да бъде преразгледана от по-висшестоящ съд, тъй като апелативният съд не се е произнесъл писмено и поради това съдебният отдел не е упражнил правомощията си. Причината да не получи разрешение за извършване на ревизия била, че отсъствието на писмено произнасяне е направило невъзможно обосноваването на молбата му и прилагането на копие от атакувания акт.

3.2. Според молителя, като не се е произнесъл в писмена форма, апелативният съд е нарушил и правото му да бъде съден без прекомерно забавяне, тъй като не е могъл да упражни ефикасно правото си да отнесе въпроса пред съдебния отдел на Личния съвет.

3.3. Освен това молителят счита, че след като не му е осигурен достъп до съдебна процедура за защита на конституционните му права, държавата-страна по Пакта го е лишила от правото му да се отнесе до съд, за да получи поправка на нарушенията на своите основни права, с което е нарушила чл. 14, т. 1 и чл. 2, т. 3 от Пакта.

3.4. В подкрепа на твърденията си молителят посочва прецеденти от съдебната практика на държавите от Британската общност, Съединените американски щати, Европейския съд по правата на човека и Комитета по правата на човека².

² Молителят се позовава по-специално на становището на Комитета от 6 април 1989 г. по делата Ърл Праг и Айвън Морган срещу Ямайка (Earl Pratt and Ivan Morgan v. Jamaica), жалби №№ 210/1986 и 225/1987 (вж. Официални документи на Генералната асамблея, 44-та сесия, приложение № 40 (A/44/40), анекс X.F.)

Становище на държавата-страна по Пакта и уточнения на молителя

4.1. В становището си от 11 януари 1990 г. държавата-страна по Пакта твърди, че молбата е недопустима поради неизчерпване на вътрешноправните средства за защита.

4.2. Поддържа, че правото на молителя да бъде съден справедливо без прекомерно забавяне и правото му да бъде изслушан от съд са гарантирани от Конституцията на Ямайка. По силата на нейния чл. 25 всяко лице, което твърди, че е нарушено негово основно конституционно право, може да подаде жалба във Върховния (конституционен) съд, който да осигури зачитането на правата му.

4.3. Следователно молителят не е използвал всички вътрешноправни средства за защита, което се изисква от чл. 5, т. 2, б. "б" от Факултативния протокол.

5.1. В уточнението си по становището на държавата-страна молителят възразява, че молбата му отговаря на условията по чл. 5, т. 2, б. "б" от Факултативния протокол. Той признава, че не е упражнил правото по чл. 25 от Конституцията, но твърди, че на практика поради липса на средства не е разполагал с това право, което следователно не може да се разглежда като ефикасно вътрешноправно средство за защита и не следва да се изчерпва.

5.2. Молителят поддържа, че държавата-страна го е лишила от смисъла и стойността на конституционните му права, като не му е предоставила безплатната правна помощ, необходима за да може да ги защити. Без помощта на адвокат не би могъл да се справи със сложните процедури по такова обжалване. Не е успял да намери адвокат, който да приеме да го представлява *pro bono*. Поради това не е имал ефективен достъп до съд, за да защити конституционните си права.

Решение на Комитета по допустимостта

6. На своята 44-та сесия Комитетът разгледа въпроса за допустимостта на молбата. Припомни своята практика, според която вътрешноправните средства за защита по смисъла на Факултативния протокол трябва да бъдат едновременно достъпни и ефикасни. Поради липсата на правна помощ за подаване на конституционна жалба, тя не би представлявала такова средство.

7. В съответствие с това, на 20 март 1992 г. Комитетът обяви молбата за допустима.

Преразглеждане на решението по допустимостта

8. В отговор от 16 февруари 1993 г. държавата-страна поддържа становището си за недопустимост на молбата поради неизчерпване на вътрешноправните средства за защита и оспорва заключенията на Комитета. Изтъква, че съгласно Пакта държавите-страни не са длъжни да осигуряват правна помощ във всеки случай, а само на обвинените в извършване на престъпление, когато това се изисква от интереса на правосъдието, по силата на чл. 14, т. 3, б. "г".

9. В отговора си от 21 юни 1993 г. по становището на държавата-страна, молителят препраща към вече изложените от него аргументи относно допустимостта.

10. Комитетът повтаря съображенията си и приема, че нищо не налага ревизия на решението му по допустимостта от 20 март 1992 г.

Решение на Комитета по същество

11. По съществото на молбата държавата-страна поддържа, че няма нарушение на Пакта. Относно твърдяното нарушение на чл. 14, т. 5 тя отбелязва, че делото на молителя е било разгледано както от апелативния съд, така и от Личния съвет.

12.1. Във връзка с твърдението си, че в нарушение на чл. 14, т. 3, б. "в" и т. 5 е бил лишен от правото присъдата му да бъде преразгледана от по-висшестоящ съд и без прекомерно забавяне, молителят се позовава на практиката на Комитета³, който е констатирал нарушение на чл. 14, т. 3, б. "в" и т. 5, когато липсата на писмено произнасяне на съда е лишила молителите от възможност да обжалват ефикасно, без прекомерно забавяне. Той подчертава, че са изтекли 15 години от момента, в който е бил обвинен в убийство, и почти 13 години от устното отхвърляне на жалбата му от апелативния съд, който все още не се е произнесъл писмено. Оспорва твърдението на държавата-страна, че делото му е било разгледано от Личния съвет и заявява, че съветът просто му е отказал разрешение за ревизия, тъй като не са били изпълнени условията по вътрешния му правилник, а именно да бъдат изложени основанията, на които се иска разрешението, и към жалбата да се приложи копие от решението на апелативния съд.

12.2. По отношение на твърдението си по чл. 14, т. 1 от Пакта, че е бил лишен от достъп до съд, за да поиска поправка на нарушението на правата си по силата на Конституцията, молителят заявява, че високите разноси за подаване на конституционна жалба значително са надхвърляли неговите финансови възможности и че не е предвидена безплатна правна помощ за такива жалби. Сложността на сезирането на Конституционния съд прави процедурата недостъпна, ако не бъде оказана правна помощ. Дори и Пактът да не ги задължава да предоставят правна помощ по граждански дела, държавите-страни са длъжни да осигурят ползването от предвидените в него права и средства за защита. Липсата на безплатна правна помощ за подаване на конституционна жалба и отсъствието на опростена и достъпна процедура означават според молителя, че той не е имал действителен достъп до Конституционния съд и не е могъл да упражни правото си по чл. 14, т. 1 на справедливо разглеждане на делото му за произнасяне на съда по неговите права и задължения.

13.1. Комитетът разглежда молбата с оглед на всички сведения, постъпили от страните, съгласно изискването на чл. 5, т. 1 от Факултативния протокол.

³ Официални документи на Генералната асамблея, 48-ма сесия, приложение № 40 (A/48/40), анекс XII.K., жалба № 320/1988 Виктор Франсис срещу Ямайка (Victor Francis v. Jamaica), становище от 24 март 1983 г.; пак там, 47-ма сесия, приложение № 40 (A/47/40), анекс IX.J, жалба № 283/1988 Астън Литъл срещу Ямайка (Aston Little v. Jamaica), становище от 1 ноември 1991 г.; и пак там анекс IX.B, жалба № 230/1987 Рафаел Хенри срещу Ямайка (Raphael Henry v. Jamaica), становище от 1 ноември 1991 г.

"13.2. Молителят твърди, че липсата на безплатна правна помощ за подаване на конституционна жалба сама по себе си представлява нарушение на Пакта. Комитетът отбелязва, че съгласно Пакта държавите-страни не са длъжни да осигуряват безплатна правна помощ във всички случаи, а само на лица, обвинени в престъпление, когато интересът на правосъдието го изисква, съобразно чл. 14, т. 3, б. "г".

13.3. Комитетът си дава ясна сметка, че ролята на Конституционния съд е не да се произнася по самото обвинение, а да се увери дали жалбоподателят се е ползвал от справедлив процес, бил той наказателен или граждански. По силата на чл. 2, т. 3 от Пакта, държавата-страна е длъжна да осигури лесен и ефикасен достъп до Конституционния съд по въпроси, свързани с нарушение на основни права.

13.4. Произнасянето относно права по повод жалба пред Конституционния съд трябва да съблюдава правото на жалбоподателя делото му да бъде разгледано справедливо, съгласно чл. 14, т. 1. В случая Конституционният съд би се произнесъл дали молителят е бил осъден от наказателния съд при нарушение на гаранциите за справедлив процес. При това положение упражняването на правото на справедливо разглеждане на делото би трябвало да съответства на принципите, прогласени в чл. 14, т. 3, б. "г". Следователно, ако едно осъдено лице, което иска разглеждане от Конституционния съд на нередовности, констатиращи в хода на наказателен процес, не разполага с достатъчно средства, за да посрещне разноските по тази процедура, държавата трябва да му осигури правна помощ. В случая липсата на безплатна правна помощ е лишила молителя от възможността делото му да бъде разгледано справедливо от Конституционния съд, който да провери редовността на процеса, и следователно съставлява нарушение на чл. 14, т. 1 и на чл. 2, т. 3.

13.5. (...) Държавата-страна не е предоставила сведения, които да доказват, че съдебният отдел на Личния съвет е отказал разрешение за ревизия по причина, различна от липсата на писмено произнасяне на апелативния съд. По този въпрос Комитетът счита, че молителят е бил възпрепятстван да упражни на практика правото си да поиска специално разрешение за ревизия от съдебния отдел на Личния съвет. Комитетът припомня, че чл. 14, т. 3, б. "в" и чл. 14, т. 5 трябва да бъдат разглеждани съвместно, така че правото на преразглеждане на присъдата трябва да може да бъде упражнено от заинтересувания без прекомерно забавяне⁴. В това отношение Комитетът препраща към практиката си⁵ и отново потвърждава, че съобразно чл. 14, т. 5 осъденото лице има право да получи в разумен срок достъп до писмени и надлежно мотивирани актове на второинстанционните съдилища, за да може ефективно да упражни правото си на преразглеждане на присъдата от висшестоящ съд, съгласно закона. Според Комитета фактът, че апелативният съд не се е произнесъл писмено 13 години след като е оставил жалбата без уважение, съставлява нарушение на чл. 14, т. 3, б. "в" и на чл. 14, т. 5.

⁴ Пак там, 44-та сесия, приложение № 40 (A/44/40), анекс X.F., жалби №№ 210/1986 и 225/1987 (Earl Pratt and Ivan Morgan v. Jamaica), становището на Комитета от 6 април 1989 г., пар. 13.3. - 13.5

⁵ Вж. бел. № 3

13.6. Комитетът счита, че налагането на смъртно наказание в процес, в който не са спазени разпоредбите на Пакта, представлява нарушение на неговия чл. 6, ако не е възможно последващо обжалване. Както е посочено в Общите му бележки № 6 (16), разпоредбата, според която смъртно наказание може да бъде наложено само съгласно действащото законодателство и без да се влиза в противоречие с нормите на Пакта, означава, че "трябва да бъдат спазени процедурните гаранции, предвидени в Пакта, включително правото на справедлива присъда, постановена от независим съд, презумпцията за невинност, минималните гаранции за правото на защита и правото на обжалване пред по-висшестояща инстанция"⁶. В случая, като се има предвид, че окончателната смъртна присъда е била произнесена без да са спазени гаранциите по чл. 14, т. 3, б. "в" и чл. 14, т. 5, е налице и нарушение на чл. 6 от Пакта."

14. Комитетът по правата на човека, действайки по силата на чл. 5, т. 4 от Факултативния протокол към Международния пакт за граждански и политически права, счита, че изложените факти разкриват нарушение на чл. 14, т. 1, чл. 2, т. 3, чл. 14, т. 3, б. "в" и чл. 14, т. 5 и, вследствие на това, на чл. 6 от Пакта.

15. По дела, завършили със смъртна присъда, задължението на държавите-страни да съблюдават строго всички гаранции за справедлив процес, прогласени в чл. 14 от Пакта, не търпи никакви изключения. Фактът, че г-н Къри е бил лишен от ефективно право да обжалва без прекомерно забавяне (...) означава, че той не се е ползвал от право на справедлив процес по смисъла на Пакта. Следователно г-н Къри има право на ефикасни средства за възстановяване на правата си, съобразно чл. 2, т. 3, б. "а" от Пакта. Комитетът счита, че в случая молителят трябва да бъде освободен. Държавата-страна е длъжна да следи подобни нарушения да не се допускат в бъдеще.

16. Комитетът изисква държавата-страна да му предостави в 90-дневен срок сведения за мерките, които са взети за съобразяване с неговото становище."

Резюме и превод от френски език: Ивайло Костов

⁶ Пак там, 37-ма сесия, приложение № 40 (A/37/40), анекс V, Общи бележки № 6 (16), пар. 7.

Становище на КПЧ на ООН съгласно чл. 5, т. 4 от Факултативния протокол към Международния пакт за граждански и политически права¹

по молба № 537/1993 на Пол Антъни Кели срещу Ямайка
(разгледана на 17 юли 1996 г. в рамките на 57-та сесия на Комитета)

(резюме)

Международен пакт за граждански и политически права - чл. 14, т. 1: право на справедлив процес при обвинение в престъпление; чл. 14, т. 3, б. "б": право на обвиняемия да установи връзка със защитник по свой избор; чл. 14, т. 3, б. "г": право на обвиняемия на адвокатска защита в процеса; чл. 2, т. 3: право на ефикасно средство за възстановяване на нарушени права по Пакта; чл. 6: налагане на смъртно наказание само съгласно действащото законодателство и без да се влиза в противоречие с нормите на Пакта.

Лишаването на молителя от правото да влезе във връзка с адвокат по свой избор в течение на 5 дни след задържането му по обвинение в убийство съставлява нарушение на чл. 14, т. 3, б. "б".

По силата на чл. 14, т. 3, б. "г" съдът трябва да следи провеждането на защитата от страна на адвоката да не бъде несъвместимо с интересите на заинтересуваното лице пред правосъдието. Когато назначеният на осъдено на смърт лице адвокат пледира, че жалбата срещу присъдата е неоснователна, съдът трябва да се увери, че той е взел становището на клиента си и го е осведомил надлежно. В противен случай съдът трябва да следи обвиняемият да бъде информиран за това и да има възможност да ангажира друг адвокат.

1. Молбата е подадена на 15 февруари 1993 г., в който момент молителят - гражданин на Ямайка - очаквал екзекуцията си в затвора Сейнт Катрин (Ямайка). Той твърди, че е жертва на нарушение от страна на Ямайка на чл. 2, т. 3 и на чл. 14, т. 1 и т. 3, б. "б" и б. "г" от Международния пакт за граждански и политически права. През септември 1995 г. наказанието му било заменено с доживотен затвор, вследствие решението на съдебния отдел на Личния съвет по делото Пат и Морган срещу министъра на правосъдието на Ямайка.

Фактите, изложени от молителя

2.1. На 28 април 1988 г. молителят бил признат за виновен в убийството на Алойсиъс Джеймс, извършено в дома на жертвата при въоръжен грабеж по време на авария с електричеството.

¹ CCPR/C/57/D/537/1993 (Jurisprudence), 29.07.1996

2.2. Жалбата му срещу присъдата и молбата му за специално разрешение за ревизия от съдебния отдел на Личния съвет били оставени без уважение.

2.3. Молителят бил задържан на 24 март 1987 г. Той твърдял, че е невинен и по времето на престъплението се е намирал далече от местоизвършването му, за което разполагал със свидетели. Изтъква, че полицията го е задържала заради отношението си към него във връзка с предходно дело и е могъл да се срещне с адвокат едва 5 дни след ареста. На 2 април 1987 г., в присъствието на адвоката му, било извършено разпознаване. Жената, с която убитият живеел, посочила него. Според молителя, тя го е разпознала само защото му липсвала част от едното ухо - факт, който полицията ѝ била съобщила. Освен това, тя го идентифицирала едва след като полицай я подканил, като я попитал кой е убил мъжа ѝ точно в момента, когато се намирала пред него.

2.4. Обвинението се основавало на нейните показания, а защитата се позовавала на алибито на молителя. Той декларирал под клетва, че по време на убийството се е намирал на друго място. От десетимата свидетели, които според него можели да потвърдят алибито му, адвокатът му призовал само двама. Единият потвърдил разказа му. Втората свидетелка, която била полицейски служител и била извикана по повод битов скандал в същия квартал, където молителят твърдял, че се е намирал, отначало дала показания, че го е видяла там непосредствено преди спирането на електричеството. Впоследствие обаче - според молителя следвайки инструкциите на присъстващите на съдебното заседание полицаи, променила показанията си и свидетелствала, че го е видяла за последен път доста време преди аварията. Молителят поддържа, че който и да е от останалите свидетели е можел да потвърди, че той се е намирал там, където е заявил, и че свидетелката го е видяла много по-късно, отколкото казала пред съда.

2.5. Той твърди също така, че е намерил скрито от съобвиняемия си листче със своето име и с имената на един полицай и двама-трима съдии. Съобвиняемият признал в негово присъствие и в присъствието на неговия и собствения си адвокат, че е участвал в грабежа, и посочил действителния убиец. Той декларирал пред полицейски служител, че е един от тези, които са стреляли, докато молителят не е бил сред тях. Въпреки това не дал показания в негова полза на процеса, а адвокатът не представил листчето, нито задал въпроси на свидетелите относно признанието на съобвиняемия.

2.6. Молителят добавя, че по данни, дадени му от един полицай, съжителката на жертвата е заявила вечерта на убийството, че не е успяла да види лицето на извършителя. Той уведомил адвоката си за това, но последният не повдигнал въпроса в течение на процеса и не поискал кръстосан разпит на жената по това обстоятелство. Адвокатът, който го представлява пред Комитета, прилага копие от декларацията от същия полицай. В нея деклараторът заявява, че в нощта на престъплението жената е казала, че не е успяла да различи ясно нападателите и че според него никой от очевидците не е можел да ги разпознае поради недостатъчната светлина.

2.7. В производството по жалбата срещу присъдата молителят бил представяван от друг адвокат (назначен по реда на безплатната правна помощ), който не го уведомил за датата на съдебното заседание, не поискал становището му

и заявил пред съда, че жалбата е лишена от основание. Макар и да знаел, че свидетели могат да потвърдят алибито на молителя, той не направил опит да ги разпита и не обърнал никакво внимание на признанието на съобвиняемия и на данните от полица. Въпреки че молителят дал да се разбере, че желае да присъства на съдебното заседание, научил за датата му едва след отхвърлянето на жалбата.

Оплакванията

3.1. Молителят твърди, че е налице нарушение на чл. 14, т. 3, б. "б", тъй като: а) не му е било позволено да се свърже с адвоката си през първите 5 дни от своето задържане; б) не е бил уведомен за датата на съдебното заседание в производството по жалбата срещу присъдата и поради това не е успял да обсъди подробно с адвоката си въпросите на защитата; в) адвокатът не е взел становището му преди съдебното заседание.

3.2. Той поддържа също така, че е жертва на нарушение на чл. 14, т. 3, б. "г" от Пакта. В това отношение се позовава на изложеното по-горе, както и на факта, че по време на процеса адвокатът му не е изтъкнал пороците на извършеното разпознаване, не е призовал важни свидетели, които са могли да потвърдят алибито му, не е запознал съда с признанието на съобвиняемия му и не е разпитал свидетелите по този въпрос. Според молителя същият текст е нарушен и с това, че назначеният да го представлява в производството по обжалване на присъдата адвокат не е взел под внимание дадените му сведения и е заявил пред съда, че жалбата е лишена от основание, както и с това, че след горното изявление съдът не му е назначил друг адвокат.

3.3. Молителят твърди, че е нарушена и т. 1 на чл. 14 от Пакта, поради небрежността на адвоката му и поради факта, че съдът е оставил другите полицаи, присъстващи на делото, да повлияят на неговата свидетелка.

3.4. Накрая той поддържа, че е жертва и на нарушение на чл. 2, т. 3 от Пакта, тъй като не е разполагал с ефикасно средство за възстановяване на правата си. Твърди, че за него конституционната жалба е само теоретично средство за защита, тъй като разноските за производството са възпиращи, а не се предоставя безплатна правна помощ.

3.5. Адвокатът на молителя изтъква, че по делата, в които се касае за смъртна присъда, защитата трябва да бъде на възможно най-високо равнище и да не бъде формална. В това отношение той се позовава на практиката на Комитета по правата на човека, според която от само себе си се разбира, че адвокатска помощ трябва да бъде осигурена, когато обвиняемият рискува смъртна присъда. Като е заявил, че жалбата е неоснователна, назначеният адвокат е лишил молителя от всякакво представителство пред съда. Според него в случая не става дума просто за упражняване на професията, а действията и становищата на адвокатите, които са представлявали молителя пред ямайските съдилища, не могат да се приемат за адекватна професионална защита, каквато следва да се очаква от един адвокат на подсъдим. Предвид изложените по-горе обстоятелства, защитата на молителя не била надлежно осигурена и това довело до осъждането му.

Становище на държавата-страна по Пакта и отговор на молителя

4. В становището си от 12 октомври 1993 г. държавата-страна поддържа, че молбата е недопустима поради неизчерпване на вътрешноправните средства за защита. Молителят можел да поиска поправка на нарушенията, които смята, че са извършени спрямо него, като подаде конституционна жалба пред Върховния съд.

5. В отговора си от 4 януари 1994 г. адвокатът на молителя подчертава, че при неприложимост на безплатната правна помощ по отношение на конституционната жалба, в случая на жалбоподателя тя не съставлява ефикасно средство за възстановяване на правата му.

Решение на Комитета по допустимостта на молбата

6.1. Комитетът разгледа този въпрос на своята 53-та сесия. Той припомни, че според постоянната му практика вътрешноправните средства за защита трябва да бъдат ефективни и достъпни. Отбеляза, че Върховният съд на Ямайка е уважавал понякога подобни искания за поправка на нарушения на основни права, след отхвърляне на жалба от наказателния съд. Все пак той припомни и това, че държавата-страна е заявявала по много поводи, че за конституционни жалби не се предвижда безплатна правна помощ. Прие, че при липсата на такава помощ конституционната жалба не съставлява в конкретните обстоятелства достъпно защитно средство, което трябва да се изчерпи от гледна точка на Факултативния протокол. Поради това Комитетът заключи, че чл. 5, т. 2, б. "б" не прегражда разглеждането на молбата.

6.2. Комитетът счете, че молителят и адвокатът му са изложили достатъчно доводи, за да се приеме, че молбата може да постави въпроси от гледна точка на чл. 14 във вр. с чл. 2, т. 3 от Пакта, които следва да се разгледат по същество.

Становище на държавата-страна по същество и отговор на адвоката на молителя

7.1. В становището си от 20 октомври 1995 г. по чл. 4, т. 2 от Факултативния протокол държавата-страна отбелязва, че Комитетът не е уточнил в решението си по допустимостта кои именно разпоредби на чл. 14 могат да се окажат нарушени. От молбата се виждало, че никоя от тях не е приложима.

7.2. По отношение на твърдяното нарушение на чл. 14, т. 3, б. "б" от Пакта тя заявява, че ще бъде предприета проверка, за да се установи дали молителят действително не е имал достъп до адвокат през първите 5 дни от задържането си. Към 15 май 1996 г. не е постъпила информация за изхода от обещаната проверка. Не се отрича обаче, че по ямайския закон молителят е имал право да се посъветва с адвокат след ареста си. Държавата-страна отбелязва, че канцеларията на апелативния съд се справя много добре със задачата си да уведомява задържаните за съдебните заседания и пропуските са редки. Преписката

сочела, че молителят е бил уведомен, но не е уточнена датата на изпращане на писмото.

7.3. След като г-н Кели бил уведомен за заседанието, не това му било попречило да разговаря с адвоката си. Според държавата-страна тя не може да носи отговорност за начина, по който един служебно назначен адвокат осигурява защитата на клиента си, а е длъжна само да назначи компетентен адвокат и да не го възпрепятства да провежда защитата. Отрича да е налице нарушение в тази връзка.

7.4. Казаното се отнасяло и до твърдяното нарушение на чл. 14, т. 3, б. "г", с оглед на начина на осъществяване на защитата пред апелативния съд. Всъщност ставало въпрос за линия на защита, избрана от адвоката в упражнението на професионалната му преценка.

7.5. Относно оплакването за нарушение на чл. 14, т. 1 от Пакта държавата отбелязва, че нищо освен твърденията на самия молител не сочи, че присъстващите в съдебната зала полицаи са повлияли на свидетелката да промени показанията си. Дори и да се приеме малко вероятната възможност това да се е случило, не личи вниманието на съдията да е било привлечено върху това обстоятелство, което би било задача на адвоката.

7.6. Що се отнася до възможността за подаване на конституционна жалба с оглед на достъпа до безплатна правна помощ, държавата-страна отново подчертава, че Пактът не съдържа задължение за предоставяне на такава помощ по конституционни жалби, тъй като чл. 14, т. 3 излага ясно минималните гаранции за осъществяване на защитата, включително безплатна правна помощ, по наказателни дела. Овен това липсата на безплатна правна помощ не е пречка за подаване на конституционна жалба, дори и за лицата без средства, както е показало решението на съдебния отдел към Частния съвет по делото Пат и Морган срещу министъра на правосъдието от 2 ноември 1993 г.

8.1. В бележките си адвокатката на молителя съобщава, че е била уведомена от властите за замяната на смъртното наказание на доверителя си, но опитите ѝ да разбере къде е преместен от затвора Сейнт Катрин са останали безуспешни и тя не е в състояние да получи инструкции от него как да отговори на становището на държавата-страна, което счита за предварително. Фактът, че властите не разкриват местонахождението на г-н Кели тя приема за допълнително нарушение на чл. 14, т. 3, б. "б".

8.2. Тя поддържа твърдението, че съгласно чл. 14, т. 3, б. "б" от Пакта клиентът ѝ е имал право да се съветва с адвокат след ареста си и че след като държавата не е в състояние да обори факта, че е бил възпрепятстван да го направи в течение на 5 дни, налице е нарушение на тази разпоредба. Относно уведомяването за съдебното заседание тя смята, че щом държавата не може да посочи датата на писмото, а още по-малко да представи копие от него, изглежда се касае за един от "редките пропуски". Освен това, апелативният съд следвало да се заинтересува защо молителят отсъства и да не продължава разглеждането на делото, докато не бъде уведомен, за да може да присъства. След като не е бил уведомен, значи не е могъл да се посъветва с адвоката си, за да подготви защитата си.

8.3. Поддържа и твърдението, че държавата е нарушила чл. 14, т. 3, б. "г", като е назначила по реда на безплатната правна помощ некомпетентен адвокат

да представлява молителя. Отново изтъква неговите пропуски, а заявлението му, че жалбата е лишена от основание, квалифицира като пример за "активно лишаване от защита" на молителя.

8.4. Все във връзка с този текст тя изтъква, че по неговия смисъл съдебната защита трябва да бъде ефективна, а не чисто формална, и че въпросът за компетентността следва да се решава с оглед на онова, което разумно може да се очаква относно професионалните умения на един адвокат. Припомня практиката на Комитета, според която "безплатната правна помощ, предоставена на обвиняем, който рискува смъртна присъда, трябва да бъде такава, че да гарантира адекватно и ефективно правосъдие" (вж. Официални документи на Генералната асамблея, 45-та сесия, приложение № 40 (A/45/40), том II, анекс IX.H, жалба № 232/1987 (Пинто срещу Тринидад и Тобаго²), становище от 20 юли 1990 г., пар. 12.5).

8.5. В светлината на горното поддържа, че процесът на г-н Кели и производството по жалбата не са били справедливи по смисъла на чл. 14, т. 1.

8.6. Адвокатът изтъква накрая, че от решението по делото Пат и Морган не могат да се правят заключения, че отсъствието на безплатна правна помощ не пречат никак онези, които не разполагат със средства, да подадат конституционна жалба. Щом такава помощ не се предвижда, не е налице ефективно и достъпно средство, от което молителят да е могъл да се възползва във връзка с претърпените нарушения, а това е в противоречие с чл. 2, т. 3 от Пакта.

Решение на Комитета по същество

"9.1. Комитетът по правата на човека разгледа настоящата жалба, като взе предвид всички предоставени му от страните данни, както го задължава чл. 5, т. 1 от Факултативния протокол.

9.2. Молителят твърди, че е жертва на нарушение на чл. 14, т. 3, б. "б" от Пакта, тъй като не е могъл да влезе във връзка с адвокат по свой избор 5 дни след задържането си. Държавата-страна се задължи да направи проверка по това оплакване, но не уведоми Комитета за резултатите. Тя призна обаче, че според ямайското законодателство молителят е имал право да се съветва с адвокат след ареста си. Съгласно преписката, която бе предоставена на държавата-страна за становище, когато молителят бил отведен в полицейския участък в Хановър на 24 март 1988 г., той казал на полицаите, че иска да разговаря с адвоката си г-н МакЛеод, но те не удовлетворили молбата му в течение на 5 дни. При това положение Комитетът заключава, че е било накърнено правото на молителя да влезе във връзка с адвокат по свой избор, предвидено в чл. 14, т. 3, б. "б".

9.3. Що се отнася до твърдението за нарушение на чл. 14, т. 3, б. "г" - некомпетентността, която бил показал служебно назначеният на молителя адвокат - Комитетът отбелязва, че решението му да не призове на свидетелската банка много лица, които биха потвърдили алибито, или да не подчертае нарушенията, допуснати при разпознаването, нямат друго обяснение, освен професионалната

² Pinto c. Trinite-et-Tobago

преценка на адвоката. Това се потвърждава от отговорите на молителя, дадени в предоставен му от адвоката въпросник, за целите на настоящата жалба. Молителят не е привлякъл вниманието на апелативния съд върху онова, което е считал за пропуски на адвоката си. При тези обстоятелства Комитетът заключава, че не е налице нарушение на чл. 14, т. 3, б. "г" що се отнася до воденето на делото.

9.4. Относно уведомяването за датата на съдебното заседание пред апелативния съд и представляването на молителя пред него, Комитетът потвърждава отново, че от само себе си се разбира, че осъдените на смърт трябва да се ползват от процесуално представителство на всички стадии на съдебното производство. (...) Наистина, държавата-страна не може да уточни датата на уведомлението, нито да представи копие от него, но Комитетът констатира от преписката, че назначеният да представлява молителя адвокат Д. Чък е бил уведомен за датата на заседанието. Той е написал писмо на молителя в затвора на 24 февруари 1989 г., за да го попита има ли да добави нещо във връзка с подготовката на съдебното заседание по жалбата. Г-н Кели твърди, че не е имал никакъв контакт с адвокат Чък преди да получи това писмо на 1 март, но че веднага му е изпратил обяснения. При това положение Комитетът смята, че молителят е знаел, че разглеждането на жалбата му предстои съвсем скоро.

9.5. Комитетът трябва да установи по-нататък дали адвокатът, назначен по реда на безплатната правна помощ да защитава молителя по жалбата му срещу присъдата, е имал право фактически да се откаже от тази жалба, без предварително да вземе неговото становище. Не се спори, че адвокат Чък не е информирал молителя за намерението си да пледира, че жалбата е неоснователна, като го лиши от представителство пред съда. Комитетът припомня своята практика, а именно, че по силата на чл. 14, т. 3, б. "г" от Пакта съдът трябва да следи провеждането на защитата от страна на адвоката да не бъде несъвместимо с интересите на заинтересуваното лице пред правосъдието. Комитетът не може да оспорва професионалната преценка на адвоката, но той все пак смята, че когато адвокатът по дело, в което обвиняемият е осъден на смърт, пледира, че жалбата е неоснователна, съдът трябва да се увери, че той е взел становището на обвиняемия и го е осведомил надлежно. В противен случай съдът трябва да следи обвиняемият да бъде информиран за това и да има възможност да ангажира друг адвокат. Комитетът е на мнение, че в случая г-н Кели е следвало да бъде уведомен, че служебно назначеният му адвокат няма да използва никакви защитни средства в подкрепа на жалбата, което би му позволило да проучи всички други евентуално оставащи му възможности. В това отношение Комитетът заключава, че има нарушение на чл. 14, т. 3, б. "г" от Пакта.

9.6. Молителят твърди нарушение на чл. 14, т. 1, тъй като съдията не се намесил, когато присъстващите в съдебната зала полицаи се опитали да повлияят на свидетелката на защитата. Нищо в материалите от процеса или в другите предоставени на Комитета документи не сочи обаче вниманието на съда да е било привлечено върху опити за пренасочване на показанията, нито това е използвано като основание за обжалване. Адвокатът или самият молител е трябвало да повдигнат един толкова важен въпрос пред съдията, разглеждащ делото. При тези обстоятелства Комитетът счита, че няма нарушение на чл. 14, т. 1."

9.7. Що се отнася до аргумента на молителя относно липсата на безплатна правна помощ за подаване на конституционна жалба, Комитетът повтаря изводите си по делото Къри срещу Ямайка и отново намира, че е налице нарушение на чл. 14, т. 1, във връзка с чл. 2, т. 3 от Пакта.

9.8. Той припомня също така, че осъждане на смърт в процес, в който не са били спазени разпоредбите на Пакта, съставлява нарушение на неговия чл. 6, при липса на друга възможност за обжалване на присъдата. Като препраща към своите Общи бележки № 6 (16), той констатира, че в случая е налице нарушение на чл. 6, след като окончателната смъртна присъда е произнесена без молителят да е бил надлежно представляван в производството по жалбата му.

"10. Комитетът за правата на човека, действайки по силата на чл. 5, т. 4 от Факултативния протокол към Международния пакт за граждански и политически права, счита, че изложените факти разкриват нарушение от страна на Ямайка на чл. 14, т. 3, букви "б" и "г", както и на чл. 14, т. 1 във връзка с чл. 2, т. 3 от Пакта.

11. По силата на чл. 2, т. 3, б. "а" от Пакта г-н Пол Антъни Кели има право на ефективно средство за възстановяване на правата си, което предвид обстоятелствата по делото трябва да бъде освобождаването му."

12. Предвид факта, че с присъединяването си към Факултативния протокол държавата-страна е признала компетентността на Комитета да се произнася относно наличието на нарушение на Пакта, както и предвид ангажиментите ѝ по силата на чл. 2 от този пакт, Комитетът изисква тя да му представи в 90-дневен срок сведения за мерките, които са взети за съобразяване с неговото становище.

Резюме и превод от френски език: Анна Гаврилова-Анчева

ЕВРОПЕЙСКИ СЪД ПО ПРАВАТА НА ЧОВЕКА

Дело Бенам срещу Обединеното кралство

(Benham v. the United Kingdom)

Reports 1996-III, Vol. 10

Решение от 1 юни 1996 г.

Европейска конвенция за правата на човека - чл. 5, т. 1 и т. 5: право на свобода и на обезщетение при незаконно лишаване от свобода; чл. 6, т. 1 и т. 3, б. "с": право на лицето, обвинено в престъпление, на справедлив процес и на адвокатска защита

Когато предвиденото от закона наказание е лишаване от свобода, интересите на правосъдието по принцип изискват процесуално представителство от адвокат.

При преценката за интересите на правосъдието се вземат под внимание тежестта на предвиденото наказание и сложността на делото.

Факти по делото

На 1 април 1990 г. жалбоподателят следвало да плати общинска такса в размер на 325 британски лири. Тъй като не го сторил, съдът овластил общинския съвет в Поул да предприеме действия за принудително изпълнение. Г-н Бенам не платил дължимата сума доброволно и съдия-изпълнители посетили дома на родителите му (където живеел). Научили обаче, че той няма ценни вещи нито там, нито където и да било.

Съгласно действащия Правилник за общинските такси, ако задълженото лице не разполагало с достатъчно вещи, чиято стойност да покрие неплатената такса, общинският съвет можел да поиска от мировия съд да разпорежи задържането му. Съдът трябвало в присъствие на длъжника да изследва неговото материално състояние, както и въпроса дали неплащането е резултат на умишлен отказ или на виновна небрежност.

Властите поискали такова разпореждане и на 25 март 1991 г. г-н Бенам се явил пред мировия съд. Не бил подпомаган или представляван от адвокат, въпреки че отговарял на условията за предоставяне на безплатна правна помощ преди съдебното заседание "зелен формуляр", а съдът можел да разпорежи да му се отпусне "ABWOR" помощ за процесуално представителство, ако сметнел това за необходимо.

Било установено, че г-н Бенам не е работил от м. март 1990 г., че е подал молба за социално подпомагане, но му отказали, тъй като не работел по собствено желание, и че нямал лични активи или доходи. Въз основа на тези доказателства съдът заключил, че неплащането се дължи на виновна небрежност на

жалбоподателя, "тъй като той очевидно бил годен да печели пари, за да изпълни паричното си задължение". Съдът постановил задържането му за срок от тридесет дни, ако не плати дълга си. Същия ден г-н Бенам бил изпратен в затвора в Дорчестър.

На 27 март 1991 г. адвокат, действащ като негов представител, подал жалба и молба за освобождаването му под гаранция. На 5 април била определена парична гаранция и жалбоподателят бил освободен от затвора, след като прекарал там единадесет дни. Окръжният съд разгледал жалбата на 7 и 8 октомври 1991 г. Жалбоподателят бил представляван в процеса, по силата на предоставена му по надлежния ред безплатна правна помощ. Окръжният съд приел за погрешно заключението, че неплащането на общинската такса се е дължало на виновна небрежност. Липсвали доказателства на жалбоподателя да е била предлагана и той да е отказвал подходяща доходоносна работа. Съдът приел също така, че решението за лишаването му от свобода би било неправилно дори и в случай на виновна небрежност, тъй като към момента на разглеждане на делото той нямал средства да плати дълга си. Задържането било приложимо само в случай, че длъжникът има средства и не съществува друг начин, по който да бъде принуден да плати.

Г-н Бенам не можел да търси обезщетение за прекараното в затвора време, тъй като съгласно приложимия закон условие за това било да се докаже едновременно недобросъвестност от страна на мировите съдии и излизане извън рамките на компетентността им.

Системата за безплатна правна помощ не обхващала представителство пред мировия съд при производства за лишаване от свобода поради неплащане на общински такси. Схемата "зелен формуляр" осигурявала два часа съвети и съдействие от солиситор, включително подготовка за делото в съда, но не и процесуално представителство. Схемата "ABWOR" давала възможност на съдиите при определени обстоятелства да назначат солиситор, който да представлява страната, ако такъв се намирал на територията на съда и ако тя не била представлявана по друг начин.

Резюме на решението на Европейския съд

I. Относно твърдяното нарушение на чл. 5, т. 1 от Конвенцията

35. Жалбоподателят твърди, че задържането му в периода между 25 март 1991 г. и 5 април 1991 г. съставлява нарушение на чл. 5, т. 1 от Конвенцията. Комисията се съгласява с него, а правителството оспорва твърдението.

36. Според жалбоподателя задържането му е било незаконно по английското право и не е било оправдано от никоя от разпоредбите на чл. 5, т. 1. То не произтичало от постановена присъда по смисъла на чл. 5, т. 1, б. "а", нито можело да има за цел да осигури изпълнението на предписано от закона задължение по смисъла на чл. 5, т. 1, б. "б", тъй като той изобщо не бил в състояние да плати дълга. Задържането му било и явно произволно. От решението на окръжния съд се виждало, че като са постановили задържането му мировите съдии са действали надхвърляйки компетентността си, а налагането на наказание при излизане

извън законовите възможности винаги било произволно. Най-накрая поддържа, че тъй като му е било отказано процесуално представителство в нарушение на чл. 6 от Конвенцията, задържането е било незаконно и на това основание.

37. Според Комисията, задържането на жалбоподателя не е било "законно" съгласно вътрешното право, както се изисква от чл. 5, т. 1.

38. Правителството поддържа, че г-н Бенам е бил задържан "законно" и при следване на "процедури, предвидени от закона" по смисъла на чл. 5, т. 1. Правилникът за общинските такси предоставял на съда правомощието да го лиши от свобода, ако прецени, че неплащането се дължи на виновна небрежност.

39. Съдът отбелязва, че случаят следва да се разгледа по чл. 5, т. 1, б. "b", тъй като целта на задържането е била да се осигури изпълнението на задължението на г-н Бенам да плати таксата.

40. Основният въпрос по делото е дали задържането е било "законно", включително дали е била следвана предвидената процедура. В тази връзка Конвенцията препраща към вътрешното право, но наред с това изисква всяко лишаване от свобода да бъде в съответствие с целта на чл. 5, а именно - да защитава индивидите от произвол.

41. Тъй като съгласно чл. 5, т. 1 неспазването на националния закон съставлява нарушение на Конвенцията, Съдът може и трябва да упражнява известен контрол за съблюдаването му (решението по делото Буамар срещу Белгия¹ от 29.02.1988 г., A.129, стр. 21, § 49).

42. По принцип даден период на лишаване от свобода е законен, ако се основава на съдебен акт. Последващо заключение, че при постановяването му са били допуснати грешки по вътрешното право, не засяга непременно със задна дата законността на изтеклия период. Поради това органите в Страсбург последователно са отхвърляли оплаквания на осъдени за престъпления лица, че след обжалване присъдите им са били признати за основани на фактически или правни грешки (виж решението по делото Бозано срещу Франция² от 18.12.1986 г., A.111, стр. 23, § 55, и доклада на Комисията от 9 март 1978 г. по жалба № 7629/76, Кржицки срещу Германия³, Decisions and Reports 13, стр. 60-61).

43. Страните по настоящото дело не спорят, че английското право провежда разлика между актове на мировия съд, постановени в рамките на юрисдикцията му, и тези, които са излезли извън нея. Първите са валидни, докато не бъдат отменени от по-горна инстанция, докато вторите са нищожни от самото начало.

44-46. Позовавайки се на практиката на английските съдилища Съдът заключава, че не може да се установи със сигурност дали в случая окръжният съд е приел, че мировите съдии са надхвърлили компетентността си по смисъла на английското право. Следователно Съдът не намира за установено, че се касае за нищожност, а оттам не може да се констатира и незаконност по вътрешното право на задържането на жалбоподателя въз основа на техния акт (вж. цитира-

¹ Bouamar v. Belgium

² Vozano v. France. Вж. резюме на решението в бр. 9-10/1997 г. на изданието на фондация *Български адвокати за правата на човека* "Бюлетин практика на Европейския съд по правата на човека" (по-нататък - Бюлетина), излизал до края на 2000 г. като приложение към Бюлетина съдебна практика на ВКС. Всички публикувани в Бюлетина решения са и на интернет адрес www.infotel.bg.juen.

³ Krzyski v. Germany

ното решение Буамар, стр. 21, § 49). Фактът, че той е отменен при обжалването, не засяга сам по себе си законността на задържането.

47. Съдът не намира също така, че задържането е било произволно. Липсват данни съдиите, които са го разпоредили, да са действали недобросъвестно или пък да са пренебрегнали задължението си да се постараят да приложат правилно английския закон (вж. цитираното решение Бозано, стр. 25-26, § 59). Що се отнася до непредоставянето на безплатна правна помощ, то е по-релевантно във връзка с оплакването по чл. 6, отколкото с разглежданото оплакване. Съответно, Съдът не установява нарушение на чл. 5, т. 1 от Конвенцията⁴.

II. Относно твърдяното нарушение на чл. 5, т. 5 от Конвенцията

48-49. Жалбоподателят твърди, че след като е бил задържан в нарушение на чл. 5, т. 1, е имал право на обезщетение съгласно чл. 5, т. 5. Комисията се е съгласила с него, а според правителството задържането е било законно и следователно разпоредбата на чл. 5, т. 5 е неприложима.

50. Предвид заключението си, че в случая не е налице нарушение на чл. 5, т. 1, Съдът намира, че чл. 5, т. 5 е неприложим⁵.

III. Относно твърдяното нарушение на чл. 6 от Конвенцията.

A. Чл. 6, т. 1, разглеждан самостоятелно

51. Според жалбоподателя фактът, че не е разполагал с автоматично право на процесуално представителство от адвокат пред мировия съд, съставлява отказ на достъп до справедлив процес съгласно чл. 6, т. 1.

"52. Тъй като гаранциите по чл. 6, т. 3 са специфични аспекти на правото на справедлив процес по наказателни дела, гарантирано от т. 1 на същия член, Съдът смята за подходящо да разгледа това оплакване от перспективата на т. 3, б. "с" и т. 1, взети заедно (виж например решението по делото Грейнджър срещу Обединеното кралство⁶ от 28.03.1990 г., A.174, стр. 17, § 43)."

B. Чл. 6, т. 3, б. "с", разглеждан заедно с чл. 6, т. 1

53. Жалбоподателят се оплаква също така, че липсата на процесуално представителство от адвокат в производството пред мировия съд съставлява нарушение на чл. 6, т. 3, б. "с" от Конвенцията.

1. Приложимост

54-55. Г-н Бенам твърди, че този съд се е произнесъл по наказателно обвинение по смисъла на чл. 6, т. 3, б. "с", тъй като става дума не за спор между частни лица, а за задължение към един държавен орган, както и поради това, че производството включва много "наказателни" елементи, като гаранциите за лица, ненавършили 21 г., тежестта на предвиденото наказание и изискването да

⁴ Решението е взето с мнозинство от 17 срещу 4 гласа.

⁵ Решението е взето с мнозинство от 17 срещу 4 гласа.

⁶ Granger v. the United Kingdom

се установи вина, за да бъде постановено задържане. Комисията е възприела този довод, а правителството поддържа, че чл. 6, т. 3, б. "с" не се прилага, тъй като производството е от граждански характер. Целта на задържането била жалбоподателят да бъде принуден да плати таксата, а не да бъде наказан за това, че не я е платил.

"56. Практиката на Съда установява три критерия, които следва да бъдат взети под внимание при определяне дали лицето е "обвинено в престъпление" по смисъла на чл. 6. Това са класификацията на производството по вътрешното право, характерът на производството и характерът и степента на строгост на наказанието (виж решението по делото Равнсборг срещу Швеция⁷ от 23.03.1994 г., A.283-B).

Относно първия критерий Съдът се съгласява с правителството - националната практика указва, че по английското право въпросното производство се разглежда по-скоро като гражданско, отколкото като наказателно по своя характер. Този фактор обаче е с относителна тежест и служи само като отправна точка (виж решението по делото Вебер срещу Швейцария⁸ от 22.05.1990 г., A.177, стр. 17, § 31).

Вторият критерий - характерът на производството - е с по-голяма тежест. В тази връзка Съдът отбелязва, че уредбата на задължението за плащане на общинската такса и на процедурата при неплащане е общоприложима за всички граждани, както и че въпросното производство е било инициатирано от орган на власт по силата на законово правомощие за принудително изпълнение. В допълнение, производството има някои наказателни елементи. Например съдиите могат да упражнят правомощието си да разпоредят лишаване от свобода само при установяване на умишлен отказ да се плати или виновна небрежност.

Накрая следва да се отбележи, че жалбоподателят е бил застрашен от относително тежкото максимално наказание от три месеца лишаване от свобода и действително е бил задържан за срок от тридесет дни (виж решението по делото Бенденун срещу Франция⁹ от 24.02.1994 г., A.284, стр. 20, § 47).

Предвид горните фактори Съдът заключава, че г-н Бенам е бил "обвинен в престъпление" по смисъла на чл. 6, т. 1 и т. 3. Съответно, тези две разпоредби на чл. 6 са приложими."

2. Съответствие

57. Жалбоподателят поддържа, че интересите на правосъдието са изисквали той да бъде представяван пред мировия съд. Позовава се на факта, че мировите съдии не са юристи, а в случая е трябвало да тълкуват доста сложни разпоредби. Ако бил представяван от адвокат, можело да се избегне неправилното им прилагане. Според жалбоподателя, схемите "зелен формуляр" и "ABWOR", които са били на негово разположение, са съвсем недостатъчни.

58. Правителството поддържа, че предоставената на г-н Бенам безплатна правна помощ е била достатъчна и че Обединеното кралство е упражнило свободата си на преценка при разпределянето на обществените средства.

⁷ Ravensborg v. Sweden

⁸ Weber v. Switzerland

⁹ Bendenoun v. France

59. Според Комисията, когато става въпрос за предстоящо лишаване от свобода, интересите на правосъдието по принцип изискват процесуално представителство от адвокат.

"60. Не се спори, че г-н Бенам не е разполагал с достатъчно средства, за да плати сам на адвокат. Следователно единственият въпрос, който стои пред Съда, е дали интересите на правосъдието са изисквали да му бъде предоставена безплатна правна помощ за представителство в заседанието пред мировите съдии. При отговора на този въпрос трябва да се вземат под внимание тежестта на предвиденото наказание и сложността на делото (виж решението по делото Каранта срещу Швейцария¹⁰ от 24.05.1991 г., А.205, стр. 17-18, § 32-38).

61. Съдът се съгласява с Комисията, че когато предвиденото наказание е лишаване от свобода, интересите на правосъдието по принцип изискват представителство от адвокат (виж цитираното решение по делото Каранта, стр. 17, § 33). В настоящия случай г-н Бенам е бил застрашен от лишаване от свобода за максимален срок от три месеца.

62. Освен това, законът, който мировите съдии е следвало да приложат, не е бил прост. По-специално, критерият за наличие на виновна небрежност е бил труден за разбиране и прилагане, за което свидетелства фактът, че според окръжния съд тяхното заключение не можело да бъде споделено с оглед на събраните доказателства.

63. Съдът взема предвид обстоятелството, че г-н Бенам е разполагал с два вида безплатна правна помощ. По схемата "зелен формуляр" той е имал право на два часа съвет и съдействие от солиситор преди заседанието, но тя не е предвиждала процесуално представителство пред съда. По схемата "ABWOR" мировите съдии са могли по тяхна преценка да назначат солиситор, който да представлява жалбоподателя, ако такъв се случи да се намира в съда. Г-н Бенам обаче не е имал гарантирано право да бъде представляван.

64. Предвид тежестта на наказанието, застрашаващо г-н Бенам, и сложността на приложимото право, Съдът намира, че интересите на правосъдието са изисквали той да ползва безплатно процесуално представителство от адвокат в производството пред мировите съдии, за да може да получи справедлив процес.

В заключение, налице е нарушение на чл. 6, т. 1 и т. 3, б. "с" от Конвенцията, разглеждани съвместно¹¹.

65-72. Предвид невъзможността да се предположи дали мировите съдии биха разпоредили задържането на жалбоподателя, ако той би бил представляван от адвокат, Съдът намира, че установяването на нарушението представлява достатъчно обезщетение за понесените от него неимуществени вреди¹².

Резюме и превод от английски език: Даниела Екимова

¹⁰ Quaranta v. Switzerland

¹¹ Решението е взето с единодушие.

¹² Решението е взето с мнозинство от 19 срещу 2 гласа.

Дело Андронику и Константину срещу Кипър

(Andronicou and Constantinou v. Cyprus)

Reports 1997-VI

Решение от 9 октомври 1997 г.

Европейска конвенция за правата на човека - чл. 2, т. 2: лишаване от живот в резултат от употреба на сила, призната за абсолютно необходима; чл. 6, т. 1: право на достъп до правосъдие

Чл. 6, т. 1 от Конвенцията гарантира на страните по един спор ефективно право на достъп до съд за произнасяне по техните "граждански права и задължения", но предоставя на държавата свобода на избор относно способите за постигането на тази цел. Въвеждането на система за безплатна правна помощ е един от тези способности, но съществуват и други. Не е във функциите на Съда да посочва, а още по-малко да постановява, какви точно мерки трябва да бъдат взети. Всичко, което Конвенцията изисква, е индивидът ефективно да се ползва от своето право на достъп до правосъдие при условия, съобразни с чл. 6, т. 1.

В случая жалбоподателите не са били лишени от това си право, тъй като предложената им от властите *ex gratia* помощ за пълно покриване на разходите за адвокатска защита по иска за обезщетение, който желаели да предявят, е съставлявала разрешение на проблема им с липсата на средства сами да понесат тези разходи.

Фактите по делото

Жалбоподателите са четирима кипърски граждани, първите двама от които са баща и сестра на починалия Лефтерис Андронику, а другите двама са родители на починалата Елси Константину. През ноември 1993 г. Елси Константину (на 22 г.) заживяла съвместно с Лефтерис Андронику (на 33 г.) в наетия от него апартамент в гр. Пафос, с намерение в бъдеще да сключат брак. На 24 декември 1993 г. сутринта към 8:30 ч. съседите чули викове за помощ на жена, идващи от апартамента на Лефтерис, и извикали полицията. Пред полицаите Лефтерис Андронику обяснил, без да отваря вратата, че той и Елси са се скарали. Елси Константину изкрещяла, че Лефтерис я е бил и молела да бъде пусната да излезе. Междувременно тя попитала Лефтерис защо зарежда оръжието си и защо го насочва към нея. Полицията се опитала да успокои Лефтерис и да го убеди да пусне Елси, но напразно. Мъжът поставил като условие полицията да си отиде, при което Елси започнала да крещи, че се страхува за живота си, тъй като Лефтерис държал насочена срещу нея ловната си пушка. Била издадена съдебна заповед за обиск и арест на Лефтерис Андронику поради това, че същият държал Елси Константину против волята ѝ и я заплашвал с оръжие. Баща-

та и майката на Елси, които дошли да помогнат за разрешаването на инцидента, предложили полицията да се оттегли и да остави семейството само да се справи с проблема. Независимо от това полицията продължила обсадата на жилището.

Въпреки многократните телефонни разговори между Лефтерис и полицията с предложения за помощ и освобождаване от отговорност, а така също между него и бившия му работодател, роднини и познати, у директора на местната полиция се затвърдило убеждението, че Лефтерис не желае да преговаря. Към 6:30 ч. следобед той заявил, че връзката му с Елси е приключила, тъй като се е държал лошо с нея, насинил е окото ѝ и я е загубил завинаги. На предложението на полицията да пусне Елси, за да я заведат на лекар, Лефтерис отговорил, че първо ще посрещне Коледа с нея и могат да влязат да я вземат след полунощ. Очевидно мъжът планирал да убие жената, след което да се самоубие. Налагало се да се организира спасителна операция. Тя включвала поставянето на приспивателно в храната, която междувременно поискал Лефтерис, както и използване на специално обучен, въоръжен с автоматично оръжие полицейски взвод MMAD за проникване в апартамента, обезвреждане на Лефтерис и извеждане на Елси. Акцията започнала малко преди полунощ и за съжаление завършила трагично - в престрелката били убити както Лефтерис, така и неговата жертва Елси.

Още следващия ден, 26 декември 1993 г., семействата на починалите Лефтерис Андронику и Елси Константину поискали да започне разследване на основание чл. 4 от Наказателнопроцесуалния закон. Наред с това те депозирали искане пред коронера¹ на районния съд в Пафос за разследване причините за смъртта на двамата починали.

На 27 декември 1993 г. Министерският съвет на Кипър натоварил г-н А. Лоизу, председател на Върховния съд и съдия в Европейския съд за правата на човека, да разследва случая като едночленна комисия в съответствие със Закона за комисииите за разследване от 1959 г. Задачата му била "да изясни всички обстоятелства във връзка със смъртта на Лефтерис Андронику и Елси Константину през нощта на 24 срещу 25 декември 1993 г.; да установи кой е отговорен за нея, ако изобщо има такъв, и да направи препоръки или изкаже съображения, каквито намери за необходими."

На 29 декември 1993 г. Министерският съвет по своя инициатива решил да предостави на жалбоподателите правна помощ *ex gratia* за целите на горното разследване, която да покрие разходите по представляването им от адвокат в производството и да им даде възможност да се снабдят със заключения от експерти.

Жалбоподателите незабавно се противопоставили на назначаването на такова разследване, тъй като според тях въпросът трябвало да бъде решен в рамките на наказателно производство. Комисията обаче сметнала, че е извън нейната компетентност да преценява законосъобразността на решението на Министерски съвет за създаването ѝ. Тя започнала работа на 3 януари 1994 г. и провела 46 заседания, на които присъствали главният прокурор като представител

¹ Следовател при смъртни случаи - бел.пр.

на Република Кипър, адвокат - представител на семействата на починалите, представител на полицията и MMAD. Били събрани сто и тринадесет писмени и веществени доказателства и били разпитани под клетва седемдесет и двама свидетели, включително подложени на кръстосан разпит от всички заинтересувани страни в производството. Заключениеето на комисията било, че употребата на сила от офицерите от MMAD, в резултат на което Лефтерис Андронику и Елси Константину загинали, е била абсолютно необходима с оглед спасяването на Елси, както и за тяхната самоотбрана, и попада в хипотезата на чл. 2, т. 2, б. "а" от Конвенцията. Независимо от горното заключение, комисията за разследване препоръчала на правителството да обсъди възможността да обезщети доброволно семействата на починалите, позовавайки се на решението на Европейския съд по правата на човека от 26 април 1994 г. по делото Диаз Руано срещу Испания (A.285-B)².

На 28 септември 1994 г. главният прокурор информирал адвоката на жалбоподателите, че в светлината на това заключение наказателно производство по повод смъртта на Лефтерис Андронику и Елси Константину няма да бъде образувано. Той обаче отбелязал, че ще предложи на правителството да направи плащане *ex gratia*, с което "пълно и реално да бъдат обезщетени" наследниците на двамата починали.

На 17 май 1995 г. главният прокурор предложил на жалбоподателите отпускане на правна помощ за производството пред коронера на Пафос, а на 7 юни 1995 г. информирал адвоката на жалбоподателите, че "държавата ще заплати всички разходи за адвокати, които лицата с право на издръжка от починалите биха понесли, в случай че същите решат да предявят иск за обезщетение против когото и да било на основание фактите, довели до трагичната смърт на Елси Константину и Лефтерис Андронику". На 20 юли 1995 г. главният прокурор оттеглил и двете предложения за правна помощ. Между жалбоподателите и правителството не било постигнато споразумение за доброволно заплащане на обезщетение.

Резюме на решението на Европейския съд

152-153. Жалбоподателите са се оплакали пред Европейската комисия, че убийството на Лефтерис Андронику и Елси Константину при дадените обстоятелства съставлява нарушение на правото на живот на убитите, гарантирано от чл. 2 от Конвенцията. Твърдели са, че е налице нарушение и на чл. 6, т. 1 от Конвенцията, тъй като им е бил отказан достъп до съд, за да предявят иск за обезщетение за вредите, претърпени вследствие смъртта на близките им. Комисията е изразила становище, че е налице нарушение на чл. 2 от Конвенцията (с мнозинство от 15 срещу 3 гласа) и че няма нарушение на чл. 6, т. 1 от Конвенцията (с мнозинство от дванадесет срещу шест гласа).

154. Пред Съда правителството поддържа направените и пред Комисията възражения досежно допустимостта на жалбата. По съществуването ѝ твърди, че няма нарушение на чл. 2 и на чл. 6 от Конвенцията.

² Diaz Ruano v. Spain

155. Жалбоподателите искат от Съда да отхвърли предварителните възражения на правителството, да констатира нарушение на чл. 2 и на чл. 6 от Конвенцията и да им присъди справедливо обезщетение.

I. Относно предварителните възражения на правителството

A. Неизчерпване на вътрешноправните средства за защита

156. Правителството поддържа, че оплакванията на жалбоподателите по чл. 2 и чл. 6 от Конвенцията следва да бъдат обявени за недопустими поради неизчерпване на вътрешноправните средства за защита - те не са предявили иск за обезщетение за причинените им вследствие смъртта на двойката вреди. Властите предприели положителни стъпки, за да съдействат на един такъв иск. Като предложили на жалбоподателите *ex gratia* да покрият всички съдебни разходи, които същите биха понесли, те отстранили препятствията, произтичащи от липсата на система за безплатна правна помощ по граждански дела в Кипър, макар и отсъствието на такава система никога да не се е оказвало пречка за ищците в страната. Ако беше прието, това предложение би гарантирало на жалбоподателите ефикасната възможност да претендират пред вътрешен съд обезщетение за вреди. Те обаче мълчаливо отхвърлили предложението, като упорито продължили да поддържат жалбата си пред Комисията, поради което правителството напълно оправдано го оттеглило. Според правителството не може да се приеме, че жалбоподателите са изчерпали всички ефикасни вътрешноправни средства за защита единствено с участието им в процедурата пред вътрешнонационалната комисия за разследване, тъй като тази комисия не е оправомощена да присъжда поправки на евентуално констатираното нарушение.

157. Жалбоподателите заявяват, че същността на оплакванията им се отнася до противозаконното лишаване от живот на двамата починали и затова считат, че адекватното и ефикасно удовлетворение би било откриването на наказателно производство против отговорните за това полицейски служители. Именно това поискали от съответните власти, но главният прокурор отказал, предвид заключенията на комисията за разследване. Самите жалбоподатели активно участвали в производството пред тази комисия и смятат, че обхватът на едно гражданско дело за вреди не би бил по-широк от този на проведеното от нея разследване. Във всички случаи отсъствието на система за безплатна правна помощ по граждански дела в държавата-ответник имало негативен ефект за тях, тъй като не разполагали с финансови средства. Що се отнася до предложената от главния прокурор *ex gratia* помощ, тя не можела да замени една независимо прилагана система за безплатна правна помощ, още повече че предложението произволно било оттеглено шест седмици, след като било направено. Жалбоподателите твърдят също така, че гражданските производства в държавата-ответник могат да продължат до осем години.

158. В решението си по допустимостта Европейската комисия е приела, че жалбоподателите са изчерпали вътрешноправните средства за защита, като се има предвид отказът за образуване на наказателно производство. Делегатът ѝ поддържа пред Съда, че с оглед заключението на Комисията за разследване искът им за вреди не е имал реален шанс за успех.

159-161. Съдът припомня, че правилото за изчерпване на вътрешноправните средства за защита съгласно чл. 26³ от Конвенцията изисква жалбоподателят да може нормално да ползва средства за защита в рамките на националната правна система, които да са достъпни и достатъчни, за да осигурят поправяне на твърдените нарушения. Наличието на такива средства за защита следва да бъде достатъчно сигурно не само на теория, но и на практика, в противен случай те не биха били достъпни и ефикасни. Съдът отбелязва, че искането на жалбоподателите за образуване на наказателно производство действително е било отхвърлено и намира, че заключението на Комисията за разследване, председателствана от най-високопоставения съдия в страната-ответник, основателно може да се приеме за определящо при решаване на въпроса за наличието на отговорност. Макар да не е задължително за вътрешния граждански съд, на практика е вероятно то да е свело до нула реалните изгледи за успех на евентуалния иск за вреди. Следователно, решението на жалбоподателите да не приемат предложената от главния прокурор *ex gratia* правна помощ и да не предявяват иск може да се приеме за оправдано с оглед на конкретните обстоятелства.

162. По горните съображения Съдът отхвърля това предварително възражение на правителството.⁴

Б. Злоупотреба с правото на жалба

163-164. Правителството твърди също така, че решението на жалбоподателите да се обърнат към Европейската комисия представлява злоупотреба с правото на жалба поради факта, че властите са декларирали намерението си да ги обезщетят възможно най-пълно за загубата на техните близки. Независимо от това и от започнатите преговори за условията на *ex gratia* плащанията, жалбоподателите прекъснали преговорите и подали жалбата си пред Комисията. Като доказателство за добрите си намерения за постигане на споразумение с тях правителството сочи например одобрената от местния съд спогодба, която е сключило за значително по размер обезщетение за децата на Лефтерис Андрунику от първия му брак, по заведеното от майка им дело.

165-167. По мнение на Съда отказът на който и да е жалбоподател да започне или продължи преговори с властите на държавата-ответник за споразумение по въпросите, свързани с твърдяно нарушение на едно гарантирано от Конвенцията право, не може да се счита за злоупотреба с правото на индивидуална жалба по чл. 27, т. 2⁵. При това, направеното в случая предложение за споразумение не е включвало признание от страна на правителството, че властите са отговорни за смъртта на починалата двойка, а това е основното твърдение на жалбоподателите. По посочените съображения Съдът отхвърля и второто предварително възражение на правителството.⁶

II. Относно твърдяното нарушение на чл. 2 от Конвенцията

167-169. Жалбоподателите твърдят, че при планирането и контрола на спасителната операция властите не са свели до минимум употребата на сила, която

³ Нов чл. 35, т.1

⁴ Решението е взето с единодушие.

⁵ Нов чл. 35, т. 3

⁶ Решението е взето с мнозинство от 7 срещу 2 гласа.

може да доведе до причиняване на смърт, и приложената в случая сила не е била пропорционална на целта да бъде арестуван Лефтерис Андронику и спасена Елси Констатину. Правителството оспорва това твърдение, като се позовава на заключението на назначената комисия за разследване.

170. Европейската комисия е намерила нарушение на чл. 2, изразяващо се по-специално в това, че властите са използвали офицери от MMAD, за да прекратят един по същество домашен конфликт.

171-194. Страните не спорят по фактите, а по извода, който трябва да се направи от тях. Като изследва начина на планиране и контрол на спасителната операция и приложената сила от гледна точка на чл. 2 от Конвенцията, Съдът заключава, че при дадените обстоятелства настъпилата смърт е резултат от употребата на сила, която е била абсолютно необходима при защитата на лица от незаконно насилие по смисъла на чл. 2, т. 2, б. "а" и при осъществяване на правомерен арест по смисъла на чл. 2, т. 2, б. "б" от Конвенцията.⁷

III. Относно твърдяното нарушение на чл. 6, т. 1 от Конвенцията

195-196. Жалбоподателите поддържат, че с оглед финансовата им невъзможност да понесат разходите по един иск за обезщетение, отсъствието на система за безплатна правна помощ по граждански дела в държавата-ответник означава, че те не са могли да предявят такъв иск и следователно са били лишени от достъп до правосъдие в нарушение на чл. 6, т. 1 от Конвенцията. Твърдят, че основателно са отказали да приемат предложението на правителството за *ex gratia* поемане на всички разноси, които биха имали във връзка със завеждането на гражданско дело. На първо място, то било направено от страната, срещу която те желаели да предявят иск, и следователно не можело да замени отсъствието на система за правна помощ, администрирана независимо от страните по спора и предлагаща възможност за независим контрол върху решенията за наличие на материално състояние, обуславящо право на такава помощ. На второ място, предложението било направено на 7 юни 1995 г. и оттеглено неочаквано и своеволно на 20 юли с.г., две седмици след като Европейската комисия обявила жалбата им за допустима. Жалбоподателите не били информирани предложението да е ограничено със срок.

197. Позовавайки се на практиката на Съда, правителството поддържа, че гаранцията за ефективен достъп до правосъдие по смисъла на чл. 6, т. 1 от Конвенцията не налага задължение на държавата-страна по Конвенцията да въведе цялостна система за правна помощ по граждански дела. Независимо от това, главният прокурор предложил на жалбоподателите *ad hoc* правна помощ, за да им се даде възможност да предявят иск. Правителството твърди, че ако жалбоподателите бяха приели това предложение, те биха имали ефективен достъп до съд за произнасяне по правото им на обезщетение за вреди поради претърпяната загуба.

198. Комисията не е намерила нарушение на чл. 6, т. 1, тъй като на жалбоподателите е било направено предложение за правна помощ, макар и *ex gratia*.

⁷ Решението е взето с мнозинство от 5 срещу 4 гласа.

Като се има предвид, че те не са разполагали със собствени средства и са се нуждаели от нея за завеждане на иска, от тях е могло да се очаква да се възползват от това предложение. След като не са го сторили, според Комисията те не могат повече да се оплакват от липсата на система за безплатна правна помощ.

"199. Съдът отбелязва, че макар и чл. 6, т. 1 от Конвенцията да гарантира на страните по един спор ефективно право на достъп до съд за определяне на техните "граждански права и задължения", той предоставя на държавата свобода на избор относно способите, които да използва за постигането на тази цел. Въвеждането на система за безплатна правна помощ е един от тези способности, но съществуват и други. Не е във функциите на Съда да посочва, а още по-малко да постановява, какви точно мерки трябва да бъдат взети. Всичко, което Конвенцията изисква, е индивидът ефективно да се ползва от своето право на достъп до правосъдие при условия, съобразни с чл. 6, т. 1 (вж. решението по делото Ейри срещу Ирландия от 9.10.1979 г., А.32, стр. 14-15, § 26)⁸.

200. Съдът подобно на Комисията счита, че предложението на главния прокурор от 7 юли 1995 г. за *ex gratia* помощ е предоставило разрешение на проблемата на жалбоподателите с липсата на средства. Учудващо е, че те не са се възползвали от това предложение незабавно, предвид нуждата им от финансова помощ за завеждане на дело и твърдото им решение да предявят иск срещу властите. В това отношение е важно да се отбележи, че те не са се поколебали да приемат предходното предложение на правителството за покриване на разходите им във връзка с участието в производството пред комисията за разследване.

201. Следователно, при тези обстоятелства жалбоподателите не могат да твърдят, че не са имали ефективен достъп до правосъдие по смисъла на чл. 6, т. 1 от Конвенцията, като се има предвид, че тази разпоредба не гарантира на страната в процеса благоприятен изход. В съответствие с това, няма нарушение на чл. 6, т. 1."⁹

*Резюме и превод от английски език:
Цветанка Спасова, доктор по право*

⁸ Airey v. Ireland. Вж. резюме на решението в бр. 1-2/1998 г. на Бюлетина.

⁹ Решението е единодушно.

Дело Дауд срещу Португалия

(Daud v. Portugal)

Reports 1998-II

Решение от 21 април 1998 г.

Европейска конвенция за правата на човека - чл. 6, т. 1: право на справедлив процес при обвинение в престъпление; чл. 6, т. 3, б. "с" и б. "е": право на обвиненото в престъпление лице на адвокатска защита и на преводач

Молбата на жалбоподателя за среща със служебния му защитник, който не го бил потърсил в продължение на осем месеца, е следвало да привлече вниманието на съответния орган върху наличието на явен пропуск от страна на назначения адвокат, особено като се има предвид, че същият не е извършил никакви действия от момента на назначаването си. Съдът е трябвало да проучи начина, по който защитникът е изпълнявал задълженията си, и евентуално да го замени, без да го чака да заяви, че не е в състояние да представлява жалбоподателя.

След назначаването на нов служебен защитник, съдът е следвало да отложи разглеждането на делото по собствена инициатива, за да му осигури възможност да се подготви, независимо че той не е направил такова искане.

Факти по делото

Към момента на подаване на жалбата пред Европейската комисия г-н Дауд - аржентински гражданин - се намирал в затвор в Португалия. Починал на 4 август 1995 г. в затворническа болница.

На 10 март 1992 г., пристигайки от Рио де Жанейро, той бил арестуван на летището в Лисабон. Бил с фалшив паспорт, а в куфарът му имало 1.5 кг кокаин. Следващия ден съдия към Лисабонския съд за наказателно разследване го разпитал в присъствието на служебен адвокат и на преводач. След като установил, че е арестуван законно, съдията му наложил мярка за неотклонение задържане под стража. На 9 юли 1992 г. Върховният съд оставил без уважение молба, подадена лично от жалбоподателя, за разпореждане за habeas corpus.

На 9 октомври 1992 г. прокурорът изложил съображения, които били връчени на адвоката на 12 октомври, а на жалбоподателя - на 13 октомври. На 15 октомври 1992 г. жалбоподателят лично поискал образуване на съдебно разследване, но разследващият съдия оставил молбата без уважение, тъй като не отговаряла на формалните законови изисквания и по-специално - защото била написана на испански език.

На 16 ноември 1992 г. делото било внесено в съда. С писмо от 15 декември 1992 г. жалбоподателят поискал събиране на някои доказателства, както и да

му бъде назначен друг преводач и да се срещне със служебния си адвокат, който все още не го бил потърсил. Съдията-докладчик отказал да разгледа молбата, тъй като била "трудна за разчитане" и написана на испански език, без приложен превод. На 14 януари 1993 г. служебният адвокат поискал да бъде освободен от задълженията си по здравословни причини. На 18 януари съдията назначил друг адвокат, за което жалбоподателят бил уведомен 5 дни по-късно.

Съдебният процес започнал на 26 януари 1993 г. в присъствието на друг преводач и продължил на 1 февруари с.г. Жалбоподателят бил осъден на девет години лишаване от свобода за трафик на наркотици и ползване на фалшив паспорт, както и да заплати съдебните разноски. Същия ден служебният му адвокат изготвил жалба пред Върховния съд с оплакване от отказа на съда да уважи молбата за съдебно разследване. Разследващият съдия бил тълкувал погрешно приложимите разпоредби на Наказателнопроцесуалния кодекс, а отказът му да разгледа молбата и отсъствието на разследване водели до нищожност на производството. Върховният съд приел, че жалбата е недопустима поради липса на надлежно излагане на основанията. Не били посочени нито законовите разпоредби, за които се твърдяло, че са нарушени, нито начина, по който според жалбоподателя е следвало те да се тълкуват или прилагат.

Съгласно приложимите разпоредби на Наказателнопроцесуалния кодекс, съдът по всяко време можел да замени назначения служебен защитник, по молба на обвиняемия, в която се посочва релевантно основание. В случай, че представителят бъде заменен по време на разследването или на разглеждането на делото, съдът можел по свой почин или по молба на новия представител да обяви почивка, за да му даде възможност да се консултира с обвиняемия и да се запознае с делото. Вместо почивка съдът можел, ако това е абсолютно необходимо, да отложи делото с не повече от пет дни.

Резюме на решението на Европейския съд

I. Относно твърдяното нарушение на чл. 6, т. 1 и т. 3, б.б. "с" и "е" от Конвенцията

32. Жалбоподателят се оплаква, че е бил лишен от справедлив процес поради оказаната му неадекватна правна помощ, пропуските на служебните му адвокати и неразглеждането на молбите му за провеждане на съдебно разследване и за събиране на доказателства. Оплаква се и от качеството на превода по време на производството.

"33. Тъй като изискванията на чл. 6, т. 3 следва да се разглеждат като конкретни аспекти на правото на справедлив процес, гарантирано от т. 1, Съдът ще разгледа оплакванията на жалбоподателя последователно по б. "с" и "е" на т. 3, без да изолира последната от общото ядро, към което принадлежи (вж. наред с много други, решенията по делата Артико срещу Италия¹ от 13.05.1980 г., А.37, стр. 15, § 32, и F.C.B. срещу Италия² от 28.08.1991 г., А.208-В, стр. 20, § 29)."

¹ Artico v. Italy. Вж. резюме на решението в бр.3-4/98 г. на Бюлетина

² F.C.B. v. Italy

А. Относно служебната защита

34-36. Според твърденията на жалбоподателя, назначените му от португалските власти служебни адвокати, и по-специално първият, не му осигурили ефикасна правна помощ при подготвянето и провеждането на защитата, поради което се наложило той да подаде лично, но без успех, молби до разследващия съдия, а впоследствие и до наказателния съд. Отказът да се образува съдебно разследване сериозно нарушил правата му.

Комисията се съгласява с него в основното, а правителството поддържа, че задължението за осигуряване на правна помощ е изпълнено чрез назначаването и замянната на служебните адвокати, както и чрез поемането на техните хонорари. Жалбоподателят не е информирал съда за каквито и да било пропуски на своя представител и не е искал той да бъде сменен. Властите можели единствено да назначат адвокат и да го заменят, ако защитата е явно неадекватна, но не и да се опитват да поправят технически или процесуални грешки. Отхвърлянето на молбите на жалбоподателя и по-специално липсата на съдебно разследване по никакъв начин не били засегнали справедливостта на процеса, тъй като защитникът можел да представи в съдебната фаза същите доказателства, каквито и при евентуално разследване.

"37. Съдът, подобно на Комисията, ще разгледа едновременно общото оплакване за липса на адекватна правна помощ и по-специалното - относно молбите на г-н Дауд до разследващия съдия и до наказателния съд.

38. Съдът подчертава за пореден път, че Конвенцията има за цел да "гарантира не теоретически или илюзорни, а практически и ефективни права, и че назначаването на адвокат само по себе си не гарантира ефективността на съдействието, което той може да окаже на обвиняемия" (вж. решението по делото Имбриоса срещу Швейцария³ от 24.11.1993 г., А.275, стр. 13, § 38). "Все пак държавата не може да бъде държана отговорна за всеки пропуск от страна на назначения служебен адвокат ... От независимостта на юридическата професия от държавата следва, че провеждането на защитата е основно въпрос между обвиняемия и неговия адвокат, независимо дали последният е назначен по реда на системата за безплатна правна помощ или му се заплаща от частно лице ... Член 6, т. 3, б. "с" изисква компетентните национални органи да се намесят само в случай, че неизпълнението на задължението на служебния защитник да осъществява ефективно представителство е очевидно или по друг начин достатъчно е привлякло вниманието им" (вж. решението по делото Камазински срещу Австрия⁴ от 19.12.1989 г., А.168, стр. 33, § 65).

39. В настоящия случай отправната точка следва да бъде, че предвид подготовката и воденето на делото от служебните адвокати, целеният от чл. 6, т. 3 резултат не е бил постигнат. Съдът отбелязва, че първият служебен адвокат, преди да заяви, че е болен, не е предприел никакви действия като представител на г-н Дауд, който неуспешно се опитал да сам да води защитата си. Що се отнася до втория адвокат, за чието назначаване жалбоподателят научил едва три дни преди началото на процеса пред наказателния съд, Съдът счита, че съ-

³ Imbrioscia v. Switzerland

⁴ Kamasinski v. Austria

шият не е разполагал с необходимото време, за да се запознае с делото, да посети при необходимост своя клиент в затвора и да подготви защитата му. Времето между съобщението за замяна на защитника (23 януари 1993 г.) и съдебното заседание (26 януари 1993 г.) е било твърде кратко за едно сериозно, сложно дело, по което не е провеждано съдебно разследване и което е довело до тежка присъда. Върховният съд не е поправил положението, тъй като в решението си от 30 юни 1993 г. е приел, че жалбата е недопустима поради ненадлежно излагане на основанията.

Следователно, г-н Дауд не се е ползвал от практическа и ефективна защита, каквато се изисква от чл. 6, т. 3, б. "с" (виж решението по делото Годи срещу Италия⁵ от 9.04.1984 г., А.76, стр. 11, § 27).

40. Поради това Съдът следва да установи дали съответните органи, при зачитане на основния принцип за независимост на адвокатурата, е трябвало да действат така, че да осигурят ефективното упражняване на правото на жалбоподателя, което те са признали.

41. Съдът отбелязва най-напред, че молбата на жалбоподателя за съдебно разследване от 15 октомври 1992 г. е била отхвърлена от разследващия съдия на принципното основание, че е написана на испански език. Молбата от 15 декември, в която жалбоподателят искал от съда да извърши определени действия, е била отхвърлена от съдията-докладчик на същото основание. Тези откази сами по себе си не са засегнали справедливостта на процеса, тъй като различните следствени действия, искани от жалбоподателя, са били извършени по време на съдебния процес.

42. В писмото си от 15 декември 1992 г., след повече от осем месеца, жалбоподателят е поискал от съда и среща с адвокатата си, който все още не се бил свързал с него. Тъй като писмото било написано на чужд език, съдията отказал да разгледа молбата. Тази молба обаче е следвало да привлече вниманието на съответните органи върху наличието на явен пропуск от страна на първия служебен адвокат, особено като се има предвид, че същият не бил извършил никакви действия от назначаването си през март 1992 г. Поради това и предвид отхвърлянето на двете молби, подадени през същия период лично от обвиняемия, съдът е трябвало да проучи начина, по който защитникът е изпълнявал задълженията си, и евентуално да го замени по-рано, без го чака да заяви, че не е в състояние да представлява г-н Дауд. Също така, след като разпоредил замяната, Лисабонския наказателен съд, на който трябва да е било известно, че до момента жалбоподателят не е получил необходимата правна помощ, е могъл да отложи разглеждането на делото по собствена инициатива. Фактът, че вторият служебен защитник не е направил такова искане, е без значение. Обстоятелствата по делото са изисквали съдът да не остава пасивен.

43. Взети като цяло, тези съображения довеждат Съда до заключението, че е налице неизпълнение на изискванията на т. 1 във връзка с т. 3, б. "с" на чл. 6, от момента на предварителните проверки до началото на заседанията пред Лисабонския наказателен съд. Съответно, извършено е нарушение на тези разпоредби."

⁵ Goddi v. Italy

Б. Относно превода

44. В жалбата си до Комисията жалбоподателят се оплаква и от лошо качество на превода по време на процеса.

"45. Съдът отбелязва, че пред него не са изложени никакви съображения нито от жалбоподателя, нито от правителството или от представителя на Комисията, по въпроса дали е имало нарушение на т. 1 във връзка с т. 3, б. "е" на чл. 6. Съдът не счита за необходимо да разглежда този въпрос по свой почин."

46-50. Съдът счита, че установяването на нарушението представлява достатъчна компенсация за претърпените от жалбоподателя неимуществени вреди.

Резюме и превод от английски език: Даниела Екимова

Дело Магий срещу Обединеното кралство

(Magee v. the United Kingdom)

жалба № 28135/95

Решение от 6 юни 2000 г. на III-то отделение на Съда, станало окончателно на 6 септември 2000 г.

Европейска конвенция за правата на човека - чл. 6, т. 1 и т. 3, б. "с": право на лицето, обвинено в престъпление, на справедлив процес и на адвокатска защита

В наказателните производства чл. 6 - и особено точка 3 - е приложим и преди делото да бъде внесено в съда, ако и доколкото е вероятно справедливостта на процеса да бъде сериозно накърнена от един първоначален пропуск за съобразяване с разпоредбите му.

Дилемата пред задържания и разпитван от полицията заподозрян дали да запази мълчание, от което могат да се направят изводи в негова вреда, или да направи признания, като рискува да навреди на защитата си, съчетана с психологическия натиск в резултат на тежките материални условия в ареста, лишаването от контакт с външния свят и продължителните разпити от опитни сменящи се екипи, изискват ползването на адвокатска помощ още на първоначалните етапи на полицейския разпит.

Факти по делото

Жалбоподателят бил арестуван рано сутринта на 16 декември 1988 г. в дома си във връзка с опит за бомбена атака на военнослужещи, на основание Закона за предотвратяване на тероризма от 1984 г. Той бил отведен в полицейския участък Кастълрей, където, по негови данни, веднага поискал да се свърже със своя адвокат. На основание чл. 15 от Закона на Северна Ирландия (извънредни разпоредби) от 1987 г. (Законът от 1987 г.) достъпът му до адвокат бил отложен. Жалбоподателят бил прегледан от лекар и предупреден съгласно Наредбата за доказателствата в наказателния процес от 1988 г. ("Наредбата от 1988 г."). Той не познавал този нов нормативен акт и пожелал да се консултира с адвокат. Било му отказано. До полунощ на същия ден бил разпитан 5 пъти в продължение на 10 часа и половина. На следващата сутрин се оплакал на лекаря, че е бил малтретиран по време на втория и третия разпит предишния ден. Лекарят му предписал мек аналгетик. Същия ден били проведени 3 разпита, продължили над 10 часа, отново до полунощ. По време на първия от тях жалбоподателят нарушил мълчанието си и започнал да отговаря на въпроси, като признал участието си в сглобяването и поставянето на бомбата, а по време на втория подписал пространно самопризнание, описващо в значителни подробности участието му в организирането на бомбената атака. На третия ден от задържа-

нето му жалбоподателят бил посетен от лекаря, който го запитал дали има нови оплаквания за малтретиране. Отговорил, че няма. Бил разпитван между 10 ч. и 12:45 ч. на обяд и в 13 ч. му било позволено да се посъветва с адвокатата си.

На 19 декември 1988 г. бил преместен в друг полицейски участък. Там също бил прегледан от лекар, който отбелязал оплакванията за малтретиране и обиди и констатирал, че липсват следи от наранявания. Същия ден срещу него било повдигнато обвинение в заговор за причиняване на експлозии, в притежаване на експлозиви с намерение за използването им, в заговор за убийство и в членство в ИРА.

Процесът срещу жалбоподателя започнал на 17.09.1990 г. в Белфаст. Той твърдял, че е невинен. Обвинението се основавало на признанията му по време на разпитите и на подписаните самопризнания.

На 3 октомври жалбоподателят поискал признанията и изявленията, направени от него по време на разпитите, да се изключат от доказателствата, заради твърдяното малтретиране. Веднага било проведено заседание *voir dire*¹, което завършило на 23 октомври. След обсъждане на всички събрани доказателства, съдията отхвърлил искането и включил признанията на жалбоподателя в доказателствата по делото.

Жалбоподателят отказал да дава обяснения по-нататък по делото и бил предупреден от съдията, че на основание Наредбата от 1988 г. от отказа му могат да бъдат направени неблагоприятни за него изводи. Присъдата била произнесена на 21 декември 1990 г. В нея били подробно изложени мотивите за решението в производството *voir dire*. Изтъквало се, че единственото доказателство срещу подсъдимия били самопризнанията му пред полицията, но че те били в пълно съответствие със събраните по отношение на другите подсъдимни доказателства. Твърденията за малтретиране не се подкрепяли от данните по делото. Жалбоподателят бил признат за виновен и осъден на 20 години лишаване от свобода. Обжалвал присъдата, но без успех.

Съгласно чл. 3 от Наредбата от 1988 г., ако по време на производството се докажело, че преди да бъде обвинен в извършването на престъпление или след това обвиняемият не е споменал факти в своя защита, които е могло да се очаква, че ще ползва, то съдът по своя преценка можел да направи от това изводи за неговата вина или да изтъкува този пропуск в подкрепа на другите доказателства срещу него. Такива изводи съдът можел да направи и ако подсъдимият, призован да даде обяснения в своя защита, откаже да се закълне или, веднъж закълел се, неоснователно откаже да отговаря на въпросите.

Съгласно Закона на Северна Ирландия от 1987 г. лице, задържано по силата на законодателството за борба с тероризма, имало право на адвокатски съвет. Компетентният висш полицейски служител можел да отложи срещата му с адвокат, когато имал основания да вярва, че ако задържаният упражни това право, когато го пожелае, това ще попречи на събирането на информация за извършване, подготовка или подстрекателство към терористични действия или че чрез уведомяването на други лица ще се затрудни предотвратяването на

¹ *Voir dire* (фр.) - заседание, което се води от съдия, в отсъствието на съдебни заседатели, относно допустимостта на дадено доказателство (напр. самопризнание) (Б. пр.).

терористичен акт или задържането, преследването или осъждането на лице във връзка с извършване, подготовка или подстрекателство към терористични действия.

В доклада си след посещението през 1993 г. Европейският комитет за предотвратяване на изтезанията и нечовешкото и унижително отнасяне (CPT) прави следното заключение за условията в центъра за задържане Кастълрей: "Съществуващите материални условия за задържане в центъра го правят неподходящ като място за продължително задържане. Недостатъчният достъп на задържаните до естествена светлина и липсата на условия за физически упражнения са принципно недостатъци, но следва да се отбележи и посредствената вентилационна система и тесните и разнебитени помещения. Всички тези фактори допринасят за създаването на определено клаустрофобична атмосфера." Кумулативният ефект от лошите материални условия, ограничаването на основни човешки права (в частност възможността за контакт с външния свят била строго ограничена за целия период на задържане, а върху правото на среща с адвокат можело да се налагат различни ограничения) и дългите и интензивни разпити бил "поставяне на задържаните ... под значителен психологически натиск". "CPT трябва да заяви в тази връзка, че подлагането на задържания на такъв натиск с цел сломяване на волята му би съставлявало, по тяхно мнение, нечовешко отношение."

Резюме на решението на Европейския съд

I. Твърдяното нарушение на чл. 6, т. 1 във връзка с чл. 6, т. 3, б. "с" от Конвенцията

32. Жалбоподателят твърди, че е бил лишен от справедлив процес, в нарушение на чл. 6, т. 1 във връзка с чл. 6, т. 3.

33-34. Той смята, че отражението на Наредбата за доказателствата в наказателния процес от 1988 г. върху правото на защита може да бъде разбрано и оценено единствено с помощта на адвокат. Поддържа, че естеството на задаваните въпроси може да се променя в светлината на нови доказателства и това прави задължителен постоянният достъп до правна помощ. Твърди, че е бил принуден сам да се уличи в извършването на престъпление, преди да е получил правен съвет, и че му е било позволено да се свърже с адвоката си едва след като полицията се е сдобила с подписаните му самопризнания.

35. Жалбоподателят настоява да се отчетат и потискащите и ужасяващи условия в ареста, където е бил разпитван продължително от сменящи се опитни екипи, въпреки заявеното още първия ден свое намерение да запази мълчание. Той твърди, че условията на задържането в полицейския участък Кастълрей са умишлено строги, така че да пречупят волята на задържания да не отговаря, в противоречие с международните норми за човешки права. Изтъква, че има достатъчно документирани и независими доказателства, потвърждаващи умишления отказ на достъп на задържаните до адвокат, с цел психологически натиск, който да ги принуди да направят изявления, които биха ги уличили в извършване на престъпление.

36-37. Правителството изтъква, че поради самопризнанията на жалбоподателя, спрямо него не са били правени неблагоприятни изводи от евентуално запазено при разпитите мълчание. Той редовно бил преглеждан от лекар и твърденията му за малтретиране били надлежно разгледани.

38. Съдът отбелязва най-напред, че не следва да се произнася по принципното съответствие на чл. 3 от Заповедта от 1988 г. (относно възможността за неблагоприятни изводи от запазено при разпита мълчание) с изискванията за справедлив процес на чл. 6 от Конвенцията, а трябва да се ограничи до конкретните факти по делото. "В тази връзка той отбелязва, че на съдията не се е наложило да упражни правомощията си по чл. 3 от Наредбата, тъй като по време на задържането си жалбоподателят е признал пред полицията, че е участвал в терористични деяния. Следва да се отбележи също така, че макар и след заседанието *voir dire* жалбоподателят да е решил да не дава обяснения, от този факт не са били направени никакви заключения."

39. Съдът приема, че предупреждаването на обвиняемия съгласно чл. 3 от Наредбата може да го изправи пред дилема в началото на разпита. От една страна, ако избере да не отговаря, от мълчанието му могат да се направят изводи в негова вреда. От друга страна, ако избере да проговори, той рискува да навреди на защитата си, без непременно да премахва вероятността да бъдат направени изводи в негова вреда. "При тези условия принципите на справедливостта изискват обвиняемият да се ползва от предимствата на адвокатска помощ още на първоначалните етапи на полицейския разпит" (виж решението по делото Джон Мъри срещу Обединеното кралство² от 8.02.1996 г., Reports of Judgments and Decisions 1996-I, стр. 55, § 66). За разлика от г-н Мъри, жалбоподателят е решил да наруши мълчанието си. От мълчанието му до това решение не са били направени никакви неблагоприятни изводи и Съдът не може да спекулира дали той би продължил да мълчи, ако му бе позволено да се посъветва с адвокат преди да започне да прави самопризнания.

"40. Съдът счита, че основният въпрос по това дело е оплакването на жалбоподателя, че под влиянието на неблагоприятната среда той е бил принуден сам да се уличи в извършването на престъпление, без да ползва предимствата на правната помощ. Съдът ще разгледа оплакването в този контекст.

41. Съдът напомня, че макар и първостепенната цел на чл. 6, доколкото касае наказателните производства, да е гарантирането на справедлив процес пред "съд", компетентен да се произнесе по "каквото и да е наказателно обвинение", от това не следва, че разпоредбата е неприложима към досъдебните производства. Така чл. 6 - и особено точка 3 - може да е приложим преди делото да бъде внесено в съда, ако и доколкото е вероятно справедливостта на процеса да бъде сериозно накърнена от един първоначален пропуск за съобразяване с разпоредбите му (виж решението хо делото Имбриосца срещу Швейцария³, от 24.11.1993 г., A.275, стр. 13, § 36). Начинът, по който чл. 6, т.т. 1 и 3, б. "с" следва да се прилага по време на предварителното разследване, зависи от специфичните особености на конкретното производство и от обстоятел-

² John Murray v. the United Kingdom.

³ Imbrioscia v. Switzerland

ствата по случая. В решението си по делото Джон Мъри Съдът е приел също така, че макар и чл. 6 нормално да изисква на обвиняемия да е позволено да се ползва от адвокатска помощ още на първоначалните етапи на полицейските разпити, това право, което не е експлицитно установено в Конвенцията, може да бъде предмет на оправдани ограничения. Въпросът във всеки конкретен случай е дали ограничението, в светлината на цялото производство, е лишило обвиняемия от справедлив процес (*ibidem*, стр. 54-55, § 63)."

42-43. Съдът отбелязва, че жалбоподателят изрично е поискал да се види с адвокат веднага след постъпването си в ареста, но е било взето решение срещата му да бъде отложена. Той е бил разпитван повече от 48 часа, без да получи правна помощ, и му е било позволено да се срещне с адвоката си едва след като е подписал самопризнания. Между провежданите от сменящи се опитни екипи разпити е бил държан в пълна изолация, като изключим два прегледа от лекар. Съдът се запозна с изводите и препоръките на СРТ относно центъра за задържане Кастълрей, застъпени и в други документи. Строгостта на условията, при които е държан г-н Магий, и лишаването му от външен контакт са целели психологически натиск и сломяване на решимостта, която е демонстрирал в началото на задържането си, да запази мълчание. "По тези съображения Съдът е на мнение, че е било въпрос за процесуална справедливост на жалбоподателя да бъде даден достъп до адвокат в първоначалните етапи на разпитите, като противовес на плашещата атмосфера, специално създадена за да подкопае неговата воля и да го накара да се довери на разпитващите го. Независимо от обстоятелството, че вътрешните съдилища не са извели неблагоприятни заключения по силата на чл. 3 от Наредбата от 1988 г., не може да се отрече, че уведомяването на жалбоподателя за съдържанието на този текст е било един от елементите, засилили неговата податливост на безпощадните разпити през първите дни на задържането му.

44. По мнение на Съда, отказът на достъп до адвокат за толкова дълъг период и в ситуация, в която правото на защита е невъзвратно накърнено, е - каквото и да е обяснението за този отказ - несъвместимо с правата на обвиняемия по чл. 6 (виж, *mutatis mutandis*, споменатото решение Джон Мъри, стр. 55, § 66).

45. Наистина, вътрешните съдилища са направили фактическата констатация, че жалбоподателят не е бил малтретиран и че самопризнанията му са били дадени доброволно. Съдът не оспорва това заключение. В същото време обаче, не е било отбелязано, че той е бил лишен от правна помощ за повече от 48 часа и че самоуличаващите изявления, направени в края на първите 24 часа от задържането му, са станали главната основа на повдигнатото срещу него обвинение и на осъждането му.

46. Предвид горните съображения Съдът заключава, че е налице нарушение на чл. 6, т. 1 във връзка с чл. 6, т. 3, б. "с" от Конвенцията, що се отнася до отказа да се даде достъп до адвокат."

II. Твърдяното нарушение на чл. 14 във връзка с чл. 6 от Конвенцията

47-48. Жалбоподателят твърди и че е бил дискриминиран на основание национален произход и/или връзка с национално малцинство. Задържаните в

Англия и Уелс по законодателството за предотвратяване на тероризма имали незабавен достъп до адвокат и той можел да присъства на разпитите. Освен това, в Англия и Уелс нямало разпоредба, аналогична на чл. 3 от Наредбата от 1988 г. в Северна Ирландия.

49. Правителството заявява, че тези твърдения са неточни. Поддържа, че във всеки случай разликите, които посочва жалбоподателят, се дължат на географското местоположение, а не на каквато и да било личностна характеристика или статут.

50. Съдът напомня, че чл. 14 гарантира защита срещу различно третиране на лица в аналогична ситуация, по отношение на правата им по Конвенцията. В тази връзка той отбелязва, че законодателното уреждане на конкретни проблеми в отделните части на Обединеното кралство не винаги е еднакво. Относно изтъкнатата от жалбоподателя разлика приема, че доколкото съществува, тя "не следва да се обяснява с лични белези, като национален произход или връзка с национално малцинство, а с географското разположение на мястото, където лицето е арестувано и задържано". "Това позволява на законодателството да отчете регионалните различия и особености от обективно и разумно естество. В случая подобна разлика не съставлява дискриминационно третиране по смисъла на чл. 14 от Конвенцията."

51. По тези съображения Съдът заключава, че не е налице нарушение на чл. 14 във връзка с чл. 6 от Конвенцията.

52-59. Съдът намира, че заключението за извършено нарушение е достатъчно справедливо обезщетение за понесените от жалбоподателя вреди и му присъжда 10 000 паунда за разносните по делото.⁴

Резюме и превод от английски език: София Разбойникова

⁴ Решението е единодушно по всички въпроси и текстове от Конвенцията.

Дело Биба срещу Гърция*(Biba v. Greece)*

жалба № 33170/96

Решение от 26 септември 2000 г. на III отделение на Съда, станало окончателно на 26 декември 2000 г.

Европейска конвенция за правата на човека - чл. 6, т. 1: право на справедлив процес; чл. 6, т. 3, б. "с": право на адвокатска защита при обвинение в престъпление

При преценката дали интересите на правосъдието са изисквали жалбоподателят да ползва правна помощ за касационно обжалване на присъдата си, Съдът взема предвид тежестта на престъплението (умишлено убийство по особено жесток начин) и строгостта на наложеното наказание (доживотен затвор), съчетани със сложността на касационното производство и с факта, че жалбоподателят - чужденец, който не знае гръцки език и не познава правната система в Гърция, не е бил в състояние сам да изготви в десетдневния срок от произнасянето на апелативния съд един толкова специфичен правен акт, какъвто е касационната жалба.

Факти по делото

На 19 януари 1993 г. жалбоподателят (албанец по произход), който бил влязъл нелегално в Гърция, бил арестуван за убийството на друг албанец. Според него през цялото време на предварителното задържане - от 19 до 26 януари 1993 г., той нямал достъп до адвокат и преводач, бил лишен от храна и вода (тъй като всичките му пари били отнети), бил бит от полицаите и бил принуден да подпише декларация на гръцки език, чието съдържание не могъл да разбере.

Повдигнатите срещу жалбоподателя обвинения били за умишлено убийство по особено жесток начин, грабеж и нелегално влизане на гръцка територия. На 25 май 1994 г. той бил изправен пред първоинстанционния наказателен съд в Серес, който заседавал в състав от трима съдии и четирима съдебни заседатели. Бил представляван от адвокат, който го защитавал безплатно, и бил подпомаган от преводач, посочен от прокуратурата. Жалбоподателят бил осъден на доживотен затвор.

Той обжалвал присъдата пред апелативния наказателен съд в Солун, който заседавал на 4 декември 1995 г. Отново бил представляван от адвокат, чийто хонорар очевидно бил платен от англиканската теоложка г-жа МакИнтайър, британски поданик, която се запознала с жалбоподателя в затвора и от момента на запознанството им го подпомагала финансово и дори водила свое собствено разследване по случая. Жалбоподателят бил подпомаган и от преводач. Съдът

разпитал шестима свидетели на обвинението и двама на защитата, сред които и г-жа МакИнтайър. Той отхвърлил молбата на защитата за отлагане на делото, потвърдил присъдата на първоинстанционния съд и отказал да признае смекчавщи отговорността обстоятелства. Присъдата влязла в сила на 14 декември 1995 г. Жалбоподателят не подал касационна жалба. Г-жа МакИнтайър не могла да му осигури големите суми, необходими за касационното обжалване.

Г-жа МакИнтайър, която първоначално представлявала жалбоподателя пред Европейския съд, твърди, че докато свидетелствала пред апелативния съд, била прекъсвана с въпроси относно нейните религиозни убеждения. Било й по-речено да се позове на важно доказателство, което й било дадено от албанската полиция и което доказвало, според нея, невинността на жалбоподателя. По този въпрос председателят на съдебния състав й казал: "Забравете албанската полиция". Жалбоподателят също бил принуден да съкрати обясненията си и при произнасянето на присъдата не бил уведомен за възможността за касационно обжалване. Тези факти не били включени в протокола от заседанието. Освен това г-жа МакИнтайър твърди, че не й е било разрешено да посети жалбоподателя, докато бил в Солун.

Гръцкият Наказателнопроцесуален кодекс предвижда, че председателят на първоинстанционния съд може да определи адвокат за осигуряване на защитата на обвиняем, който няма собствен такъв. Адвокатът се избира от листа, която се съставя от местната адвокатска колегия в началото на всяка година, и трябва да бъде назначен поне три дни преди процеса, ако подсъдимият поиска това с писмо, адресирано до прокурора или до председателя на съда. Същото задължение има и председателят на второинстанционния съд.

Според чл. 201 § 6 от Кодекса за адвокатурата, адвокатският съвет има право да определя адвокати, които безплатно да помагат на неплатежоспособни клиенти.

НПК разпорежда, че водещият съдебното заседание трябва да покани подсъдимия да се защити срещу обвинението. Подсъдимият не трябва да бъде прекъсван, освен ако не се отклонява от предмета на делото, и не трябва да му се пречи спокойно да изложи фактите, с които може да се разколебае обвинението. Неспазването на тези правила води до нищожност на производството и представлява касационно основание, ако е видно от протокола на заседанието.

В съдебните заседания пред Касационния съд процесуалното представителство от адвокат е задължително. Според практиката на Касационния съд в касационното производство не се предвижда безплатна правна помощ и чл. 6 т. 3, б. "с" от ЕКПЧ не се прилага, тъй като не става дума за произнасяне по обвинение.

Резюме на решението на Европейския съд

I. Твърдяното нарушение на чл. 6, т. 1 и т. 3 от Конвенцията

23-25. Жалбоподателят твърди, че е бил лишен от право на касационно обжалване поради факта, че не е разполагал с парични средства и не е било възможно да получи безплатна съдебна защита пред Касационния съд. Поради го-

лемия размер на хонорарите за съставяне на касационна жалба и за защита по толкова тежки дела, апелативният съд в Солун, адвокатската колегия в Атина и Касационният съд не могли да определят безплатен адвокат на жалбоподателя.

По този въпрос правителството не взема становище. Поддържа възражението, направено във фазата по допустимостта, че не са изчерпани всички вътрешноправни средства за защита, тъй като жалбоподателят не е подал молба до адвокатския съвет по чл. 201 § 6 от Кодекса за адвокатурата.

"26. Съдът припомня, че правото на обвиняемия на правна помощ от служебен адвокат съставлява един от елементите на понятието за справедлив наказателен процес (вж. по-специално решението от 25.09.1992 г. по делото Фам Хоанг с/у Франция¹, А.243, § 39)".

27. Съдът отбелязва, че настоящото дело е подобно на делото Туалиб срещу Гърция², по което е констатирал, че има нарушение на чл. 6, т. 3, б. "с". Интересите на правосъдието са изисквали осигуряването на правна помощ с оглед на тежестта на престъплението, строгостта на наказанието и сложността на касационното производство. Жалбоподателят също е бил чужденец, не е познавал гръцката правна система и не е знаел езика. Непредвиждането на безплатна правна помощ в касационното производство е било прието за нарушение на чл. 6, т. 3, б. "с" от Конвенцията.

28. В случая безспорно е установено, че жалбоподателят не е имал средства за ангажиране на защитник в касационното производство. Той е нелегален имигрант, прехранвал се е със случайна неквалифицирана работа, полицията е конфискувала незначителната сума, която е имал в себе си. В производството пред гръцките съдебни органи е бил подпомогнат от наблюдателка на положението в затворите, член на хуманитарна организация, която изглежда сама е платила адвокатските хонорари за първите две инстанции, но не е била в състояние да поеме разходите за касационно обжалване. Съдът напомня също така, че е отпуснал безплатна правна помощ на жалбоподателя за производството в Страсбург.

"29. Изследвайки въпроса дали интересите на правосъдието са изисквали жалбоподателят да ползва правна помощ, Съдът изтъква тежестта на престъплението, в което е бил обвинен, и строгостта на наложеното наказание - той е бил признат за виновен в извършването на умишлено убийство по особено жесток начин и осъден на доживотен затвор. Към това се прибавят и сложността на касационното производство и фактът, че жалбоподателят - чужденец, който не знае гръцки език и не познава правната система в Гърция, не е бил в състояние сам да изготви в десетдневния срок от произнасянето на апелативния съд един толкова специфичен правен акт, какъвто е касационната жалба.

30. Съдът припомня, че по делото Туалиб срещу Гърция е констатирал, че гръцкото законодателство въобще не предвижда предоставяне на безплатна правна помощ на лица, които искат да подадат касационна жалба. За разлика от посоченото дело, тук жалбоподателят нито е попълнил типовия формуляр за обжалване, нито е поискал от прокурора към Касационния съд да посочи

¹ Pham Hoang c. France

² Twalib c. Grece, 9 juin 1998, Recueil des arrêts et décisions, 1988-IV

адвокат, който да го подпомогне в изготвянето на касационната жалба. Все пак, според Съда, това различие не променя нищо по същество.

31. Като се има предвид невъзможността на жалбоподателя да получи безплатна правна помощ, за да може да подаде касационна жалба, Съдът заключава, че е налице нарушение на чл. 6, т. 1 от Конвенцията, във връзка с т. 3, б. "с" от същия член".

32-38. Според Съда, жалбоподателят е претърпял неимуществени вреди, за които, след преценка по справедливост, държавата трябва да му заплати обезщетение от 3 000 000 драхми. Съдът присъжда и разноски в размер на 1 500 000 драхми, от които следва да се приспадне предоставената за производството в Страсбург безплатна правна помощ.³

Резюме и превод от френски език: Ивайло Костов

³ Решението е единодушно както относно намереното нарушение, така и относно обезщетението.

Дело Р.Д. срещу Полша

(*R.D. v Poland*)

жалби №№ 29692/96 и № 34612/97

Решение от 18 декември 2001г. на IV-то отделение на Съда

Европейска конвенция за правата на човека - чл. 6, т. 1: право на справедлив процес при обвинение в престъпление; чл. 6, т. 3, б. "с": право на обвиняемия на адвокатска защита

Начинът, по който чл. 6 трябва да се прилага в производствата пред апелативните или касационни съдилища, зависи от конкретните характеристики на съответното производство, но не може да има съмнение, че една държава, която е създала такива съдилища, е задължена да осигури отговорните пред закона лица ефективно да се ползват пред тях от основните гаранции за справедлив процес, залегнали в тази разпоредба, включително правото на безплатна правна помощ.

В практиката си Съдът е приемал, че естеството на повдигнатото обвинение, необходимостта от излагане на подходящи съображения по сложни правни въпроси или сложността на касационната процедура могат да налагат от гледна точка на "интересите на правосъдието" отпускането на безплатна правна помощ.

Има обаче едно първостепенно, неотменимо изискване на "интересите на правосъдието", което трябва да се съблюдава във всеки отделен случай. Това е изискването за справедливо производство пред съдилищата, което, наред с другите задължения, налага на държавните власти да предоставят на обвиненото в престъпление лице реална възможност да се защитава по време на целия процес. В контекста на касационното производство това означава, че властите трябва да предоставят на подсъдимия възможността да отнесе делото си пред касационния съд по един конкретен и ефективен начин.

Факти по делото

На 16 септември 1994 г. срещу жалбоподателя било повдигнато обвинение за получаване на подкуп и му била наложена мярка за неотклонение задържане под стража. 12 дни по-късно мярката била отменена по негова жалба и той бил освободен с мярка полицейски надзор. Обвинението било внесено в окръжния съд на 10 февруари 1995 г., като обвинителният акт включвал 12 пункта срещу 7 съобвиняеми. Двама от тях били обвинени в трафик на жени. На жалбоподателя бил назначен служебен адвокат. Процесът приключил на 15 април 1996 г. Жалбоподателят бил признат за виновен по повдигнатото обвинение и осъден на

една година лишаване от свобода и глоба, като изпълнението на присъдата било отложено за 2 години. Съдът го освободил от заплащане на съдебни такси и разноси и наредил държавата да покрие хонорара на служебния защитник.

Срещу присъдата постъпили и жалба от г-н Р.Д., и протест от прокурора. На жалбоподателя бил назначен нов служебен адвокат. На 10 октомври 1996 г. Вроцлавският апелативен съд потвърдил присъдата и осъдил жалбоподателя да заплати такси и разноси за апелативното производство. Разноските за служебната защита отново били поети от бюджета.

На 12 октомври 1996 г. жалбоподателят уведомил апелативния съд за намерението си да подаде касационна жалба и поискал да му бъдат предоставени писмените мотиви на съда. Поискал също така да му бъде назначен нов адвокат, който да му помогне да подготви касационната си жалба. На 9 декември с. г. мотивите били връчени на жалбоподателя и от тази дата започнал да тече 30-дневният срок за подаване на касационната жалба. На 23 декември апелативният съд отхвърлил молбата на жалбоподателя за безплатна служебна защита в касационното производство с мотива, че постът, който е заемал преди процеса, и доходът, който е имал, му позволяват да заплати на адвокат по свой избор. Това решение било връчено на жалбоподателя на 31 декември и било окончателно. Той все пак подал жалба срещу него до Върховния съд. Председателят на апелативния съд отказал да я препрати, като недопустима. Върховният съд потвърдил определението.

Съгласно действащия към този момент Наказателнопроцесуален кодекс, обвиняем, който е доказал, че разходите за адвокатска помощ "могат да доведат до съществено намаляване на неговия или на семейството му стандарт на живот", можел да поиска от съда да му назначи служебен защитник. Задължителна защита от адвокат (упълномощен от подсъдимия или служебен) била предвидена, когато окръжният съд разглежда делото като първа инстанция. Назначаването на служебен защитник се отнасяло за цялото производство, но съгласно съдебната практика, установена с въвеждането на ново касационно производство след 1 януари 1996 г., за него следвало отново да бъде официално назначен адвокат. Касационната жалба можела да се основава на съществени нарушения на процесуалните правила или други явни нарушения на закона, засигнали присъдата. Не можела да съдържа оплакване от тежестта на наложеното наказание. Трябвало да бъде подадена и подписана от адвокат, като условие за допустимостта ѝ.

Резюме на решението на Европейския съд

I. Твърдяното нарушение на чл. 6, т. 1 във връзка с чл. 6, т. 3, б. "с" от Конвенцията

34. Жалбоподателят твърди, че отказът на апелативния съд да му предостави служебна защита във връзка с подготовката на касационна жалба, въпреки че представителството от адвокат било задължително, е нарушил правото му да се защитава и е довел до безвъзвратното му лишаване от възможност за касационно обжалване.

А. Аргументите на страните

1. Жалбоподателят

35-39. Жалбоподателят изтъква, че както окръжният, така и апелативният съд са разгледали представените от него в началото на процеса доказателства и са приели, че финансовото му състояние към този момент не му позволява да заплати сам за адвокатска помощ. В течение на процеса материалното му положение не се подобрило, а напротив - станало по-тежко. Отказът да му бъде назначен служебен адвокат за касационното производство не бил постановен с оглед на "интересите на правосъдието" по смисъла на чл. 6, т. 3, б. "с". Апелативният съд не изложил съображения защо счита, че тези интереси оправдават решението му. В допълнение жалбоподателят твърди, че апелативният съд се е произнесъл по молбата му толкова късно, че на практика той не е имал никакъв шанс да упълномощи друг адвокат, който да подготви жалбата и да я подаде в законния срок.

2. Правителството

40-42. Правителството поддържа, че властите са изпълнили задълженията си по Конвенцията, тъй като са предоставили на жалбоподателя служебна адвокатска защита в производствата пред окръжния и пред апелативния съд. Апелативният съд постановил отказа си съгласно закона и без да надхвърля при оценката на доказателствата свободата на преценка, предоставена на вътрешните съдилища. Въпросният отказ не бил лишил жалбоподателя от възможността да подаде касационна жалба, тъй като той можел сам да си упълномощи адвокат. Фактът, че не го е сторил, не можел да се вмени във вина на националните власти.

Б. Преценката на Съда

1. Общи принципи

"43. Съдът подчертава отново, че правото на обвиняемия на безплатна служебна защита, закрепено в чл. 6, т. 3, б. "с", е един от елементите, присъщи на понятието за справедлив процес.

Разпоредбата предвижда две условия за придобиването на това право - липса на "достатъчно¹ средства за заплащане на адвокат" и "интересите на правосъдието" да изискват такава защита да бъде предоставена безплатно (виж наред с много други решението по делото Фам Хоанг срещу Франция², от 25.09.1992 г., А.243, стр. 23, § 39).

44. Начинът, по който чл. 6 трябва да се прилага в производствата пред апелативните или касационни съдилища, зависи от конкретните характеристики на съответното производство, но не може да има съмнение, че една държава, която е създадала такива съдилища, е задължена да осигури отговорните пред за-

¹ Английският текст на Конвенцията гласи "if he has not **sufficient** means to pay for legal assistance", а в официалния превод на български текстът е "ако не разполага със средства за заплащане на адвокат" - б.пр.

² Pham Hoang v. France

кона лица да се ползват пред тях от основните гаранции за справедлив процес, залегнали в тази разпоредба, включително правото на безплатна правна помощ.

Нещо повече, в изпълнение на това задължение държавата трябва да прояви такава грижа, че да осигури на тези лица истинското и ефективно ползване от правата, гарантирани от член 6 (виж например решението по делото Ваше срещу Франция³ от 17.12.1996г., *Reports of Judgments and Decisions* 1996-VI, стр. 2148-49, §§ 24 и 28)."

2. *Приложението на тези принципи по настоящото дело*

а) *"достатъчно средства да заплащане на адвокатска помощ"*

45. Европейският съд не може да замести полските съдилища при установяването на финансовото състояние на жалбоподателя, а "следва да провери дали тези съдилища, при упражняването на правомощията си за преценка относно значението на доказателствата, са действали в съответствие с член 6, т. 1 (вж., *mutatis mutandis*, решението по делото Креуз срещу Полша⁴, жалба №. 28249/95, § 64, ECHR 2001-VI)".

46. В тази връзка Съдът отбелязва, че на 10 октомври 1996 г. апелативният съд е освободил жалбоподателя от заплащане на разносните за защита, като явно е намерил, че те биха били "несъразмерна тежест" за него по смисъла на НПК. Около 2 месеца и половина по-късно, на 23 декември, същият съд е отказал да отпусне безплатна правна помощ на жалбоподателя. Представените от страните доказателства не сочат финансовото му състояние да се е подобрило междувременно. От решението на апелативния съд не личи на какви конкретни обстоятелства се е основал, за да приеме, че жалбоподателят може да си позволи разносните за касационното производство, макар и преди това да е бил освободен от заплащането на адвокатски хонорар.

"При тази фактическа обстановка Съдът намира, че в настоящия случай е имало разумни основания да се приеме, че финансовите средства на жалбоподателя са ограничени. Следователно е имало сериозни индикации, че той не разполага с "достатъчно средства за заплащане на адвокат" по смисъла на чл. 6, т. 3, б. "с"."

б) *"Интересите на правосъдието"*

47-48. В свои предишни решения Съдът е формулирал приложимите в това отношение критерии. Приемал е, че естеството на повдигнатото обвинение, необходимостта от излагане на подходящи съображения по сложни правни въпроси или сложността на касационната процедура могат да налагат от гледна точка на "интересите на правосъдието" отпускането на безплатна правна помощ (виж цитираното решение Фам Хоанг, § 40 *in fine* и решението Туалиб срещу Гърция⁵ от 9.07.1998 г., *Reports* 1998-IV, стр. 1430-31, §§ 52-53).

³ *Vacher v. France*

⁴ *Kreuz v. Poland*

⁵ *Twalib v. Greece*

"49. Има обаче едно първостепенно, неотменимо изискване на "интересите на правосъдието", което трябва да се съблюдава във всеки отделен случай. Това е изискването за справедливо производство пред съдилищата, което, наред с другите задължения, налага на държавните власти да предоставят на обвиненото в престъпление лице реална възможност да се защитава по време на целия процес. В контекста на касационното производство това означава, че властите трябва да предоставят на подсъдимия възможността да отнесе делото си пред касационния съд, по един конкретен и ефективен начин (виж цитираното решение Ваше срещу Франция, *ibid.* § 30)."

50. В тази връзка Съдът отбелязва, че полският закон не е позволявал (и все още не позволява) на осъден, който иска да обжалва присъдата си пред касационния съд, да избира между това да упълномощи адвокат или да подготви касационната си жалба сам, тъй като във втория случай тя е недопустима. Следователно, жалбоподателят има достъп до касационния съд само чрез адвокат - служебен или упълномощен от него. Нещо повече, той следва да подаде жалбата си в срок от 30 дни след като му стане известно решението на апелативния съд.

"51. Тези правни предпоставки не може да не са били известни на Вроцлавския апелативен съд. Следователно той е бил длъжен да разгледа молбата на жалбоподателя за служебна защита по начин, който да му позволи да подготви касационната си жалба надлежно и да отнесе случая си пред Върховния съд.

Апелативният съд обаче не само е отказал да предостави на жалбоподателя по-нататъшна безплатна служебна защита, но и му го е съобщил едва 8 дни преди изтичането на преклузивния срок за подаване на касационна жалба.

По мнение на Съда, краткостта на срока, оставен на жалбоподателя да упълномощи адвокат и да подготви касационната си жалба, не му е дала реална възможност случаят му да бъде отнесен и защитен пред касационния съд по един "конкретен и ефективен начин" възможността да отнесе делото си и да се защитава пред касационния съд.

52. Следователно е налице нарушение на член 6, т. 1 във връзка с чл. 6, т. 3, б "с" от Конвенцията.⁶

54-61. Съдът отхвърля като недоказана претенцията на жалбоподателя за претърпени имуществени вреди, но приема, че той е претърпял неимуществени такива в резултат на невъзможността да се защитава ефективно в касационното производство и му присъжда по справедливост обезщетение в размер на 10 000 злоти. Присъжда и разноски в размер на 5 000 злоти⁷.

Резюме и превод от английски език: София Разбойникова

⁶ Решението е взето с единодушие.

⁷ Решението е взето с единодушие.

Дело Магальяш Перейра срещу Португалия

(Magalhaes Pereira v. Portugal)

жалба №44872/98

Решение от 16 февруари 2002 г. на IV-то отделение на Съда

Европейска конвенция за правата на човека - чл. 5, т. 1, б. "е": законосъобразно лишаване от свобода на душевноболни лица; чл. 5, т. 4: законосъобразност на задържането

Лице, задържано в психиатрично заведение за това, че е извършило деяние, което се квалифицира като престъпление, но за което не носи отговорност поради душевно заболяване, трябва (освен при изключителни обстоятелства) да ползва помощта на юрист в последващите процедури по продължаване, спиране или прекратяване на настаняването в психиатричното заведение. Залогът за това лице - неговата свобода, съчетан със самото естество на заболяването му (намалени умствени способности), налага това заключение.

Факти по делото

На 1 март 1996 г. жалбоподателят - адвокат, португалски гражданин, бил задържан по обвинение в измама. По време на предварителното производство му била направена психиатрична експертиза. В заключението си от 22 юли 1996 г. експертът установил, че жалбоподателят страда от остатъчна шизофрения и трябва да бъде подложен на продължително психиатрично лечение.

На 11 ноември 1996 г. наказателният съд в Порто постановил, че поради установеното душевно разстройство обвиняемият е наказателно неотговорен и опасен и следва да бъде настанен в психиатрично заведение за срок, не по-дълъг от осем години. На 4 декември 1996 г. обвиняемият бил прехвърлен в затворническата психиатрична клиника в Санта Круз до Биспо. Съдът разпоредил съгласно закона, че задължителният периодичен контрол върху настаняването му в клиника трябва да бъде осъществен на 1 март 1998 г.

Делото било изпратено на съда по изпълнение на присъдите в Порто. На 19 февруари 1997 г. съдия от този съд назначил служебен адвокат на жалбоподателя, който до момента не бил избрал такъв. Съдията поискал и оценка на състоянието на жалбоподателя от клиниката. С писмо от 19 март 1997 г. д-р М.С.Ц. го информирал, че жалбоподателят е "клинично уравновесен". Лекарят добавил, че той има адекватно поведение и би могъл да бъде освободен "изпитателно", ако остане под амбулаторно психиатрично наблюдение и взема редовно лекарствата си.

На 2 юли 1997 г. жалбоподателят депозирал лично молба за освобождаване, която се основавала на благоприятното становище на д-р М.С.Ц. На 4 юли съдията отбелязал върху молбата "взета под внимание".

На 7 януари 1998 г. съдията, съобразно с разпоредбите на закона, поканил Института за социална реинтеграция да представи своето становище относно здравословното състояние на жалбоподателя, както и Института за съдебна медицина (ИСМ) в Порто да проведе медицински изследвания.

Институтът за социална реинтеграция представил доклад на 18 май 1998 г., според който съществували благоприятни условия за изпитателно освобождаването на жалбоподателя. Медицинските изследвания били проведени на 28 април 1998 г. Заключение на ИСМ от 18 май било, че той продължава да бъде опасен.

На 2 юни 1998 г. жалбоподателят депозирал лично нова молба за освобождаване, в която, наред с другите основания, посочвал и чл. 5, т. 4 от Европейската конвенция за правата на човека.

На 1 юли с.г. той бил изслушан от съдия. Служебният адвокат не се явил и съдията определил един служител от затворническата клиника в Санта Круз до Биспо за служебен защитник. Жалбоподателят декларирал, че се чувства възстановен и че лекарствата, които все още вземал, са безполезни.

На 9 юли 1998 г. той депозирал нова молба за освобождаване, а на 14 и 24 юли - бележки, в които критикувал медицинския доклад на Института за съдебна медицина.

На 9 ноември 1998 г. Главната дирекция на пенитенциарните служби поискала от съда по изпълнение на присъдите копие от последното решение във връзка с периодичния контрол върху настаняването на жалбоподателя в клиника. На 10 ноември съдията отговорил, че още не е взето никакво решение по случая.

По време на отпуск от клиниката между 1 и 3 април 1999 г. жалбоподателят избягал. На 11 ноември бил открит в жилището си и отново бил задържан.

С решение от 20 януари 2000 г. съдът по изпълнение на присъдите решил да продължи срока на настаняване на жалбоподателя в психиатрично заведение. Той се аргументирал с доклада на Института за съдебна медицина от 18 май 1998 г., както и с това, че бягството на жалбоподателя показвало, че той не е в състояние да оправдае гласуваното му доверие. Съдията счел, че поради душевното му заболяване не е необходимо да разглежда неговите лични молби за освобождаване.

Жалбоподателят подал лично жалба срещу това решение до апелативния съд в Порто. С определение от 4 февруари 2000 г. съдът по изпълнение на присъдите решил да не разглежда молбата му. Взел предвид, че жалбоподателят е настанен в клиника и е представляван от служебен защитник. Позовал се и на разпореждане на председателя на наказателната камера във Върховния съд от 5 януари 2000 г., постановено в рамките на процедура за habeas corpus, според което молби за habeas corpus, предявени лично от жалбоподателя, няма да се разглеждат, поради факта на душевното заболяване.

На неустановена дата г-н Перейра лично обжалвал пред апелативния съд последното определение. С ново определение от 1 март 2000 г. съдията от съда по изпълнение на присъдите отказал да разгледа жалбата, основавайки се на мотивите на предишното си определение.

На 8 ноември 2000 г. чрез адвокат жалбоподателят поискал от апелативния

съд в Порто отвод на съдията от съда по изпълнение на присъдите. На 7 януари 2001 г. молбата му била уважена и бил определен нов съдия.

На 29 януари 2001 г. прокуратурата поискала освобождаване на жалбоподателя, тъй като той вече не представлявал опасност. С решение от 30 януари 2001 г. съдията отхвърлил молбата и решил да преразгледа положението му при следващия периодичен контрол, предвиден за 20 януари 2002 г. Прокуратурата протестирала това решение пред апелативния съд в Порто. С решение от 20 юни 2001 г. апелативният съд отхвърлил протеста.

Съгласно приложимите разпоредби от НПК, най-малко два месеца преди датата, на която задължително трябва да се преразгледа положението на настанения, съдът по изпълнение на присъдите разпореждал извършване на психиатрична експертиза, както и други мерки от значение за вземането на решение. Задължителното преразглеждане на положението на настанения ставало след изслушване на прокурора, адвоката и самия настанен, като отсъствието на последния било допустимо само ако състоянието му прави изслушването не нужно или невъзможно. В изключителни и спешни случаи и ако не е възможно назначаването на адвокат или адвокат-стажант, съдията можел служебно да назначи подходящо лице-неюрист да представлява заинтересувания. В свое решение от 1999 г. Конституционният съд приел, че определянето на служител от секретариата на съда за служебен защитник не засяга правото на защита.

Резюме на решението на Европейския съд

I. Твърдяното нарушение на чл. 5, т. 1 и 4 от Конвенцията

35. Жалбоподателят се оплаква от пороците и продължителността на проверката за законосъобразност на продължаването на настаняването му в психиатричното заведение, както и от факта, че не е разполагал с ефективна правна помощ по време на цялата процедура.

A. Контролът за законност на продължаването на настаняването на жалбоподателя в психиатричното заведение

36-38. Жалбоподателят поддържа, че първият периодичен контрол е трябвало да се състои преди 1 март 1998 г., а той се е провел на 20 януари 2000 г., като съдията е основал решението си на доклад от 1998 г., което също е в нарушение на закона. Съдията не отговорил и на молбата за освобождаване от 2 юли 1997 г.

Според правителството, чл. 5, т. 1 и т. 4 от Конвенцията трябва да се разглеждат в тяхната взаимна връзка. Нямало нарушение на чл. 5, т. 4, тъй като вътрешната процедура за периодичен контрол била спазена, въпреки допуснатото известно закъснение. В крайна сметка положението на жалбоподателя било разглеждано на редовни интервали, както изисква чл. 5, т. 4, а и трябвало да бъде отчетен фактът на бягството му през 1999 г. Не било налице и нарушение на чл. 5, т. 1, тъй като първоначалното решение за настаняване (не повече от осем години) оправдавало общия срок на лишаването на жалбоподателя от свободата му.

39. Съдът счита за уместно да разгледа жалбата първо по чл. 5, т. 4.

1. Относно нарушението на чл.5, т. 4

40-41. Страните не спорят, че задържането на жалбоподателя попада в приложното поле на чл. 5, т. 1 б. "е". Според практиката на Съда, чл. 5, т. 4 дава на настаненото при тези условия лице право да иска от съда да се проверява на разумни интервали "законността" по смисъла на Конвенцията на неговото задържане, тъй като мотивите, които са оправдали първоначалното задържане, може да са престанали да съществуват (Мусиал срещу Полша, (GC), № 24557/94, CEDH 1999-II, § 43)¹. Подобен контрол има за цел защитата на индивида от произвол, като компетентните органи не само трябва да постановяват решението си в кратък срок, но такива решения трябва да се вземат на разумни интервали (решението по делото Херцегфалви срещу Австрия от 24.09.1992 г., A.244, стр. 24, § 75)².

42-43. Португалското законодателство дава на заинтересувания възможност да иска във всеки момент вдигане на мярката и освобождаване. На депозирания на 2 юли молба за освобождаване, съдията от съда по изпълнение на присъдите е отбелязал "взета под внимание", което според Съда не може да представлява разглеждане на тази молба, а още по-малко решение по настаняването.

44-48. Провеждането на първия контрол по законността на продължаващото настаняване на 20 януари 2000 г. е несъвместимо с понятието за кратък срок по смисъла на чл. 5, т. 4, освен ако не е оправдано от изключителни обстоятелства. За правителството такива обстоятелства са налице и то ги извежда от бягството на жалбоподателя. Съдът не е убеден, че седемте месеца, през които жалбоподателят не е бил в клиниката, трябва да бъдат приспаднати от общия срок. Той е бил открит в дома си, чийто адрес е бил известен на полицията още от началото на наказателното производство. Поставя се въпросът дали е оправдано властите да изчакат седем месеца преди да открият жалбоподателя на адреса, който са получили от самия него. При всички случаи периодът е прекалено дълъг, без да са налице изключителни обстоятелства. Само този факт е достатъчен, за да е налице нарушение на чл. 5, т. 4.

49-50. Съдията е основал решението си от 20 януари 2000 г. на медицински доклад от 18 май 1998 г. Според Съда такъв интервал сам по себе си противоречи на принципа, който подразбира чл. 5 от Конвенцията: индивидът да бъде предпазен от произвол, когато действа мярка, ограничаваща неговата свобода (вж. Мусиал срещу Полша, §50). Съдът подчертава, че не е било спазено и националното законодателство относно задължителния периодичен контрол върху настаняването, което и правителството признава, като приема, че е налице "известно забавяне".

51. В заключение, налице е нарушение на чл. 5, т. 4 от Конвенцията.

2. Относно нарушението на чл. 5, т. 1

52-53. Жалбоподателят твърди, че неспазването на националните разпоредби относно контрола върху продължаващото настаняване представлява нарушение

¹ Musial c. Pologne

² Herczegfalwy c. Autriche

ние и на чл. 5, т. 1. Съдът вече изследва неспазването на тези разпоредби от гледна точка на чл. 5, т. 4 и счита, че няма нужда да го прави и от гледна точка на чл. 5, т. 1 (вж. Херцегфалви срещу Австрия, §68).

Б. Правната помощ

54. Жалбоподателят твърди, че стажант-адвокатът, определен от съда по изпълнение на присъдите, въобще не е участвал в производството и е отсъствал по време на заседанието на 1 юли 1998 г. Той счита, че до октомври 2000 г., когато друг адвокат е поел защитата на неговите интереси, не е разполагал с истинска правна помощ, а държавата е имала задължението да му осигури такава поради неговото душевно заболяване.

55. Правителството счита, че правната помощ по случая е била достатъчна. Що се отнася до заседанието на 1 юли 1998 г., подчертава, че на него не са се разглеждали правни или процедурни въпроси, поради което съдията не е поискал присъствието на служебен адвокат.

56. Съдът припомня практиката си, според която чл. 5, т. 4 изисква процедурата, която се следва, да бъде съдебна и да предлага на индивида достатъчно гаранции с оглед на особеностите на лишаването му от свобода. За да се определи дали това е така, трябва да се държи сметка за конкретните обстоятелства. Не е необходимо тези гаранции да съвпадат винаги с гаранциите по чл. 6, т. 1, които се отнасят до граждански и наказателни спорове, но на заинтересувания трябва да се даде достъп до съд и възможност да бъде изслушан лично или, при нужда, чрез представител. Може да бъдат наложителни специални гаранции за защита на лица, които поради душевно заболяване не са изцяло способни да действат лично (решението по делото Мегиери срещу Германия от 12.05.1992 г., А.237-А, стр. 11, § 22)³.

"57. Следователно лице, задържано в психиатрично заведение за това, че е извършило деяние, което се квалифицира като престъпление, но за което не носи отговорност поради душевно заболяване, трябва (освен при изключителни обстоятелства) да ползва помощта на юрист в последващите процедури по продължаване, спиране или прекратяване на настаняването в психиатричното заведение. Залогът за това лице - неговата свобода, съчетан със самото естество на заболяването му (намалени умствени способности), налага това заключение (вж. Мегиери срещу Германия, § 23).

58. Никой не оспорва, че жалбоподателят има душевно заболяване, което му пречи сам да проведе адекватно защитата си, въпреки юридическото му образование. Такова всъщност е било и заключението на председателя на наказателната камара във Върховния съд в неговото разпореджане от 5 януари 2000 г., с което се отказва да се вземат предвид подадените лично от жалбоподателя молби, поради душевното му заболяване.

59. Следователно обстоятелствата по делото са изисквали назначаването на юрист, който да подпомага жалбоподателя в производството за периодичен контрол за законност на настаняването."

³ Megyeri c. Allemagne

60. Съдията от съда по изпълнение на присъдите, съобразно с разпоредбите на закона, е определил в самото начало на процедурата адвокат-стажант, който да защитава служебно интересите на жалбоподателя. Въпреки това този адвокат въобще не е участвал в процедурата. Както Съдът многократно е подчертавал в практиката си по чл. 6, т. 3, б. "с", назначаването на адвокат не гарантира само по себе си ефективността на защитата, която той би могъл да даде на обвиняемия (вж. решението по делото Дауд срещу Португалия от 21.04.1998 г., Recueil 1998-II, § 38)⁴.

"61. Тази липса на ефективна защита е проличала особено ясно на заседанието от 1 юли 1998 г. Правителството поддържа, че съдията е процедурал без служебен адвокат поради липсата на правни въпроси, които да бъдат разглеждани в заседанието. Съдът не може да приеме този аргумент. Той отбелязва поспециално, че целта на споменатото заседание съгласно чл. 504 от НПК е била да се даде възможност съдията да се произнесе по въпроса за оставяне в сила на настаняването на жалбоподателя. От само себе си се разбира, че на такова заседание могат да възникнат правни въпроси. На второ място, не личи съдията да е отказал жалбоподателят да бъде представляван. В действителност той е определил за тази цел служител от пенитенциарното заведение, в което бил настанен. Дори това да е в съответствие с вътрешното законодателство и практиката на Конституционния съд, за Съда то не представлява адекватно представяване на интересите на жалбоподателя.

62. В светлината на изложеното трябва да се заключи, че процедурата за съдебен контрол върху законността на оставянето в сила на настаняването на жалбоподателя не му е осигурила достатъчно гаранции, тъй като той не е разполагал с адекватна правна помощ до месец октомври 2000 г.

63. Следователно и в това отношение е налице нарушение на чл. 5, т. 4 от Конвенцията."

64-70. Според Съда, жалбоподателят е претърпял неимуществени вреди вследствие продължителността и липсата на справедливост на процедурата. Простото установяване на нарушението не може да го обезщети, поради което Съдът определя обезщетение от 6 000 евро. Присъжда и разноски в размер на 5000 евро, от които да се приспадне сумата, платена от Съвета на Европа за осигуряване на правна помощ на жалбоподателя.⁵

Резюме и превод от френски език: Ивайло Костов

⁴ Daud c. Portugal

⁵ Решението е единодушно по всички поставени въпроси и текстове от Конвенцията.

НЕПРАВИТЕЛСТВЕНИ ОРГАНИЗАЦИИ

ЦЕНТЪР ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА ДЕМОКРАЦИЯТА

Центърът за изследване на демокрацията е създаден в края на 1989 г. като **независима интердисциплинарна организация с основна цел да подпомага процеса на демократизация във всички сфери на обществения живот и изграждането на механизмите на функциониране и структурите на демократичното общество.** За постигане на тази цел Центърът осъществява различни изследователски, образователни и помощни програми и инициативи, включително с международно участие; предоставя експертна и консултантска помощ; организира и провежда дискусии, симпозиуми, срещи, кръгли маси; разпространява знания, наш и чуждестранен опит, чрез средствата за масова информация; издава и разпространява българска и чуждестранна научна литература и периодични издания; организира и провежда собствени и по поръчка анкети, тестове, сондажи, експертни оценки в различни сфери на обществения живот.

Дейността на Центъра се извършва в рамките на неговите **четири основни програми: правна, икономическа, социологическа и европейска.**

Правната програма и началото на дейността ѝ

Програмата се структурира през 1991 г. с относително малък постоянен състав от сътрудници, но постоянно разширяващ се кръг от външни експерти - изявени български юристи.¹ Тя започва работата си с дейности по реформата в областта на конституционното и търговското право и в сътрудничество с Американската асоциация на юристите - Правна инициатива за Централна и Източна Европа, Международния институт за правно развитие - Рим, Фондацията за международно правно коопериране - Бон и други международни и чуждестранни организации. Подготвени са **становища по проектите за конституция на страната и по редица законопроекти** и са проведени **серия от семинари.** До 1993 г. правната програма предоставя на изпълнителната власт пет **концепции, разработени на базата на чуждестранния и международния опит,** за борбата с изпирането на мръсни пари, инвестиционните фондове, регу-

¹ Кръгът от постоянни експерти на правната програма включва: съдиите във Върховния касационен съд Борислав Белазелков и Кина Чутуркова, председателя на Арбитражния съд към Българската търговско-промишлена палата Силви Чернев, преподавателите в Юридическия факултет на Софийския университет "Св. Климент Охридски" проф. Екатерина Трендафилова, доц. Ангел Калайджиев, доц. Лазар Груев и доц. Борис Велчев, адвокат Стефан Кючуков, заместник-председателя на Върховния касационен съд Румен Ненков, председателя на Софийския окръжен съд Нели Куцкова, председателя на Софийския районен съд Капка Костова, заместник-директора на Специализираната следствена служба Румен Георгиев и много други.

лирането на международната търговия, обществените поръчки. Проведено е **обучение на държавни служители и представители на обществеността** в областта на човешките права, авторското право, несъстоятелността, етичните кодекси на адвокатите, акредитацията на правните факултети.

През 1994 г. започва няколкогодишната работа по подготовка на **законопроект за организациите с нестопанска цел** с участието на експерти и представители на множество нестопански организации. Законопроектът е представен за дискусия на поредица национални и международни семинари и конференции и е доразвит и подкрепен от повечето организации, работещи за реформирането на правната уредба в тази област. Публикувано е и **изданието Нестопанските организации в България - правни проблеми**.

През същата година правната програма² започва и работа по **проект за закон за особените залози**, приет в края на 1996 г. Изграденият на тази основа Централен регистър функционира успешно вече пет години.

Програмата работи и за **въвеждане на съвременните методи на дистанционно обучение**. В рамките на тази инициатива³ тя изработва **цикъл от модули Общ и финансов мениджмънт на публични и частни организации с нестопанска цел**.

Текущи инициативи в рамките на правната програма

От 1998 г. досега дейността на правната програма се развива в **три основни направления**:

- инициативи в областта на борбата с корупцията и **съдебната реформа**
- установяването на авангардни правни механизми за усъвършенстване на търговското право и осъществяване на публичната власт и бизнеса чрез съвременните информационни технологии в областта на **електронния подпис и електронната търговия**
- въвеждането в България на **нови правни институти при осъществяването и защитата на човешките права**

От началото на 1999 г. стартира **Инициативата за съдебна реформа**⁴ като коалиция на водещи неправителствени организации, представители на държавни институции и експерти за подпомагане и успешно осъществяване на тази реформа в България. В рамките на инициативата е изготвена **Програма за развитие на съдебната реформа**, която е преработена съобразно получените от заинтересованите организации препоръки и през м. май 2000 г. е представена за обсъждане на обществено-политически форум с участието на повече от 100

² В сътрудничество с проекта *Институционална реформа в неформалния сектор*

³ Осъществена от консорциум от няколко организации от България и Гърция, в това число Стопанският факултет на Софийския университет "Св. Климент Охридски" и Правният факултет на Скопския университет,

⁴ www.csd.bg/jri. Организации-учредители на тази инициатива са: Алианс за правно взаимодействие, Европейска мрежа на жените в полицията - България, Камара на следователите в България, Правна инициатива за обучение и развитие (ПИОР), Съюз на съдиите в България, Съюз на юристите в България, фондация Съвременен наказателен процес, Център за изследване на демокрацията (действащ и като секретариат на инициативата), представители на законодателната, изпълнителната и съдебната власт.

представители на държавни институции, съдебната система, международни и чуждестранни организации, експерти. Програмата, издадена на български и на английски език в отделни брошури, е изградена на основата на съгласуваните приоритети и основните направления на реформата в съдебната система: повишаване професионалното равнище на магистратите; реформа на съдебната администрация; по-нататъшно развитие на правната основа на реформата; отваряне на съдебната система към обществото.

Работна група към правната програма разработва **концепция и проект за закон за електронния документ и електронния подпис**. В хода на работата програмата публикува **сборника *Електронна търговия и електронен подпис - правни аспекти***, който включва концепцията и един от последните варианти на законопроекта, както и основните международни актове и чуждестранни закони, използвани при подготовката им. След приемането на закона през 2001 г. експертите на правната програма участват в смесената работна група към Комисията за регулиране на съобщенията за създаване на подзаконовата уредба и в момента **подготвят за издаване коментар на закона и наредбите към него**.

В началото на 1998 г. експертна група към правната програма започва работа по **подготовката на концепция и законопроект за установяване на институция от типа на омбудсмана в страната**. Заложените в тях принципи следват скандинавския модел, предвиждайки установяването на парламентарен омбудсман като личностна институция с основани на морала и авторитета правомощия да наблюдава дейността на публичната администрация и да служи като допълнителен механизъм за защита на правата на лицата. Концепцията и законопроектът са представени на множество международни и национални форуми и публични обсъждания с най-широко участие, включително провеждани в Народното събрание. Използвано е експертното мнение на изявени омбудсмани от Европа и Канада, в това число и на Европейския омбудсман Якоб Зьодерман. Паралелно започва и **пилотното установяване на институции от типа на омбудсмана на общинско ниво по инициатива на граждански организации**, в това число Центъра за изследване на демокрацията. В резултат на натрупания успешен опит експертите на правната програма включват в законопроекта специална глава, уреждаща възможността за установяване на института на гражданските посредници в отделни общини. В рамките на тази дейност през 2000 г. правната програма публикува **сборника *Институцията омбудсман - концепция и законопроект за България. Чуждо законодателство***. В изданието е включена и цялостната нормативна уредба на Европейския омбудсман. През 2002 г. програмата публикува и **изданието *Граждански защитник и местни граждански посредници: концепция и законопроект***, в което са представени последните им варианти. Дейността продължава в рамките на **тригодишен проект *Прилагане на европейските стандарти при закрилата на правата на човека - установяване на институцията омбудсман в България*** и ще включва провеждане на информационна и образователна кампания, консултиране и експертна помощ при установяването и функционирането на тази институция.

Продължава експертната работа за изготвяне на **предложения за усъвършенстване на Закона за юридическите лица с нестопанска цел**⁵. В центъра на вниманието на правната програма остава и подготвянето на **предложения за реформиране на данъчната среда за тези организации**.

В начален етап е разработването на **концепция за реформа на регистрацията на лицата и имотите в България**. Към правната програма е създадена работна група от водещи юристи и експерти в областта на информационните технологии, която да проучи чуждестранния опит в тази област (Норвегия, Холандия) и да подготви концепция за **създаването на Централен електронен регистър на лицата и имотите**.

За контакти: София 1113, ул. Лазар Станев №1, тел.: 971 3000, факс: 971 2233, e-mail: maria.yordanova@online.bg, rossielazar@online.bg, dimitarmarkov@online.bg, ktanev@online.bg, интернет страница: www.csd.bg

* * *

ФОНДАЦИЯ "СВОБОДНА И ДЕМОКРАТИЧНА БЪЛГАРИЯ"

Фондация *Свободна и демократична България* е основана през 1991 г. от Димитър и Ивон Паница. **Основната ѝ цел е да подпомага развитието на демократичните процеси в България чрез укрепване на плуралистичната политическа система, пазарното стопанство, обществената толерантност и свободния печат.**

За постигане на своите цели ФСДБ разработва и прилага, в сътрудничество с български и чуждестранни партньори, широк спектър от дългосрочни проекти и програми.

ФСДБ е първата българска неправителствена организация, която се обърна към съдбата на децата от улицата и бездомните и безработни младежи. Основните цели на **програма Деца на улицата**, чието начало бе поставено през 1993 г., както и на **Социалния комплекс Св. София** след 1999 г., са осигуряване на достойни условия за физическото, умствено, морално и социално развитие на децата в риск и безнадзорните деца и младежи, закрила на правата им в съответствие с Конвенцията за правата на детето на ООН и утвърждаване в българското общество на ценностите, които са в основата ѝ. Досега в Детския център *Вяра, Надежда и Любов* и в Дневния младежки център *16+* повече от 900 български деца и младежи са потърсили и получили подслон, храна и облекло, медицинска помощ и съвет или юридическа подкрепа.

С цел да се укрепва свободата на словото и информацията, да се насърчи повишаване равнището на българската журналистика и да се допринесе за утвърждаване на общочовешките ценности в българския периодичен печат през 1994 година ФСДБ учреди **журналистическите награди Паница**. Наградите

⁵ Приет през 2000 г., в сила от 1 януари 2001 г.

се присъждат всяка година в три категории - *Репортаж*, *Журналистическо разследване* и *Публицистичен коментар или анализ* и се утвърдиха като най-престижния журналистически конкурс в България.

В стремеж да се укрепи обменът на информация и да се насърчат разбирателството и сътрудничеството между лидерите на общественото мнение на Балканите, от началото на 2000 г. ФСДБ осъществява своята **програма *Опознай съседа си*** за поредица от срещи и добронамерени дискусии между главните редактори на най-влиятелните печатни медии на Балканите.

През 1998 г. по случай петдесетата годишнина от приемането от Общото събрание на ООН на Всеобщата декларация за правата на човека, ФСДБ отпечата в тираж от два милиона екземпляра и разпространи в партньорство с фондация *Български адвокати за правата на човека*, с Българския хелзинкски комитет и Банка ДСК малка **дигляна, наречена *Моите права***. По този начин основните текстове относно **правата на българските граждани съгласно Конституцията и ратифицирани от българския парламент международни документи** достигнаха навсякъде в страната и предизвикаха изключително широк отзвук във всички обществени среди.

Заедно с Центъра за либерални стратегии осъществяваме в последните две години **програмата *Студентски дискусийни клубове***. Целта ни е да стимулираме активна обществена дискусия по важни за развитието на страната ни проблеми, да утвърждаваме културата на обществения плурализъм, на свободния обмен на информация и идеи.

В партньорство с фондация *Инициатива за здраве* и Столичния център по наркомании ФСДБ работи от есента на 2001 година по своя **програма за първична превенция на наркомании**. Програмата се осъществява чрез образователни срещи в средните училища между утвърдени експерти и родители и учители и чрез разпространение на информационна брошура. Целта ни е да бъде повишено нивото на знания по проблемите на наркотиците, като най-надежден метод за първична превенция.

Заедно с холандските ни партньори от *Проект парламентарни практики Изток - Запад* от средата на 2001 г. осъществяваме **проект *Законодатели и граждани***, насочен към подобряване на взаимодействието между парламента и гражданското общество, към възприемане на съвременни механизми за гражданско влияние върху законодателния процес и осигуряване на по-широка обществена подкрепа за новоприети закони.

От началото на 2002 г. ФСДБ, заедно с Нов български университет и Политическа академия за Централна и Югоизточна Европа, осъществява своята **нова програма *Училище за политика***. Чрез обучение в поредица от семинари по теми като *Демократичните модели за упражняване на власт*, *Водене на преговори и решаване на конфликти*, *Етика в политиката* ние се стремим да допринесем за утвърждаване на съвременна политическа култура у младите и перспективни български политици, основана на диалога, взаимното разбирателство, върховенството на закона и защитата на правата на човека и основните свободи.

За контакти: София 1000, ул. "Юрий Венелин" № 24, вх. 2,
тел./факс 988 8273; тел. 989 1784, e-mail: fdbfound@bol.bg

* * *

ПРОГРАМА ДОСТЪП ДО ИНФОРМАЦИЯ

Фондация *Програма Достъп до информация* е неправителствена организация, създадена през 1996 г. с **цел да подпомага правото на гражданите да търсят, получават и разпространяват информация, прогласено в чл. 41 от Конституцията**⁶.

Още в началото на първия проект на фондацията през април 1997 г. бе **създадена мрежа от 18 (днес вече 26) местни координатори** в областните градове. По професия те са журналисти и работят в местни медии или са кореспонденти на централните медии и събират ежемесечно случаи на нарушаване на правото да се търси, получава и разпространява информация. Случаите се изпращат в *Програма Достъп до информация*, където се анализират и консултират от юристите на фондацията, след което консултациите се изпращат в писмен вид на всички координатори, а те от своя страна ги разпространяват на заинтересовани журналисти, служители в държавните и общинските администрации, неправителствени организации. Работата на *Програма Достъп до информация* се основава до голяма степен на мрежата от координатори, и включва **дейности по наблюдение, застъпничество, правна помощ и обучения за журналисти, НПО и администрация**.

По време на общественения дебат по приемането на закон за достъп до обществена информация от месец декември 1998 г. до месец юни 2000 г. организацията отпрати сериозни критики към текста на проектозакона, голяма част от които не бяха взети предвид.

От влизането в сила на Закона за достъп до обществена информация⁷ воденето на дела в обществен интерес срещу незаконосъобразни откази на достъп до информация се превърна в същностна част от предоставяната от *Програма Достъп до информация правна помощ*.⁸

* * *

СДРУЖЕНИЕ БЪЛГАРО-ЕВРОПЕЙСКО ПАРТНЬОРСТВО

Сдружение *Българо-европейско партньорство* е създадено през м. декември 2001 г. от няколко физически и юридически лица. Сдружението е **независима неправителствена организация, която има за цел утвърждаването на социалните и трудови стандарти чрез провеждане на изследвания,**

⁶ Подробна информация за цялостната дейност на *Програма Достъп до информация* може да се получи на: www.air-bg.org

⁷ Приет на 22 юни 2000 г. и обнародван в ДВ бр. 55 от 7 юли 2000 г.

⁸ Вж. за кампанията по завеждането на дела в обществен интерес в случаи на отказ на достъп до обществена информация рубриката *Проекти*.

разпространение на информация, обучение и кампании. Членовете се стремят да популяризират възприемането и утвърждаването на **универсалните и европейските стандарти за права на човека и всеобщо признати ценности.** Особено внимание отделяме на социалните, икономическите и трудови права както във формалната, така и в неформалната икономика в епохата на глобализация. Проектите, по които работим, са свързани с подизпълнителските вериги, условията на труд и международните социални и трудови стандарти в шивашката промишленост, неформалната заетост включително и надомния труд.

Сдружението е първата неправителствена организация от Източна Европа, която стана част от европейската мрежа с наименование *Кампания Чисти грехи*, обединила за последните 10 години над 200 партньорски групи и организации от цял свят. Дейността в рамките на тази кампания започна да се развива в България на доброволни начала от есента на 2000 г. Промените в Източна Европа през последните години доведоха до все по-голямо обвързване на националните икономики на отделните държави в глобалните процеси. В резултат на либерализацията на законодателството, оттеглянето на държавата от много сфери и предоставянето на регулиращи функции на свободния пазар, бяха ликвидирани много производства и се появи висока безработица. Шивашката промишленост в България е от малкото отрасли, в които се наблюдава траен ръст на производството и който поема голяма част от безработните - предимно жени. Условията на труд обаче са влошени, трудовите и социални права често се нарушават.

Чрез повишаване информираността за световните тенденции, сдружението се стреми да стимулира обществен дебат за корпоративната социална отговорност на възложителите и работодателите, да насърчи работещите за организиране в защита на трудовите им права и човешко достойнство, да предизвика обществена нетърпимост към появяващите се форми на експлоатация.

Сдружението е установило добро сътрудничество с държавни институции и синдикати и се стреми да формира национална коалиция, включително и с други неправителствени организации и експерти в областта на трудовото право, с цел предприемане на законодателни инициативи, консултации по трудови спорове, повишаване на потребителското съзнание и зараждане на обществен контрол относно условията на труд, при които се произвеждат стоките.

За контакти: София 1000, п.к. 1489, ул. "Хан Крум" № 34,
тел. 981 43 75, E-mail: ccc@mbox.cit.bg

СЪБИТИЯ И ПРОЕКТИ

СЪБИТИЯ

Български адвокати за правата на човека, съвместно с **Български хелзинкски комитет** организираха **заклучителна конференция по проекта Наблюдение на местата за лишаване от свобода**, която се проведе на 5 юли 2002 г., в Парк-хотел *Москва*, София. Конференцията е **част от съвместен проект на двете организации**, продължил три години, който обхваща наблюдение на местата за лишаване от свобода; лекции относно правата на лишените от свобода на затворниците и персонала; наблюдение на законодателството в тази област и изготвяне на проект за законодателно изменение на ЗИН и правилника за неговото прилагане. В конференцията взеха участие представители на Министерството на правосъдието, Главна дирекция "Изпълнение на наказанията", Комисията по помилванията към Президента, директорите на всички затвори и затворнически общежития в България.

Беше представен проект за **доклад за условията в българските затвори на Български хелзинкски комитет**. В доклада са изнесени данни за материалните условия, качеството на медицинско обслужване, правата на кореспонденция, свиждане и работа в местата за лишаване от свобода. Дискусията породила проблемът със своевременното диагностициране и адекватното лечение на туберкулозата в затворите. Беше представено **предложение за изменение на Закона за изпълнение на наказанията** с оглед подробното регулиране на правата на лишените от свобода и съответстващите им задължения на държавата и по-конкретно на затворническата администрация. Предложението е изготвено от проф. Здравко Трайков, бивш директор на ГД "ГУМЛС" и заместник декан на Юридическия факултет към Свободния университет в гр. Варна, въз основа на подбраните и водени от **Български адвокати за правата на човека** стратегически дела в рамките на проекта. В края на семинара беше представен **доклада на Комитета срещу изтезанията за състоянието на системата на местата за лишаване от свобода** от проведеното през 1999 г. посещение на представители на Комитета в България.

До няколко седмици всички материали във връзка с конференцията и проекта ще могат да бъдат намерени на интернет страницата на **Български адвокати за правата на човека** <http://www.blhr.org>.

* * *

Български адвокати за правата на човека организираха **заклучителен семинар - конференция на тема Полицията - структура, насочена към обществеността**, която се проведе на 21 и 22 юни 2002 г., в хотел

Принсес, София. Конференцията имаше за цел да представи на обществеността **обобщените резултати от дейността на четири неправителствени организации - *Български адвокати за правата на човека, Български хелзинкски комитет, Междуетническа инициатива за човешки права и Проект права на човека, по проекта Полицията - структура насочена към обществеността***, финансиран от Министерството на външните работи на Холандия и *Korpeijg*. В конференцията взеха участие представители на *Амнести Интернешънъл*, Съвета на Европа, Министерството на вътрешните работи, административното отделение на Софийски градски съд, Върховния касационен съд, Българската асоциация по криминология, Асоциацията на прокурорите в България. Въпреки отправената покана, представители на военно-окръжните прокуратури и Върховна касационна прокуратура не присъстваха.

На конференцията бяха представени резултатите от социологически изследвания за отношенията между полицията и обществеността, резултатите от изготвените в рамките на проекта *Преглед на съществуващото състояние на отговорността на полицията пред обществото и Сравнителен анализ на полицейските дисциплинарни производства*. Г-жа Ан-Мари Орлер, координатор на програмата *Полиция и права на човека - откъд 2000 г.* на Дирекцията по правата на човека на Съвета на Европа представи програмата и възможностите за бъдеща обща дейност. Остра дискусия породиха докладът на г-н Иван Фишер от *Амнести Интернешънъл* на тема *Свърхупотребата на огнестрелно оръжие от полицейски служители - стар проблем за правата на човека в България*. На втория ден от конференцията беше представен издаденият в рамките на проекта наръчник за обучение на сержанти от полицейските служби - *Правата на човека и полицейската практика*. Обсъдена бе и изготвената ***Програма - модел за практическа реализация на резултатите от проекта***, която включва предложения за законодателни промени, за необходимите мерки от организационно, информационно и образователно естество, за мерки с изследователска насоченост и за мерки от материално-техническо и финансово естество. Програмата ще бъде допълнена с предложенията, направени в хода на дискусията по време на конференцията, както и с евентуално постъпилите на адреса на *Български адвокати за правата на човека* в рамките на един месец след провеждането ѝ, след което ще бъде представена на вниманието на заинтересованите институции.

До няколко седмици всички материали във връзка с конференцията и проекта ще могат да бъдат намерени на интернет страницата на *Български адвокати за правата на човека* <http://www.blhr.org>.

* * *

На 16 и 17 април в хотел *Родина* в София се проведе **Български национален форум по проблемите на достъпа до правосъдие**. Той бе организиран в рамките на проекта *Достъп до правосъдие* в Централна и източна Европа на *Български хелзинкски комитет, ИНТЕРАЙТС* (Лондон), *Инициатива за публичноправно развитие* (Ню Йорк и Будапеща) и *Хелзинкска фондация за правата на човека* (Варшава), осъществен с финансовата помощ на Европейската

комисия и Института за конституционна и правна политика, Будапеща.

На форума бяха представени проведените от **Български хелзински комитет** две уникални за страната изследвания - на приключили наказателни дела и сред лишени от свобода обвиняеми и подсъдимци. Целта беше да се изследва **достъпът до адвокатска защита - както служебна, така и договорна, и качеството ѝ**. Изследванията съчетаваха правния (подбор на типовете данни, които да се събират) и социологически (осигуряване национална представителност на данните) подход и познания на всички етапи от провеждането им. Основаваха се на методика, разработена от комитета с участието на изтъкнати експерти - социолози и юристи (Цветозар Томов, Донка Кескинова, Ива Илиева, адв. Даниела Доковска, съдии, които участваха като доброволни консултанти - Румен Ненков, Бойка Попова и Елена Величкова от ВКС, Ружена Керанова от Софийски окръжен съд).

Основните констатации от направените изследвания, показващи слабо използване на предоставените по закон средства за инстанционна защита по наказателни дела, са че в 78% от случаите делата от общ характер приключват на първа инстанция, 15,7% - на втора и 6,3% - на трета. Изключително ограничен е достъпът до адвокатска защита на всички фази и етапи от наказателния процес. Въвеждането на разпоредбата на т. 7 от член 70 НПК, даваща възможност за назначаване на служебен защитник, ако обвиняемите и подсъдимите не разполагат със средства да заплатят за нея, не е подобрило положението на лицата. Относно качеството на предоставената защита категорично беше установено, че упълномощените защитници постигат по-благоприятен изход по делата за своите клиенти от служебните, използват в по-голяма степен възможностите за редовно обжалване, проявяват по-голяма активност и поддържат потесен контакт с обвиняемите и подсъдимите, поради което удовлетвореността на последните от тяхната работа е по-голяма.

Специално заслужава да се отбележи, че българското Министерство на правосъдието прие да участва в подготвянето на националния форум, на който бяха представени и обсъдени резултатите от изследването. Изложената на форума официална позиция на министерството признава съществуването на проблеми във връзка с осигуряването на адвокатска защита и уточнява причините за това и приоритетните области на действие за подобряване на съществуващото положение. По-специално Министерство на правосъдието обръща внимание, че "осигуряването на равни възможности за достъп до правосъдие ще се реализира съгласно Стратегията за реформа на съдебната система", чрез изготвяне на законодателни промени за усъвършенстване на безплатната правна помощ по наказателни и граждански дела в краткосрочен план, а в дългосрочен - чрез създаване на система от Национални бюра за правна помощ.

Партньорите по проект *Достъп до правосъдие* осигуриха експертно участие на високо равнище. Специалисти по наказателни и граждански дела от Европейската комисия представиха стандартите за защита правата на обвиняемите и заподозрените по наказателни дела (Каролин Морган, Съдебно сътрудничество по наказателноправни въпроси) и развитието на законодателството в областта на гражданското право (Рупърт Волф, бивш председател на Съвета на адвокатските колегии на ЕС). Председателят на Бюрото за правна помощ към Парижкия

апелативен съд г-н Мишел Дьобари говори за системата за правна помощ по граждански и наказателни дела във Франция, г-жа Ейя Кусиярви от Хелзинкското бюро за правна помощ представи финландската система.

Като първа стъпка за подобряване на достъпа до защита Министерство на правосъдието съобщи за съвместен пилотен проект с фондация *Отворено общество* в един от съдебните окръзи, за срок от 12 месеца. Необходимо е юристите и обществеността в България да следят засегнатата проблематика, за да се постигне действителна промяна в разглежданата област. Националният форум по проблемите на достъпа до правосъдие и пилотният проект не трябва да останат изолирани инициативи, а да се превърнат в част от цялостната реформа на системата за защита по дела в България.

Докладът от специалното изследване е достъпен на български и английски език на интернет страницата на БХК (www.bghelsinki.org раздел специални доклади).

* * *

Завърши работата на работната група към Министерски съвет по създаването на антидискриминационно законодателство, в която взеха участие и представители на неправителствени организации. В рамките на два месеца беше **подготвен проект за закон за предотвратяване на дискриминацията**, който, след проведения през месец май двудневен семинар-кръгла маса, беше предоставен на вносителите - Министерство на труда и социалните грижи и министър Неджет Моллов.

* * *

Представител на **Български адвокати за правата на човека** взе участие в **работна среща, проведена в Прага от 25 до 28 април по приложението на европейското антидискриминационно законодателство**. Целта на срещата беше обсъждане на стратегията за гарантиране на ефективното прилагане на директивата на ЕС за расово равенство и на Протокол 12 към Европейската конвенция за правата на човека. Семинарът бе проведен в **рамките на проекта на Групата по миграционна политика и Европейският център за правата на ромите - Приложение на европейското антидискриминационно законодателство**.

* * *

По покана на Министерство на правосъдието представители на **Български адвокати за правата на човека** взеха участие в **двудневна конференция на тема Състояние и проблеми на сдруженията на юристите в България и ролята на правната професия в процеса на присъединяване към Европейския съюз** и в кръгла маса на тема **Функции на сдруже-**

нията на адвокатите и разработка на адвокатската практика. Срещите са проведени в рамките на проекта *Укрепване функционирането на съдебната система и институционния капацитет на Министерството на правосъдието за усвояване и прилагане на достиженията на правото на Европейския съюз в областта на правосъдието и вътрешните работи*, изпълняван по прог-рама ФАР в партньорство с Република Гърция и Федерална република Германия.

* * *

През месец май представител на *Български адвокати за правата на човека* бе поканен и взе участие в **тридневна среща на страните от Балканския полуостров, организирана от Движение за мир, човешки права и национална независимост, Гърция.** Целта на срещата беше да се **основе Балканска федерация на юристите.** Представители на водещи организации на юристи от Сърбия, Македония, Кипър, Румъния, България, Турция и Гърция взеха участие в обсъждане на устава на бъдещата асоциация.

ПРОЕКТИ

ПРОГРАМА ЗА ОКАЗВАНЕ БЕЗПЛАТНА ПРАВНА ПОМОЩ НА ЖЕНИ - ЖЕРТВИ НА ДОМАШНО НАСИЛИЕ

Насилието спрямо жените и по-специално домашното насилие е основна тема, по която **фондация Български джендър изследвания** работи и лобира за законодателни промени.

Фондацията провежда образователна и застъпническа дейност в областта на домашното насилие съвместно с партньори от страната и чужбина. Тя поставя специален акцент върху домашното насилие като нарушение на правата на човека, върху правната защита на жените и върху обучението на отделни професионални групи - например юристи, социални и здравни работници и не на последно място полиция. Като организация, в която работят главно юристи, фондацията извършва и дейност по лобиране за законодателни промени.

Правният аспект на борбата с домашното насилие е сред основните в стратегията за преодоляване на явление. От самото начало на своята дейност фондация Български джендър изследвания търси най-добрия български модел за правни стратегии за защита, изследвайки както българското законодателство, така и опита на други страни, направили определени промени в действащото си законодателство и/или приели специални закони за борба с домашното насилие. Изхождайки както от изследователския, така и от практическия си опит в тази насока, фондацията счита, че държавата не е ангажирана достатъчно с проблема - не само в областта на законодателството, но и при осигуряването на различни услуги в помощ на пострадалите. Предоставянето на подслони, на социални и правни услуги с държавно участие са едни от най-често срещаните препоръки и изисквания към правителствата в рамките на международните документи, създадени от международните правозащитни институции. Такава възможност сега действащото законодателство и правосъдна система не предоставят.

Ето защо през май 2000 г. **фондация Български джендър изследвания стартира двугодишна програма** финансирана от холандската организация НОВИБ - **Нови стратегии за борба с насилието спрямо жените и дискриминацията на основание на пола в България. Пилотна схема за безплатна правна помощ и за правни клиници.**

Програмата се изпълнява в сътрудничество с фондация Асоциация Анимус и Център Надя - гр. София, фондация Анимус и Интернационален женски клуб - гр. Пловдив, асоциация Деметра - гр. Бургас, асоциация SOS - семейства в немилост - гр. Варна, фондация Равноправие - гр. Силистра. В началото на втората година се присъединиха асоциация Анимус - гр. Перник и асоциация Анимус - гр. Добрич. В рамките на програмата се създаде **мрежа от адвокати** за София и останалите градове на страната. Тя включва специалисти в областта на гражданското и наказателното право, добре подготвени в сферата на човешките права и по-специално в материята на домашното насилие - профе-

сионалисти, готови да работят в екип. За някои от казусите се ползва опита и на други юристи - специалисти в областта на правата на детето, както и университетски преподаватели. Фондация БДИ непрекъснато поддържа връзка с всеки от адвокатите и веднъж месечно провежда срещи с тях, на които присъстват и представители на Центровете за психологическа помощ и подкрепа. На тези срещи се обсъждат възникналите в хода на работата проблеми, добрите практики и някои от по-сложните казуси. По програмата работят **20 адвокати** - осем в София, пет в Пловдив, един в Бургас, двама във Варна, един в Силистра, един в Добрич и двама в Перник. В хода на съвместната работа БДИ създаде определени **принципи на работа**, на чиято основа оформи отношенията си с юристите от мрежата:

- независимост на връзката между адвокат и клиент
- осигуряване на адвоката пълната информация по случая, както и контакт със съответния Център за психологическа помощ и подкрепа
- провеждане на образователни семинари в областта на международно-правните стандарти за закрила срещу домашното насилие, както и психологически тренинги от психолози, работещи в тази насока
- изграждане на стабилна връзка на доверие и отчетност
- заплащане на юридическата услуга съобразно сложността на казуса и изискването за рго вопо елемент
- споделяне и обмяна на опит между адвокатите в рамките на мрежата
- въвличане на адвокатите в други релевантни дейности на фондацията в областта на домашното насилие, като работа със студенти от правните клиники, създадени от БДИ към ЮФ на Бургаския свободен университет и ЮФ към ПУ "Паисий Хилендарски", и не на последно място участие в изследователската дейност на фондацията
- набиране на юристи в мрежата чрез използване на джандър подхода, с цел привличане на мъже-адвокати за работа с жени - жертви на насилие

Като цяло Програмата за безплатна правна помощ, която се основава на разпознаването на **домашното насилие като престъпление, нарушаващо правата на човека**, не само предоставя реална правна помощ, но и съдейства за повишаване чувствителността към проблема както на адвокати, така и на прокурори, съдии и полицаи. Всичко това е от изключителна важност за формиране нагласите на институциите в насока приемане на специално законодателство в областта на домашното насилие, предвиждащо безплатна правна помощ за жените - жертви.

Програмата обслужва жени, пострадали от домашно насилие, които са насочени от Центровете за психологическа помощ и подкрепа в София и другите съответни градове на страната. Техният облик е твърде разнообразен, затова в хода на работата се изработиха определени **критерии, на които жените трябва да отговарят**:

- спешност на защитата срещу насилие, създадена от непосредствената опасност;
- спешност на мерките за по-нататъшна сигурност на клиентите и децата им;

СЪБИТИЯ И ПРОЕКТИ

- пълна или ограничена липса на финансова възможност за заплащане на юридическата помощ;
- здравословно състояние, в случаите когато здравословните проблеми се явяват пряка и непосредствена последица от упражняваното насилие;
- когато случаят представлява интерес от гледна точка на юридическата практика;

Във всички случаи конкретното решение за обслужване на всеки клиент се взема от БДИ след индивидуална среща с него. В рамките на тази среща клиентката се регистрира и получава своята първа юридическа консултация, като ѝ се разясняват всички възможности за закрила, които предоставя сега действащото ни законодателство. В зависимост от своето желание за предприемане на конкретни действия, тя продължава работата си с адвоката от мрежата. В хода на съвместната работа БДИ се стреми да прилага в отношенията си с клиентите следните принципи:

- изграждане на връзка на взаимно доверие;
- независимост и свобода на избора на клиента при вземане на решения, свързани с живота му и желаните правни действия;
- независимост на връзката клиент - адвокат;
- въвличане на клиентите в мерките, предприети за тяхната правна защита;
- участие на клиентите във финансовата страна на правната помощ, само при условие, че това е възможно (когато пострадалата не е безработна или във финансова зависимост от насилника, когато не е в майчинство или многодетна майка, когато не е в тежко здравословно състояние)

За периода май 2000 г. - януари 2002 г. по програмата са регистрирани 167 жени, пострадали от домашно насилие. Това са безработни, социално слаби, жени с увреждания, жени в майчинство, многодетни майки, бежанци. Обикновено това са категориите лица, които са дискриминирани в най-голяма степен - от насилника, от законодателството и от икономическата ситуация в страната.

Град	Адвокати	Проведени консултации	Подадени искиви молби за развод	Висящи дела	Постановени привременни мерки по чл. 261 от ГПК	Приключили дела	Предупреждение по чл. 63 от ЗМВР	Прокурорско постановление за достъп и съдейств. до дома	Дела от частен характер за нанесена лека телесна повреда
София	8	68	18	9		5	4	4	2
Пловдив	5	17	13	16	2	1	7		
Варна	2	44	3			3			
Бургас	1	18	13	4		9	3		
Силистра	1	17	5	3		2			
Перник	2	2	2	2					
Добрич	1								
Общо	20	167	54	18	2	20	14	4	2

От таблицата се виждат и **основните правни мерки за закрила на жените - жертви на домашно насилие**, които сега действащото законодателство предоставя. Сравнително големият брой на заведени бракоразводни дела показва, че повечето жени са се обърнали за правна подкрепа с вече взето решение за развод. За тях предупрежденията по чл. 63 от ЗМВР не са достатъчно ефективни - в повечето случаи те не сплашват извършителя, а напротив, предизвикват убеждение за пълна безнаказаност. Ето защо, подпомогнати с безплатна юридическа помощ, клиентките се решават да прекратят абсурдното съжителство, след като в продължение на години са търпели физическо и психическо унижение в дома си. Наблюденията ни по делата на нашите клиентки показват, че когато са поискани привременни мерки по чл. 261 от ГПК, бракоразводният съд се въздържа от произнасяне или отлага произнасянето си. На ефективността на тези мерки допълнително се отразява фактът, че след изменението на ГПК от 1999 г. те могат и да се обжалват. Действително, налице е противоречиво тълкуване по въпроса на кой етап от бракоразводното дело съдът следва да се произнесе по тези мерки, но в момента те са едно от малкото преимущества, които действащото ни законодателство предлага на жените - жертви на домашно насилие.

Сравнително голям е броят на жените, получили първоначална правна консултация и отказали се от конкретни юридически мерки за закрила. Причините за това са твърде различни:

- Предупреждението по чл. 63 от ЗМВР е неефикасно, защото съпружките многократно са били предупреждавани, на тормозът продължава.
- Продължителността на един бракоразводен процес за клиентите е твърде голяма и това е мъчителен период от време. Повечето от тях са безработни или се намират в състояние на икономическа зависимост от партньора си, или няма на кого да разчитат и къде да отидат.

Единственият за момента функциониращ в страната подслон към Център *Надя* дава възможност на пострадалите да останат в рамките на 40 дни. Създаденият към фондация *Асоциация Анимус* кризисен център допуска пострадали от домашно насилие жени и техните деца за период от 8 дни. Наблюденията ни върху клиентките показват, че след един такъв престой повечето от тях отново се връщат вкъщи.

Всички правни мерки за закрила на жените - жертви на домашно насилие, които сега действащото законодателство предоставя, са недостатъчни и неадекватни. През м. декември 1999 г. БДИ направи обосновка и предложения за законодателни промени в тази област и година по-късно - в края на 2000 г., представители на фондацията, съвместно с други експерти-юристи и Асоциацията на американските юристи, започнаха работа по изготвянето на **проектозакон за защита срещу домашното насилие**. Едно от предложенията за законодателни промени е държавата да създава условия за развитието на програми, осигуряващи помощ на пострадалите от домашно насилие лица, в това число и развитието на програми за юридическо подпомагане.

През 2000 г. експерти на фондацията подготвиха **сравнителноправен анализ на международните инструменти и българското законодателство в областта на защита правата на жените, жертви на трафик**, по поръч-

ка на Международна организация за миграция - гр. София. Във връзка с работата по този проект и натрупания практически опит в защитата правата на жени, пострадали от насилие, експерти на фондацията са канени за участие на множество международни конференции и семинари, на които се обсъждат и приемат препоръки и стратегии за борба с явлението "трафик на хора". Изхождайки от позитивния си опит с жени - жертви на домашно насилие и следвайки тенденциите в областта на защита правата на човека, и по-специално на достъпа до правосъдие, фондация БДИ има амбицията да реализира **пилотен проект за предоставяне на безплатна правна помощ на жени, жертви на трафик на хора**. Необходимостта от правно консултиране на такива жени, с оглед по-добрата защита на правата им, е призната в множество международноправни актове, по които България е страна. За съжаление, към настоящия момент тя остава извън вниманието на българския законодател.

Фондация *Български джендър изследвания*

* * *

ИМАТ ЛИ БЕЖАНЦИТЕ ПРАВО НА ПРАВНА ПОМОЩ В ПРОИЗВОДСТВОТО ЗА ПРЕДОСТАВЯНЕ СТАТУТ НА БЕЖАНЕЦ?

Конституцията на Република България регламентира кръга от основни човешки права, които са възведени като абсолютни и неотменими. Нейният чл. 56 разпорежда, че всеки гражданин има право на защита, когато са нарушени или застрашени неговите права или законни интереси и че в държавните учреждения той може да се явява и със защитник. Така е закрепено правото на всеки да ангажира защитник не само пред съдилищата, но и пред държавните учреждения.

Конституционният съд на Република България прие в тълкувание на Конституцията, че правото на защита предполага "**задължение на държавата чрез законодателството да обезпечи ефективна възможност за гражданите да защитят нарушените си или застрашените си права пред съдебни органи или администрация**".¹ В § 1 от мотивите се изтъква, че правото на гражданите да организират защитата си с използване помощта на квалифицирано лице - защитник придобива особено значение тогава, когато за гражданина е необходимо при защитата му познаване на законите, съдебната практика, правната теория и съдебните и административните процедури. Съдът намира също така, че търсенето и установяването на обективната истина би било затруднено без участието на защитата.

Този въпрос е от голямо значение в производството за предоставяне статут на бежанец, най-вече с оглед на по-особената ситуация, в която се намират търсещите закрила в България. Те са по презумпция чужденци, избягали поради преследване от тяхната държава на произход или на местоживеене. Обръщат се към българските власти за закрила и за установяване на сурогат на гражданство.

¹ Решение N 9 от 14.04.1998 г. по конституционно дело N 6 / 98

данскоправна връзка, която да замести липсващата или отказаната такава от собствената им държава. Като правило търсещите закрила не говорят български език, не познават структурата на администрацията и съответните държавни органи, към които могат да се обърнат, нито процедурата, която трябва да се следва и задълженията им в нея.

Трябва да се има предвид, че спазването на процедурните правила е от изключително голямо значение за крайния резултат. Липсата на познания у търсещите закрила може да доведе до нарушаване на техните задължения и несвоевременно заявяване на обстоятелства от значение за изхода на случая, както и до пропускане на преклузивни срокове. В тази връзка възможността им да ангажират правна помощ и квалифицирано лице - защитник (адвокат) е от особена важност както за техните права, така и с оглед провеждането на една бърза и ефективна процедура.

Програмата на Българския хелзински комитет за правна защита на бежанците и мигрантите предоставя безплатна правна помощ на търсещи закрила бежанци, лица с предоставен хуманитарен статут или временна закрила и мигранти, във връзка с упражняването и защитата на техните права, произтичащи от българските и международните правни норми, пред административните органи, в това число Агенцията за бежанците при МС, полицията, общинската администрация и социалните служби, пред българските съдилища, пред Европейския съд по правата на човека и други международни юрисдикции, в случаи на нарушения на основните права и свободи, гарантирани от българската Конституция и международните договори за правата на човека. Правната помощ се състои в консултации, предоставяне на информация, изготвяне на становища и процесуално представителство.

Правото на търсещите закрила да бъдат представлявани от адвокат по време на всеки един етап от процедурата - от етапа на самата регистрация до приключването ѝ в последната съдебна инстанция, е във от съмнение и изобщо не може да бъде отнето.

В допълнение на това, както Върховният административен съд неведнъж е постановявал в свои решения по бежански производства, следва да се отчитат затрудненията и нуждите на кандидата за статут на бежанец, тъй като при провеждане на процедурата той се намира в особено затруднено положение, в чуждо обкръжение с психологически затруднения, представяйки случая си на властите в чужда страна.²

Молби за съдействие се приемат само в офиса на Програмата за правна защита на бежанците и мигрантите на БХК: София, ул."Ангел Кънчев"№ 5, с изключение на случаите на подали молби за убежище на границите и от лица, намиращи се в центрове за задържане или транзитни центрове в страната. Правните консултации и процесуалното представителство се осъществяват от адвокат-член на правната мрежа за бежанци при БХК. Адвокатът извършва възложената му от БХК - ППЗБМ работа безплатно за съответния бенефициент.

Чл. 6 от Конституцията на Република България разпорежда, че всички граждани са равни пред закона и не се допускат никакви ограничения на права

² Така, решение № 2878 / 03.06.1999 г. на ВАС, III отделение по адм.д. № 3815/1998 г.

или привилегии, основани на раса, народност, етническа принадлежност, пол, произход, религия, образование, убеждения, политическа принадлежност, лично и обществено положение или имуществено състояние.

Не на последно място стои въпросът, че макар и с оглед на тежката икономическа ситуация в България да е финансово невъзможно организирането на правна помощ и служебна защита на бежанците за момента, то по принцип такава система за правна помощ е повече от необходима и задължителна. Тя е обусловена от тежките неблагоприятни последици от един отказ за закрила, които по своя характер се доближават до наказателноправните санкции и репресията, налагани с осъдителна присъда. Ако в резултат на лошо организирана защита поради липса на адвокат един действителен бежанец получи отказ, то последицата би била връщането му в държавата, от която бяга, където съществува неприемливо висока степен на риск да бъдат нарушени неговите основни човешки права, свързани с неговите убеждения или самоличност и най-вече с неговите свобода и дори живот. Последното поставя основателно съмнение за заобикалянето и косвеното нарушаване на чл. 2 и чл. 3 от Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи, по която България е страна и чиито разпоредби съгласно чл. 5, ал. 4 от Конституцията имат предимство пред всички вътрешноправни норми, които им противоречат.

*Адвокат Илиана Савова, координатор на
Национална правна мрежа за бежанци - БХК*

* * *

ВОДЕНЕ НА ДЕЛА В ОБЩЕСТВЕН ИНТЕРЕС В СЛУЧАИ НА ОТКАЗ НА ДОСТЪП ДО ОБЩЕСТВЕНА ИНФОРМАЦИЯ

Законът за достъп до обществена информация бе приет на 22 юни 2000 г. и обнародван на 7 юли 2000 г. От 1997 г. до месец август 2000 г. в *Програма Достъп до информация*³ вече бяха постъпили 746 случая, в които журналисти, граждани и неправителствени организации се оплакват, че е нарушено правото им да търсят, получават и разпространяват информация. Тези случаи бяха анализирани и консултирани от юристите на фондацията.

Констатираното преди закона търсене на съхранявана от държавата информация и пречките пред него, от една страна, както и неяснотата и противоречивостта на разпоредбите на новоприетия закон - от друга, направиха ясна необходимостта от започването на кампания по завеждането на дела в обществен интерес в случаи на отказ на достъп до обществена информация. За тази необходимост говореше и фактът, че през 2002 г. в някои от страните в преход, в които закони за свободата на информацията бяха приети през 1999 и 2000 г., липсва каквото и да е тяхно познаване и прилагане. Основната причина за това е отсъствието на граждански групи, които да поддържат търсенето

³ Вж. представянето на дейността на организацията в рубриката *Неправителствени организации*.

на информация от страна на обществото и гражданите, да формулират постоянно срещашите се проблеми в тази област, да отстояват и поемат защитата на правото на достъп до обществена информация.

Макар първият известен ни отказ на достъп до информация, основан на закона, да е постановен буквално няколко дни след влизането му в сила, първият случай, в който ПДИ бе потърсена за помощ и бе заведено първото дело, бе през месец август. До края на 2000 г. в ПДИ постъпиха още няколко случая, по които бяха заведени дела⁴.

Практиката показва голямо разнообразие както на търсещите информация, така и на информацията, която се търси. Информацията е необходима на неправителствените организации за осъществяване на тяхната дейност, свързана най-често с наблюдение и критика на различни дейности на държавата, подпомагане на обществени групи и др. Поради това те се оказват упорити търсачи на информация, готови да съдят държавата при всеки отказ, за да си осигурят свободен поток от дадена информация за в бъдеще. Подобно е упорството и на някои граждани, които искат да си изяснят точно кой и защо е постъпил несправедливо спрямо тях, лишавайки ги от определени правни възможности - напр. да реализират успешно някое от правата по реституционните закони, по наемно или друго облигационно правоотношение с общината и др. Журналистите са като че ли най-"непостоянните" ползватели на ЗДОИ, което е разбираемо - на повечето от тях информацията е нужна начаса, те не могат да си позволят дори да подадат писмено заявление и да чакат 14 дена за отговор, а камо ли да водят дела с години. Все пак понякога има изключения от това правило, тъй като с времето журналистите започнаха да разбират, че е необходим натиск за осигуряването на постоянен свободен поток информация в някои области на държавното управление, където рядко "прониква дневна светлина". Така например журналистът от в."Капитал" Алексей Лазаров постави въпроса за достъпността на стенограмите от заседанията на Министерския съвет.

От своя страна съдилищата реагираха на заведените дела с известен консерватизъм, в който донякъде се корени доброто качество на правосъдието като дейност по справедливото и непроменимо с обстоятелствата, основано на закона, решаване на спорове. Същевременно обаче е налице и необходимост от промяна в правосъдната дейност в посока към ефективно гарантиране на основните човешки права като приоритет в една правова държава. Пред административното правосъдие, в рамките на което попадат и делата срещу отказите на достъп до информация, стоят и допълнителни въпроси. От една страна принципът на самата административна дейност се променя радикално - дефиницията ѝ на властническа дейност по подчиняване на индивидите в името на обществения интерес се променя в друга - на дейност по обслужване на отделния гражданин, който се ползва с приоритетно положение спрямо държавата като институция. Това води до необходимост от промяна в съдебната практика, която постепенно се осъществява, макар и в условията на липсващ модерен административен процесуален закон⁵.

⁴ Подробна информация както за делата, така и за цялата дейност на *Програма Достъп до информация* може да се научи от: www.aip-bg.org

⁵ Тези проблеми бяха изтъкнати от съдия Александър Еленков от Върховния административен съд на кръгла маса "ЗДОИ и препоръките на Съвета на Европа", 21.05.02 г., София, хотел *Радисон*

В началото се очерта известна тенденция към "неутрализиране" на делата срещу откази на достъп до информация на ниво допустимост. Тя напомня донякъде, а може би и произтича от практиката на Върховния административен съд отпреди закона, в която той прекрати няколко заведени дела като недопустими. След като вече съществуваше Закон за достъп до обществена информация, се появи въпросът дали при липса на изрична разпоредба в него мълчаливите откази подлежат на обжалване. Петчленен състав на Върховния административен съд реши с определение № 8645/01 г., че мълчаливите откази по ЗДОИ подлежат на обжалване, тъй като противното би било отказ на правосъдие, не е изрично предвидено от законодателя и е налице обща клауза на обжалваемост на всички административни актове, предвидена в Конституцията. Решаването на този въпрос бе от значение изобщо за административното правораздаване и извън предела на проблема "достъп до обществена информация". Друг въпрос по допустимостта, който се постави, беше за т.нар. преждевременно подаване на жалба. Конкретно въпросът е дали е необходимо искащият достъп до обществена информация да е предвидил, без да е уведомяван за това, че е необходимо съгласието на трето лице за предоставяне на информацията съгласно чл. 31, ал. 2 от ЗДОИ. Ако може да му се вмени подобно задължение, то той ще трябва и да е предвидил, че срокът за произнасяне по искането му се удължава, а и с колко дни се удължава, и да се съобрази с него, за да не подава преждевременно жалба. Въпросът е висящ пред Върховния административен съд.

През втората половина на 2001 г. и 2002 г. започнаха да се появяват първите решения. С решение № 9822/01 г. по а.д. № 5736/01 г. ВАС отмени като незаконосъобразен отказа на министъра на околната среда и водите да предостави на гражданин копия от наказателни постановления и актове за установяване на нарушения по Закона за опазване на околната среда. В решението съдът указва, че при прилагане на ограничение на правото на достъп до информация за защитата на трето лице е необходимо винаги да бъде поискано неговото съгласие, а при липса на такова информация следва да се предостави в обем и по начин, достатъчни да не се засегнат правата на третото лице. В две свои решения от пролетта на 2002 г. Върховният административен съд отмени като незаконосъобразни мълчаливи откази на министъра на образованието и на министъра на труда и социалната политика. Свидетелство за разгорещен дебат между самите съдии е постановеното през месец май 2002 година решение № 4694/02 г., с което ВАС, петчленен състав отмени като незаконосъобразен отказа на упълномощения от министъра на държавната администрация директор на "Пресцентър и връзки с обществеността" г-жа Цветелина Узунова да предостави копие от стенограма на Министерския съвет. На 26.06.02г. ВАС отмени като незаконосъобразен отказ на Главния данъчен директор да предостави достъп до писмо, в което е дал тълкуване по въпросите на данъчното третиране на лихвите по ЗУНК. Съдът подчерта, че поисканата информация не представлява служебна тайна и е могло и е трябвало да се предостави, без да се разкриват лични данни.

Новостите в законодателната уредба поставят нови и интересни въпроси пред защитниците на правото на достъп до обществена информация. С приемането на Закона за защита на личните данни и Закона за защита на кла-

сифицираната информация кръгът на ограниченията пред правото на информация от една страна се стесни, а от друга се постави изискването за прецизно и динамично разграничаване на достъпната от ограничената за достъп информация. Този нов, европейски модел за гарантиране на основните човешки права застава на дневен ред както на ниво законодателство, така и на ниво приложение на законите. Още в цитираното по-горе решение по делото за достъп до стенограма на Министерския съвет Върховният административен съд отбеляза, че приложимостта на ограниченията на правото на достъп до информация вече трябва да бъдат преценявани през прецизните и динамични критерии на новото законодателство и конкретно - на Закона за защита на класифицираната информация. Само при решаването на тази вълна от нови практически и правни въпроси ще бъде възможно да се установят работещи критерии за откритост на управлението и само по този път е възможно българският гражданин да се превърне в един информиран избирател и следователно - в човек, принадлежащ на цивилизацията.

*Александър Кашъмов,
адвокат към Програма Достъп до информация*

* * *

В последна фаза на реализиране е **проектът на Център за независим живот** *Промяната е неизбежна, прогресът е въпрос на избор*, финансиран по програма ФАР - АКЕС на Европейския съюз.

Целта на проекта е да се изработи нова и съвременна нормативна рамка, която да гарантира равнопоставеност и равни възможности за хората с увреждания в България и да приближи страната ни към европейските стандарти и добри практики при изработването на политики, касаещи хората с увреждания.

Целевата група на проекта са хората с увреждания и техните организации, политиките, медиите и обществото като цяло. В рамките на една година проектът предвижда **широки консултации в условията на възможно най-голяма публичност и серия от публикации.**

Законотворческите инициативи към момента включват:

1. Подготвителен етап, на който се изготвиха прегледи на три национални законови рамки (Великобритания, Швеция и Съединените американски щати). Изготвено е и резюме, под формата на сравнителен анализ в табличен вид.

2. Създадени са шест работни групи, които работят едновременно по различни теми: човешки права, забрана за дискриминация и равнопоставеност, индивидуална оценка на уврежданията, образование, заетост, услуги в общността и институционална рамка. Всяка работна група се състои от юрист- докладчик и двама експерти.

3. Проведоха се шест срещи на Консултативния съвет, който се състои от представители на НПО на хора с увреждания, парламентарни групи и министерства (Министерство на труда и социалната политика, Министерство на обра-

зованието и науката, Министерство на транспорта и комуникациите, Министерство на регионалното развитие и градоустройството), Националният осигурителен институт и други държавни институции и който функционира като форум за консултации и политическа дискусия. Целта на Консултативния съвет е достигане до съгласие по конкретните законови текстове.

Очаква се в края на месец септември да бъде изработен и внесен в Парламента за обсъждане и гласуване нов законопроект, който да замени действащия към момента Закон за защита, рехабилитация и социална интеграция на инвалидите.

Повече информация за предстоящите събития по проекта може да намерите на интернет страницата на Център за независим живот - www.cil-bg.org

ПУБЛИКАЦИИ

ДОСТЪП ДО ПРАВОСЪДИЕ НА ЖЕНИ, ПРЕЖИВЕЛИ ДОМАШНО НАСИЛИЕ

Необходимост от създаване на система за правна помощ

Това е заглавието на брошурата, издадена наскоро от **фондация *Български гъжендър изследвания***, в която са представени **резултатите от проведеното от фондацията изследване *Необходимост и възможности за създаване на държавна система за правна помощ на жени, преживели домашно насилie в България*** и **пилотната схема за безплатна правна помощ и за правни клиници** в България - програма, изпълнявана от фондацията.

Насилието в семейството е една от най-разпространените форми на посегателство и дискриминация срещу жените. То преобладава и е характерно за всички общества и социални формации, независимо от степента на тяхното развитие и възприетите културни норми. В началото на новото хилядолетие защитата на човешките права на жените се превърна в поредното предизвикателство за международните правозащитни институции. Проблемът за насилието срещу жените бе включен в дневния ред на редица международни форуми, провеждани в рамките на ООН и Съвета на Европа, в резултат на което се приеха множество международноправни документи и програми за борба с това явление. Република България е ратифицирала почти всички международни инструменти за закрила на правата на човека и в частност документите, регламентиращи правата на жените. Независимо от този факт, изискванията и препоръките, свързани със закрила правата на жените - жертви на насилie, не се изпълняват от държавата. Действащото българско законодателство не е съобразено с изискванията на международните институции по правата на човека, а именно наказателните и граждански закони да се приведат в съответствие с международноправните документи, и/или да се приеме закон срещу домашното насилie. Услугите в областта на социалната сфера остават извън приоритетите на държавата, а безплатната правна помощ представлява лукс, който се финансира от чуждестранни фондове и български неправителствени организации и се осъществява в София и в отделни градове в страната от достатъчно чувствителни към проблема юристи.

Изследването *Необходимост и възможности за създаване на държавна система за правна помощ на жени, преживели домашно насилie*, е осъществено в България от *Фондация Български гъжендър изследвания* в сътрудничество с *Правна група Justicia* към Автономен женски център срещу сексуално насилie, гр. Белград. То има за цел да проучи съществуващите условия и възможности за създаване на институционализирана система за правна помощ на жени, преживели домашно насилie. В основата на изследването стоят проведените два типа проучвания - юридическо и институционално. Юридическото изследване обхваща прегледа на универсалните и регионални международни актове, по кои-

то България е страна, и способите за защита правата на жените - жертви на домашно насилие в рамките на действащото българско законодателство. Направен е и сравнителноправен преглед на законодателствата на други държави относно регламентацията и начина на предоставяне на безплатна правна помощ на преживелите домашно насилие. Институционалното изследване е направено на базата на анкетно проучване и анализ на мненията на специалисти от центровете за психо-терапевтична помощ, представители на адвокатурата, съда, прокуратурата и полицията, експерти от Министерството на правосъдието и Министерството на труда и социалната политика относно необходимостта и възможността за изграждане на система с държавно участие за правна помощ на жени, пострадали от домашно насилие.

За целите на изследването са използвани данни и от програмата на фондация *Български джендър изследвания* за правна помощ на жени, пострадали от домашно насилие. При формулиране на изводите и препоръките са взети предвид опита и "добрите практики", които Фондацията има от провежданата двугодишна програма ***Нови стратегии за борба с насилието спрямо жените и дискриминация на основание на пола в България. Пилотна схема за безплатна правна помощ и за правни клиници***. В рамките на програмата се създаде мрежа от адвокати в София и други градове на страната, специалисти в областта на гражданското и наказателното право, добре подготвени в сферата на човешките права и по-специално в материята на домашното насилие.

В резултат на изследването се наложиха изводите, че домашното насилие е полово обусловено. Обикновено негови жертви са жените и децата. За българския законодател домашното насилие е частен, семеен проблем. Формално правата на лицата, пострадали от домашно насилие, са законово защитени, но на практика те не получават адекватна и своевременна защита от страна на държавните институции. В този смисъл приемането на закон, даващ защита на всички "свързани лица"¹, които се жертви на домашно насилие или заплашени от такъв тип посегателство в рамките на една бърза и облекчена гражданска процедура, ще запълни празнината в законодателството, като гарантира правата на пострадалите от домашно насилие. Повишаването на квалификацията и чувствителността на специализираните професионални групи към проблема "домашно насилие" ще доведе до положителна промяна в областта на правното подпомагане.

Домашното насилие представлява комплексен обществен проблем. Неговото решаване предполага използването на мултидисциплинарен подход - сътрудничество и координация на дейностите на ангажираните с проблема държавни институции и представителите на гражданското общество. Със създаването на институционализирана система за правна помощ на жени, пострадали от домашно насилие, българската държава ще изпълни част от ангажиментите, които е поела пред международните правозащитни институции.

За контакт:

Гр. София, ул. "Любен Каравелов" №12
Тел. 02/9808801, 02/9897308

Десислава Гоцкова
юрисконсулт към фондация БДИ

¹ Това са лицата, които се намират или са били в семейна, лична или роднинска връзка, или обитавали едно жилище

* * *

Излезе от печат четвъртата книжка от поредицата **Вашите права на Център за независим живот**. В нея авторът Камен Костакиев подробно разглежда новата Наредба за експертизата на работоспособността, която отмени доскоро действащата Наредба № 36 за експертизата на трайната неспособност. Подробно са описани процедурата, при която човек с увреждане се явява пред териториално-експертните лекарски комисии, за да получи експертно решение, начините за обжалване на това решение, експертизата на деца до 16 годишна възраст и др. Към книгата са приложени извадки от нормативните текстове, както и списък с полезни адреси.

Поредицата **Вашите права** е тематична и е изцяло посветена на правата на хората с увреждания. До момента са издадени още три книжки от нея: **Пенсиите за инвалидност, Закон за защита, рехабилитация и социална интеграция на инвалидите** и **Нашият бизнес - облекчения и стимули за хора с увреждания**. Предстои да излезе **Образование и труд за хора с увреждания**.

Всички книги от поредицата могат да бъдат намерени в офиса на Център за независим живот на адрес гр. София, ул. "Гургулят" № 2, тел. 98-98-857. Разпространяват се безплатно.

Предстои да излезе и сборник с нормативни актове, регламентиращи правата на хората с увреждания. Той е актуализация на издадения през 1998 г. първи сборник *Как и къде*, в който бяха събрани над 200 нормативни акта, имащи отношение към хората с увреждане. Сборникът е предназначен за хора с увреждания и за техните организации, за правозащитни организации, адвокати и юристи, които се занимават със защита на правата на хората с увреждания.

* * *

В поредицата **Решения на Европейския съд по правата на човека срещу България на Български адвокати за правата на човека** предстои да излезе от печат решението по делото **Ангелова срещу България**, от 13 юни 2002 г.

Жалбата е на българска гражданка от Разград, чийто 17-годишен син е починал по време на задържане в полицейски арест. Жалбоподателката е била представлявана от адв. Йонко Грозев, БХК. В решението България е осъдена за три нарушения на чл. 2 от Конвенцията - за това, че синът на жалбоподателката е починал вследствие на изтезания, причинени му от полицейските служители; за това, че не му е било осигурена своевременно медицинска помощ, и за това, че властите не са провели ефективно разследване на случая. Във връзка с установеното подлагане на изтезания Съдът е установил нарушение и на чл. 3 от Конвенцията. Липсата на писмена заповед и надлежно отбелязване за задържането е достатъчно основание Съдът да заключи, че задържането е незаконно по смисъла на българското законодателство и е в нарушение на чл. 5, т. 1 от Конвенцията. Установено е и нарушение на чл. 13 - липса на ефективно вътрешноправно средство за защита. Съдът е отхвърлил като недоказано твърдението за нарушение на чл. 14 от Конвенцията за дискриминация, основана на ромския произход на починалия.

ПРАВАТА НА ЧОВЕКА, кн. 2/2002 г.
ДОСТЪПЪТ ДО АДВОКАТСКА ЗАЩИТА И ПРАВОТО НА СПРАВЕДЛИВ ПРОЦЕС

Издание на
Фондация **“Български адвокати за правата на човека”**
ул. “Ген. Гурко” № 49, вх. А, ет. IV
София 1000
тел. 980 39 67, тел./факс 986 66 23
e-mail hrlawyer@sf.icn.bg, интернет адрес www.blhr.org

ISSN 1311-9516

Bulgarian Lawyers for Human Rights Foundation
49, Gurko str., Entrance A, Floor IV
1000 Sofia BULGARIA
Tel. +3592/980 39 67, tel/fax +3592/986 66 23
E-mail hrlawyer@sf.icn.bg, Website: www.blhr.org

Художник на корицата: Димитър Стоянов - Димо
Предпечатна подготовка и печат: "АРХОНТ - В" ООД